

**МИРОСЛАВ
ТРУХАН**

**НЕГАТИВНИЙ
СТЕРЕООТИП
УКРАЇНЦЯ
В ПОЛЬСЬКІЙ
ПІСЛЯВОЕННІЙ
ЛІТЕРАТУРІ**

МИРОСЛАВ ТРУХАН

НЕГАТИВНИЙ
СТЕРЕОТИП УКРАЇНЦЯ
В ПОЛЬСЬКІЙ
ПІСЛЯВОЄННІЙ
ЛІТЕРАТУРІ

МОНДЕН - ЛЬВІВ

ББК 63.3 (2Ук)
Т80

Т80 Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі. — Львів: ВП «Троян» т. з о. в., 1992 — 256 с. diasporiana.org.ua
ISBN 5-7707-3181-8.

т 0503010000-002
 92 **Без об'яв.**

ББК 63.3 (2Ук)

ISBN 5-7707-3181-8.

© М. Трухан

З М І С Т

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ (до історії стереотипу)	5
I. ОСМІЮВАННЯ, ЗНЕВАЖЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНЦІв	13
НЕДЕРЖАВНА НАЦІЯ. РУСИНИ ЧИ УКРАЇНЦІ? DÜNGUNGSVOLK. ВІЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ. КЕРІВНИКИ ВІЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ. КОМАНДИРИ УПА. УКРАЇНСЬКІ ВОЯКИ, ПОВСТАНЦІ. СВЯЩЕНИКИ. ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО ПРИМІТИВА. ОБРАЗЛИВІ ЕПІТЕТИ.	
II. ПРО НЕНАВІСТЬ	43
ДЕЦО ІСТОРІЇ. ВЕРЕСЕНЬ 1939 р. ВОЛИНЬ. ГАЛИЧИНА. ЗАКЕРЗОННЯ. УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО. УЛЬТИМА'УМ. САМООБОРОНА І ВІДПЛАТА. ПОЛЬСЬКІ ВТРАТИ. ПОЛЯКИ - СОЮЗНИКИ СРСР.	
III. ПРО ЖОРСТОКІСТЬ	77
ТРАДИЦІЇ ЖОРСТОКОСТІ. ДЕГЕНЕРАТИ, САДИСТИ. УКРАЇНСЬКА СОКИРА. КРАЙНЄ ЗДИЧІННЯ.	
IV. СТАВЛЕННЯ ДО УПА	91

ХАРАКТЕР БАНДИ. БЕЗІДЕЙСТВЬ, БЕЗПРИНЦИПІСТЬ,
АМОРАЛЬНІСТЬ. ПОЛОНЕНІ ВОЯКИ ВІІ. ПОЛЬСЬКЕ
НАСЕЛЕННЯ. УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ. ПОЛЬСЬКІ
СУПЕРМЕНИ. КОЕФІЦІЕНТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОСТІ.
ДИСПРОПОРЦІЯ СІЛ І ВГРАТ. ЧУЖИНЦІ В УПА.
ФОТОМАТЕРІАЛ.

V. СПІВПРАЦЯ З НІМЦЯМИ	117
ДЕШО ІСТОРІЙ. СОЮЗНИКИ ГІТЛЕРА. УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОВІД. ДИВЕРСІЯ В 1939 р. ПРОТИ ВП. ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ І УЦК. БАТАЛЬОН "НАХТІГАЛЬ". УКРАЇНСЬКА ПОЛІЦІЯ. ДИВІЗІЯ "ГАЛИЧИНА". ВАРШАВСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1944 р. ЛАНДСКНЕХТИ. НІМЕЦЬКА ІНСПІРАЦІЯ. НІМЕЦЬКА ЗБРОЯ І БОСПРИПАСИ. СПІЛЬНІ АКЦІЇ ПРОТИ ПОЛЯКІВ. НІМЦІ КРАЩІ, НІЖ УКРАЇНЦІ.	
VI. СПРАВИ ЦЕРКВИ	155
ДЕШО ІСТОРІЙ. РОКИ ВІЙНИ. ПІСЛЯ ВІЙНИ. МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ.	
VII. ІСТОРІЙ ГЛУПОТИ В ПОЛЬЩІ ПРОДОВЖЕННЯ	167
НІСЕНІТНИЦІ. НЕКОМПЕТЕНТНІСТЬ. МІСТИФІКАЦІЙ. СПОТВОРЕНА МОВА. ПОЗИТИВНІ УКРАЇНЦІ. ПЕРЕВАГА ПОЛЬСЬКОЇ ЕТИКИ.	
VIII. ЗАМІСТЬ ЗАКІНЧЕННЯ	201
ПРО ПОЛЬСЬКИХ УКРАЇНЦІВ. ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ВЧОРА І СЬОГОДНІ. ДАЛЬША ДОЛЯ СТЕРЕОТИПУ. ШУКАЮЧИ МОДУС ВІВЕНДІ.	
СКОРОЧЕННЯ, ПРИМІТКИ, БІБЛІОГРАФІЯ, ПОКАЖЧИК ІМЕН	229

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ **(До історії стереотипу)**

Автори, які в Польщі порушували українську проблематику, нерідко зловживали висловом “негативний стереотип українця”, проте не пробували вникнути в суть справи, з метою дійти до причини виникнення цього психологічного феномену. Стереотип злого українця має в Польщі свою довгу історію, а переказувана з покоління в покоління генетична упередженість поляків до східного сусіда, посила на власним, не завжди позитивним, досвідом, донесла його до наших днів.

Почавши з кінця XIV століття, шляхта, яка дедалі більше ставала вирішальним чинником у польській державі, задаючи тон політично-суспільному життю, поступово опанувала значну частину української стіничної території. Сусід на Заході був занадто сильний, отже, польські “*sny o potędze*” могли реалізуватися тільки на Сході, де внаслідок розпаду Галицько-Волинської держави постав політичний вакуум. Згодом полякам удалося опанувати цілке Правобережжя. Великий попит на пшеницю викликав попит на дешеву робочу силу, тобто мозолисті руки українського хлібороба. В очах шляхти було це “*robocze bydło*”, хлоп-хам, людиноподібна істота, в якій годі дошукатися душі, і вже тільки через те вона надається виключно до ролі кріпака й

тяжкої фізичної праці, до речі, таке ж було ставлення шляхти до польських селян.

Селянсько-козацькі повстанці, які вирішили скинути ярмо закріпачення й стати вільними людьми, були для шляхти збунтованою чернью, голотою, що не хоче шанувати суспільного ладу, встановленого самим Богом, і слухняно виконувати накази своїх працедавців. Водночас наголошувалося на тому, що в характері цього простолюддя лежить вроджена жорстокість і якщо попустити віжки, воно вибухає, намагаючись заспокоїти свої низькі, кровожерні інстинкти. За таких позбавлених ідейних мотивів заколотників уважалися учасники козацьких і гайдамацьких повстань, причому слово “гайдамака” стало в польській мові синонімом грабіжника, а від кінця XIX ст. широко вживалося галицькими поляками як презирлива назва українця.

Після ліквідації визвольних рухів XVIII ст., коли непокірну козацьку націю остаточно змушені стали нацією покірних гречкосіїв, здавалося, що росіянам і полякам, які нерідко згідно співпрацювали на протиукраїнському фронті, удалось раз і назавжди розв’язати питання країни над Дніпром. Сповідуване як росіянами, так і більшістю українців православ’я сприяло духовному закріпаченню, ставши для царської влади вихідним пунктом для успішної русифікації. Не краще було в Західній Україні, де загалом малоосвічене греко-католицьке духовенство не було спроможне стати на перепоні полонізації, а з часом його представники також перейняли польську мову й польські звичаї. Переважна частина освіченої верстви відійшла від свого народу, тонізуючи державний організм західного сусіда й збагачуючи його культурні надбання, при “батьківській вірі” залишилися неграмотний селянин і частина малограмотного міщанства - позбавлений будь-яких політичних прагнень смиренний “*roszcziwy Rusin*”, духовні потреби якого обмежувалися молитвою рідною мовою й рідною піснею.

Однак, наступні роки принесли полякам, які летаргію галицьких українців узяли за клінічну смерть, жорстоке розчарування. Летаргічний сон галичан перервала “Весна

народів” 1848 р., а передвісником відродження став виданий дещо раніше трьома молодими богословами літературний альманах “Русалка Дністровая”. Запекла боротьба між “щирими українцями”- народовцями і “твердими русинами”-москвофілами, прихильниками орієнтації на Москву, створила потрібний у політичному житті фермент. Щодалі рідшали ряди русинів, дедалі більше до голосу доходили українці, на думку поляків, підтримувані австрійським урядом. Нерідко можна було навіть почути, що українців “видумала” Австрія на те, щоб знищити поляків, а батько національної демократії (ендеції) Роман Дмовський відверто писав про “вигодоване Австрією українство”. Відтоді слово “українець” набрало для польського вуха, звиклого до визначення “русин”, негативногозвучання, ставши поняттям тотожним з полонофобом.

Зі свого боку польська громадськість на Наддніпрянщині також била на сполох, звертаючи увагу на те, що з появою Шевченка частина малоросів почала себе називати українцями, а деякі київські студенти, які ще вчора вважалися поляками, декларувавши себе українцями, відмовилися спільно з польською молоддю йти проти Росії. Поширився погляд, що саме діяльність новоспечених українців, “зрадників” типу Володимира Антоновича і Тадея Рильського вирішила неуспіх польського повстання 1863 р. на території Правобережжя. До того ж, учорашні малороси з-над Дніпра і русини з-над Дністра почали себе вважати членами того самого народу.

Бурхливе відродження українства на зламі ХХ століття допrovадило до помітного погіршення політичної атмосфери в Галичині. Постріли Мирослава Січинського в квітні 1908 р. у Львові, скеровані в графа Анджея Потоцького, спричинилися до крайнього напруження, а в одній з книжок Р. Дмовського мовиться: “Це вбивство відкрило новий кривавий розділ у польсько-українських взаєминах...” Галицькі поляки добре запам’ятали те, що вбивця Потоцького був сином священика - відтоді образ “злого українця” асоціюватиметься їм з рясою греко-католицького духівника.

Шляхи обох народів дефінітивно розійшлися, коли в результаті Першої світової війни впали тюрми народів - Росія і Австрія, а польсько-українська боротьба за Галичину гранично розпалила національні пристрасті. І знову в цілій Польщі залунало ненависне слово "Українсьу", які в Берестейському "хлібному мірі" виторгували від Центральних держав польську Холмщину, а 1 листопада 1918 року при допомозі австрійців кинулися загарбати польське місто Львів.

З присиднанням західноукраїнських земель до Польщі конфлікт набрав прикмет хронічної недуги, яка іноді прибирала гострі форми, а польська бульварна преса не раз закликала до рішучої розправи з "гайдамаками", мовляв, вони в змові зі смертельним ворогом Польщі - Німеччиною. Перелічувалося замахи бойовиків УВО-ОУН, між іншим на таких видатних державних мужів як маршал Пілсудський, президент Войцеховський і міністр Перецький, таврувалася терористична діяльність, у результаті якої загинули десятки людей і пішли з димом сотки польських маєтків і господарств.

Наприкінці 1938 р. за спів участю ОУН на Закарпатті постало недопустиме з точки зору польських державних інтересів огнище неспокою - створено уряд Августина Волошина, який тісно співпрацював з німцями. За словами варшавських політиків, Закарпаття стало базою політичної діяльності українських націоналістів, які звідти вели підривні дії проти Польщі, підбурюючи українське населення Галичини.

Після розгрому Польщі німцями в 1939 р., шукаючи винуватців поразки, нерідко вказували на українців, мовляв, вони дезертирували з рядів армії, водночас "українські диверсанти" нападали на відступаючих польських вояків, допомагаючи ворогові знищити польську державу - спільний дім обох народів.

Однаке, ці закиди не вичерпують довгого переліку польських жалів. Антипольська діяльність українців досягла свого апогею під час німецької окупації, прелюдією до чого став розстріл групи львівських науковців вояками україн-

ського батальону на німецькій службі "Нахтігаль". Потім створена нібито для боротьби з німцями, а насправді - для винищенння польського населення, УПА замінила широкі простори Волині, а згодом також Галичини на "дикі поля" - збірну могилу багатьох тисяч поляків, які не встигли склонитися в осередках самооборони або втекти перед сокирами різунів на польську етнічну територію. У світ пішов запопадливо поширюваний польською стороною міф про виключну вину українців у подіях 1943-44 рр. на Західній Україні - з'явилися нові зненавиджені польською громадськістю поняття "бульбівець" і "бандерівець". Згодом до інкримінованих українцям злочинів дійшла їхня причетність до придушення Варшавського повстання 1944 р., де вони мали відзначатися винятковою нелюдяністю, натомість крапку над "ї" в цьому реєстрі було поставлено закидом антипольської діяльності УПА на Закерзонні.

Вирішальну роль у закріпленні в польських умах і серцях негативного образу українця відіграла польська післявоєнна література, як правило, представляючи взаємини між обома народами в біло-чорній тональності, за одностайним до нудоти сценарієм: Богу духа винні поляки змушені захищатися від агресивних осоружних українців. "Злий українець" став невід'ємною складовою частиною польських творів про Західну Україну.

Напрошується питання: хто вони, автори багатьох десятків книжок, в яких уже неозброєним оком видно недоброзичливе й зневажливе ставлення до українського народу, писанина, що може гарантувати негативному стереотипові українця в країні над Віслою безсмертність. Безперечно, значною мірою йдеться про осіб, які походять з українських етнічних земель, а свого часу мусили їх покинути. Як здається, у сфері психічної травми, спричиненої цим фактом, посиленим почуттям власного безсиля, слід шукати першоджерел їхньої українофобії. Адже ці люди покинули землю, яка для них також була рідною, з нею пов'язані спогади їхнього дитинства й молодості, нерідко на цій землі від століть побіч українців проживали їхні діди й прадіди, зрошуючи її своїм потом і

кров'ю. Не секрет, що по сьогоднішній день ця земля носить численні сліди польської культури.

У багатьох із них ще живий образ Могорта - “останнього кресового лицаря”, створений уявою поета Вінценти Поля, а улюбленим твором їхніх дітей і внуків є епопея Сенкевича про тих же лицарів - “Вогнем і мечем”. За даними з 1985 року, на пропозицію видавництва Міністерства оборони перевидати цю книжку, польські книгарні зробили замовлення на 1 мільйон примірників, а хтось не без рації ствердив, що трилогія Сенкевича є вічним бестселером. Незважаючи на відстань часу, яка лежить від закінчення війни та втрати східних земель, загадка про “креси” залишилася в серцях поляків незагоєною раною, а образ Львова чітко закарбований у їхній пам'яті девізом *Leopolis semper fidelis*.

Дехто з людей пера був наочним свідком польсько-української боротьби в роки німецької окупації, інші чули про важкі переживання своїх земляків від третіх осіб, у результаті - як в одних, так і других над міру накопичилися жаль і гіркота, наросла ненависть. Ці люди, які неспроможні безпристрасно оцінити історію взаємин між обома народами від яких годі очікувати безтенденційних творів, твердо переконані в тому, що винуватцями найбільших польських нещасть були українці. Використовуючи воєнну ситуацію, вони поставили полякам ультимативну вимогу “за Буг і Сян”, вогнем і залізом нищили тих, хто ігнорував цю вимогу, з метою зліkvідувати сліди польськості на території Волині і Галичини. Ось чому численні автори мемуарних і белетристичних творів вирішили своїм пером нещадно разити все українське, скеровуючи в цей бік усю свою злість і енергію. Вони свідомо згущеними фарбами малювали події воєнних років, розуміючи, що українцям, які в посталій після Другої світової війни ситуації жили в Польщі з ярликом німецьких колабораціоністів і практично не могли боронитися, можна приписувати всякі вчинені й невчинені злочини.

Симптоматично, що польські видавництва не тільки радо видавали твори про “креси” та “українських націоналістів”,

знаючи, що такі книжки швидко зникають з полиць книгарень, але також перевидавали публікації міжвоєнного періоду й переклади з інших мов на цю тему.

Хтось може запитати: навіщо сьогодні писати про “злого українця” і видавати книжку на таку дрізливу тему, роз’ятрюючи старі рани, які поволі зарубцюються? Відповідь не складна. Без знання представленої в цій праці літератури годі зрозуміти трагічну історію Закерзоння після 1945 р. Перш за все неможливо було б зрозуміти, чому ненависть поляків до українців набрала нечуваних розмірів, через що українське населення в Польщі проживало, з одного боку, під постійним тиском комуністичної влади, з другого - під ще більшим тиском антикомуністичної громадськості. У результаті польські українці не признавалися до своєї національності, боялися вступати в ряди своєї організації, ходити до своєї церкви, посылати дітей на навчання рідної мови. Хоч як не дивно, більше, ніж Служби безпеки, українці боялися своїх польських сусідів. За таких умов відбувалася масова полонізація молодого покоління.

Завданням цієї праці не є верифікація вірогідності даних, зафікованих у польських виданнях, ані полеміка з окремими авторами з наміром вибілювання українців, тому авторський коментар зведенено до необхідного мінімуму. Завдання, що його поставив перед собою автор, не претендуючи на те, що використана бібліографія обіймає всю причетну до теми літературу, на підставі книжок польських авторів показати українському загалові, переважно необізнаному з цією літературою, якими нас бачили (а й бачать) поляки. Ця книжка повинна читачеві дати змогу зрозуміти, чому по сьогоднішній день багатьох поляків на звук слова “українець” попадає в стан нервового збудження, а в післявоєнній Польщі це слово стало одіозним, більш зненавидженим, ніж слово “гітлерівець”.

100% H_2O

100%
H₂O

100% H₂O

100%
H₂O

100% H₂O
100% H₂O
100% H₂O

100% H₂O

100% H₂O

100% H₂O
100% H₂O
100% H₂O

100% H₂O

I. ОСМІЮВАННЯ, ЗНЕВАЖЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДО УКРАЇНЦІВ

Від непам'ятних часів відомо, якою грізною зброєю є сміх. Ціла армія пропагандістів не була б спроможна осміяти царської Росії так, як це зробив своїм гумором Микола Гоголь, чи кайзерівської Австро-Угорщини "батько Швейка" - Ярослав Гашек. Завдяки вродженому почуттю гумору полякам відносно легко приходило виставити на посміх своїх противників. Вони використовували для цього цілу гаму засобів, починаючи від субтильної іронії й нешкідливої ущипливості до вульгарних образливо-принизливих висловлювань.

Не позбавлені комплексу неповноцінності супроти Заходу, поляки, відчуваючи натуруальну потребу компенсації, згідно з давньою традицією, зганяли оскуму на своїх східних сусідах, на яких дивилися згори, вважаючи за народи на нижчому культурному рівні. Цього враження годі позбутися, взявши в руки численні твори тематично пов'язані з українською проблематикою.

НЕДЕРЖАВНА НАЦІЯ

Деякі польські автори схильні вважати, що українці с не-

державною нацією, а незалежна українська держава - абстрактним поняттям, бо, на їхню думку, такої держави ніколи не було, водночас з метою поставити під сумнів спроможність українців добитися власної держави, брали слова "самостійна Україна" в лапки. Обстоюючи погляд, що Україна завжди була об'єктом, а не суб'єктом міжнародної політики, країною, на території якої безкарно переміщалися чужі армії та якою управляли сусіди, натомість українці виявили себе недієздатним народом, що протягом усієї історії плектається у хвості інших націй, ці автори не бачили в українській психіці державотворчих елементів і закидали своїм східним сусідам брак державницьких традицій та історичної пам'яті.

Навіть загалом об'єктивні науковці інколи бачили ці питання у викривленому свіtlі, причому деято з них не визнавав Гетьманщини періодом державності українського народу, через що поширився погляд, буцімто українці вперше спромоглися здобути ефемерну державність щойно після повалення царату в 1917 р. Автор "Нарисів з історії України" бачить в особі Хмельницького організатора першого в історії України державного організму, мов не існували Київська і Галицько-Волинська держави. Історик називає гетьмана "прихильником унії з Росією", хоч відомо, що Переяславська угода була тактичним ходом Хмельницького, вимушеним політичними обставинами, у першій фазі ходом успішним, який вплутав Москву в збройний конфлікт з Польщею.

Зневажливо-покровительським тоном подано в книжці Подгородецького в примітках до тексту коротку характеристику правителів України:

- Союзник Польщі Іван Виговський "розстріляний поляками за інтриги";
- Іван Брюховецький "зрадив Росію";
- Петро Дорошенко "піддав Україну Туреччині, потім перейшов на сторону Росії";
- Іван Мазепа "зрадив Росію". Цей сам закид зроблено сподвижників гетьмана, кошовому Запорізької Січі Костю Гордієнкові.

Не інакше поставився до Мазепи Владислав Серчик, до речі, один із розділів першого видання його “Історії України” мав заголовок “Зрада Мазепи”.

Така характеристика українських гетьманів показує їх, як діячів, неспроможних вести самостійну політику, дворушників, яким закидається віроломство і зрадливість, хоч пишучи про поведінку королів і царів, тоді, коли вони не додержували умов договору, слово “зрада” не вживається.

Часи бездергавності наклали своє тавро на український народ, позначившишь шаленою русифікацією Східної й полонізацією Західної України. “У Галичині польськість усє приглушила, придавила Русь”, - нарікав член “Руської Трійці” Яків Головацький. Галицькі поляки відверто твердили, що русини - це польське плем’я, трактуючи українську мову як польську говірку, а українську культуру як складову частину польської.

Краківський історик Генріх Верещицький підкреслює, що в 1848 р. з “Весною народів” і галицьким відродженням, коли українці створили у Львові для оборони своїх прав “Головну Руську Раду”, на противагу їй “русини, які почували себе поляками” зараз же організували “Руський Собор”, який заперечував існування окремого українського народу.

З вибухом Першої світової війни українці почали творити відділи Січових Стрільців для боротьби проти Росії, у зв’язку з чим польський політик Гіполіт Слівінський під час розмови з австрійським міністром війни в серпні 1914 р. просив:

“Протидіяти гаданому українському рухові. Український народ взагалі не існує, а русинське означає російське, отже, антидержавне. Є тільки кілька українських проводирів. Русинський народ нічого про те не знає”.¹⁾

Багато австрійців, а зокрема угорців, повірило в це ототожнювання русинів з росіянами, а відступаюча в Галичині під тиском царських військ, розізлена неуспіхами австро-угорська армія на шляху свого відступу залишила десятки шибениць з повішеними “росіянами”, водночас тисячі підозрілих опинилися в концтаборі Талергоф.

Провідник національних демократів Роман Дмовський, що вважав українців (у нього русинів) за “кепський гатунок поляків”, домагався в зверненні до російського уряду з березня 1916 р. визнання незалежної Польщі, причому перелічив народи, які, на його думку, мають право на самовизначення. Поминувши білорусів і українців, на тему цих останніх зауважив: “Німці ще тут додають національність українську, яка однак становить частину малорусинів і була організована Австрією при допомозі Берліну”.²⁾

Під час розмови зі своїми політичними однодумцями Дмовський “головну увагу присвятив слабості українського руху, доказуючи, що руська квестія потоне в російському морі, крім цього, Росія не зреється України, бо без України не було б Росії”.³⁾ Характерно, що дотепер цей сам погляд презентує чимало польських політичних діячів, у цьому дусі висловився відомий публіцист Стефан Киселевський.

Поряд з іронічними зауваженнями на тему “українського П’емонту” в Галичині польські політики твердили, нібито українське національне відродження було можливе тільки завдяки покровительству Австрії, натомість з розвалом царської Росії та виникненням реальних шансів будівництва власної держави над Дніпром виявилося, що в українському народі не було для цього конструктивних сил, зокрема бракувало власної інтелігенції, спроможної адмініструвати країною.

При згадці про Берестейський мир 1918 р. Дмовський бере слова “ресурсна республіка українського народу”, як щось фіктивне, в лапки. Натякаючи на те, що українці всіма своїми тодішніми досягненнями завдячували німцям (до речі, литовський визвольний рух він такожував німецькою інтригою), політик глузував: “такого постання держави, як це на початку 1918 р. сталося з Україною, історія ще не бачила”.

За словами іншого польського політика Станіслава Козьмінського, у державотворчі здібності українців, після сумних досвідів з ними, перестали вірити навіть їх опікуни - німці.

Міністр закордонних справ Юзеф Бек, який належав до Другої світової війни невтомно плів сітку інтриг з метою довести до окупації Карпатської України Угорщиною, в інструкції для польського посла в Берліні від 20 жовтня 1938 р., порівнював тодішню ситуацію з невдалими спробами створення української держави в 1917-20 рр.: “Усе це разом узяте є цілковитою фікцією, а німці самі мали нагоду переконатися в 1918 р. що означали ці всі псевдоукраїнці, вживані до акції по обох боках Дніпра”.⁴⁾

Під час листопадових боїв за Львів політик і географ у одній особі Евгеніуш Ромер дійшов висновку, що “русини не тільки не мають потрібної до боротьби моральної сили, але також необхідної до державного життя матеріальної сили та інтелектуальної культури”.⁵⁾ З його спогадів входить, що “в національно-українському русі бракує державнотворчих елементів”. А потім, прибравши страдницьке обличчя, додав: “Нездібна до правління Русь знищила б нашу культуру...” Використовуючи факт, що за Австро-Угорщини майже вся галицька адміністрація була в польських руках, Ромер опрацював дослідження, в якому знайшлися “аргументи, які повинні виявити нездатність русинів до управління...” Прикро, проте факт, що географ і картограф європейської слави, вдаючись до неприпустимих з моральної точки зору прийомів, за допомогою підтасованих даних, діаграм і географічних карт доводить безпідставність українських претензій до Галичини, з метою добитися на мирній конференції в Парижі влітку 1919 р. призначення Польщі західноукраїнських земель.

Ставлення народу державного до бездержавного з особливою яскравістю видно зі слів, що ними сформульовано договір між Польщею та урядом УНР від 21 квітня 1920 р. Постанови третього розділу договору, за якими “польський уряд за Україною признає” територію між Збручем і Дніпром, недвозначно давали зрозуміти, що українці отримують державність з польських рук. Фатально вжите протекційно-покровительське слово “признає” український загал зрозумів, як нову форму польської зверхності:

до васала. Підтвердженням цієї тези став факт, що за армією Пілсудського їхали на Правобережжя польські землевласники відібрati від революціонізованих селян свої маєтки - політичний промах, який став важливим козиром у руках большевицької пропаганди, а відповідно настроєні нею селянські маси відвернулися від поляків і Петлюри.

Тавро бездержавності, з яким українці століттями йдуть крізь історію, переслідує їх по сьогоднішній день - вистачить заглянути до книжки “З історії співпраці поляків, українців і росіян” (1975), виданої в Кракові в рамках співпраці міст-побратимів Кракова й Києва. Вступ до книжки містить речення, яке промовисто вказує на позицію українців, як “рівнорядного партнера” поляків: “На підставі порозуміння з 1973 р. між Ягеллонським університетом і університетом ім. Шевченка цей том одночасно з’являється в Києві російською мовою”.

РУСИНИ ЧИ УКРАЇНЦІ?

Уникаючи слів “українець” і “український”, польські автори іноді вживали визначень, які в Галичині вже вийшли з ужитку: “русин”, “русинський”, “русський” або “руснацький”, причому здебільшого робили це з визначеню метою: довести національну незрілість українців. Цю політичну дискредитацію полегшувала їм обізнаність з численними проблемами, з якими українство по сьогоднішній день борюється не тільки поза межами України: на Лемківщині, Підляшші, Пряшівщині і в Бачці, але також на Закарпатті.

За Австро-Угорщини “русина” можна було зустріти в повсякденній термінології, а граф Міхал Бобжинський у своєму рапорті до Відня від 9 грудня 1912 р. згадував про справу “русинського університету”, зазначивши, що, мабуть, “русінам не так ідеться про створення власного університету, як про утраквізацію й опанування Львівського університету”.

Прихильники національної демократії, протиставляючи українцям русинів, твердили, що “українці в Галичині - це

партія, а не народ”, натомість слово “русин” не означає приналежності до окремої національності, а слід його поставити в одному ряді з такими поняттями, як мазур або гураль.

Народжений у Львові літератор Анджей Стойовський, перелічуючи мешканців Львова, занотував, що в місті проживали поляки, євреї, українці, німці і русини, натомість серед населення Галичини він нараховував українців, євреїв, бойків і гуцулів, причому також два останні слова писав з великої літери, як у польській мові пишуть окремі національності. Деінде Стойовський згадує про “русинського святого Николу” й “руські свята”.

Е. Ромер у спогадах про листопад 1918 р. писав про “австро-русинський замах” на Львів і “порушення русинами перемир’я”, а накінець тріумфуючим тоном стверджив, що вже другий день після перевороту “приніс русинам стільки ганебних поразок”.

Промовистий факт: навіть з листування ген. Владислава Сікорського, який чайже в 1918/19 рр. боровся проти Української Галицької Армії (УГА), виходить, що він воював з русинами, а його “хоробрі хлопці в трьох місцях прорвали руський фронт, вдерлися на тилі русинів”.

Обґрунтовуючи необхідність приєднання Галичини до Польщі, Р. Дмовський твердив у своїй ноті від 28 лютого 1919 р. на Мирну конференцію в Парижі, що тільки в польському народі знаходяться інтелектуальні сили спроможні управляти Східною Галичиною, бо “91% руського населення належить до дрібних селян, або сільськогосподарських робітників”. Цю думку шеф ендеції, який до кінця свого життя не міг звикнути до поняття “українець”, продовжує в ноті від 25 серпня 1919 р., пишучи, що хоча русини становлять там 2/3 населення, та їм бракує власної інтелігенції та розвиненої літературної мови, а мови, якою користуються, “не вистачає для заспокоєння потреб освіченої людини”. Після відступу армії УГА за Зброч Дмовський з неприхованим вдоволенням писав про “ліквідацію у Східній Галичині руської авантюри”.

Характерно, що навіть тоді, коли вже загально прийнялося визначення “українець”, на вивісках західноукраїнських шкіл з наказу шкільної влади був напис “*z russkim językiem nauczania*”. 1920 року польський уряд ухвалив проект закону про створення університету “з руською викладовою мовою” в Станиславові, на що українці не погодилися - вони хотіли мати український університет у Львові. А через три роки вийшло розпорядження, яке забороняло урядникам на державній службі вживати слова “українець”.

Брак рішучості щодо вживання цього терміну виявив ген. Казімеж Соснковський, бо при зображенні подій вересня 1939 р. твердив, що з лісу стріляли в нього “українські диверсанти”, натомість гуцулів, які пригостили його молоком і хлібом, назвав русинами.

Тактику протиставлення нешкідливих русинів шкідливим українцям застосував Владзімеж Одоєвський. Описуючи восенні події на Поділлі, він приписує всяке зло українцям, натомість прихильного полякам селянина називає русином. В іншому місці книжки письменник тепло згадує “русинських хлопців”.

На сторінках роману Наталії Галь переодягнений польський вояк, що переховувався від німців, мав на грудях “руську вишивану сорочку”, якась дівчина “стояла на руському цвинтарі”, натомість жінка, не хотячи віїздити з Лемківщини до УРСР, боронилася такими словами: “Я русинка, але чайже полька... лемкиня, справді, але й полька...”

Перемишлянка Анна Сtronська у своїх спогадах пише, що на її вулиці “мешкало багато русинів”.

Симптоматично, що ще в 1976 р. рецензія на книжку Марії Бернацької “Формування нової сільської суспільності в Бещадах”, вміщена на сторінках етнографічного щорічника “Люд”, звертає увагу на “обезлюднення цієї території після Другої світової війни через депатріацію до СРСР біля півмільйона руського населення...”

Ще більша несподіванка: з демографічної карти Польщі, що її вміщено у виданій 1985 р. “Історії Польщі” Генріха

Зелінського виходить, що за Сяном і Бугом до війни проживали русини.

DÜNGUNGSVOLK

Утеча освіченої верстви до польського й російського національних таборів спричинилася до знекровлення українського народу, примітивізації його духовного життя. Позбавленому провідної еліти й точеному черв'яком національного нігілізму народові визначено ролю підґрунтя, на якому мали розвиватися культури сусідів. Довгий час ніщо не вказувало на те, що з цієї аморфної маси зможе викристалізуватися життєздатна нація. Недруги українства, паралельно з твердженням про недержавну націю, пробували створити враження, що українці, хоч і чисельно великий, проте серед європейських народів непомітний, а передусім недієздатний і інтелектуально немічний народ, без гідних уваги досягнень у ділянках науки й культури. Використовуючи факт, що Галичина протягом кількох століть знаходилася в рамках польського державного організму, а потім у австрійській державі також була під сильним культурним впливом західного сусіда, польські діячі всіляко доказували, що творцем усіх матер'єльних і духовних цінностей на її території були поляки.

Серед поляків міцно вкоренилося переконання, що знесилений національним рапахом "руський народ", утративши почуття власної ідентичності, неспроможний піднятися з колін і раз назавжди зник з політичної карти Європи, тому можна безкарно зараховувати до польських здобутків усе, що він уніс до будівництва Речі Посполитої двох, а, по суті, трьох народів. Це зумовило факт, що промовчувалося або применшувалося значення козацьких військ, які на боці польської армії брали участь у багатьох воєнних кампаніях. Характерна в цьому відношенні поведінка примаса Польщі кардинала Стефана Вишинського. На сторінках спогадів про часи інтернування комуністичним урядом у лемківській Команчі він визнає, що в річницю пам'ятної битви з турками

під Хотином 1621 р. з великим піднесенням молився за душі польських воїнів, загиблих на полі бою. На жаль, у молитві кардинала не знайшлося місця для польських союзників - козаків гетьмана Сагайдачного, без допомоги яких Хотинська вікторія не була б можлива.

Ці самі люди, які обурювалися на німців за те, що вони включили до німецької культури Коперника і Віта Ствоша (Файт Стоса), зараховували до поляків десятки видатних українців, згадати б тільки граверів Олександра Тарасевича і Григорія Левицького, маляра Луку Долинського, героя облоги Відня 1683 р. Юрія Кульчицького, султаншу Роксолану, психолога Степана Балея, майстрів оперної сцени Олександра Мишугу, Модеста Менцинського і Соломію Крушельницьку, а в післявоєнних роках художника Никифора Дровняка. Не без сatisфакції наголошувалося, що сотні обдарованих одиниць опинилися в польському таборі не в результаті зовнішнього тиску, а виключно завдяки привабливості (читай: вищості) польської культури, яка завжди була величезною притягальною силою для неполяків.

У цьому місці варто нагадати публікації Анджея Банаха, присвячені Никифорові, які викликали полеміку в пресі. Коли в 1985 р., після появи четвертої книжки Банаха про художника-примітивіста, варшавський публіцист Микола Сивіцький на сторінках краківського тижневика "Жицє літерацке" виступив проти приховання національності Никифора, його претензії названо "безпідставними, до того ж смішними", мовляв, це ж нонсенс - підкреслювати національність великих художників, бо їхня творчість належить усім народам. Мов на іронію, через якийсь час на сторінках цього самого часопису з'явилася велика стаття "Семирадський - поляк чи росіянин?", автор якої, обговорюючи монографію про народженого на Харківщині художника, на всі лади доводив, що Генріх Семирадський був поляком.

В очах деяких польських науковців, що не хотіли взяти до відома факту існування української шляхти, гетьман Конашевич-Сагайдачний "за походженням польський шлях-

тич", подібно як полковники Кричевський і Мрозовицький (Морозенко). До українських діячів польського походження зарахувалися не тільки Володимир Антонович і Тадей Рильський, але також митрополит Андрей Шептицький, ігноруючи факт, що їхня "зрада" не була нічим іншим, як поверненням до віри предків.

Виявляється, що також Л. Подгородецький мимохіть став прихильником теорії приреченого на асиміляцію "народу-погною". Своїм твердженням, буцімто В. Антонович і його однодумці "послідовно стали на боці царату", історик опинився в таборі тих, хто бачив для українців тільки два напрямки: Польща або Росія, не враховуючи третьої можливості - ні від кого незалежного українського шляху, на який у тому часі вже вступила свідома частина київської молоді.

У світлі сказаного годі дивуватися словам графа М. Собанського на Католицькому з'їзді у Варшаві (1921), який заявив що Україна, відколи політично виринула з несуття, завжди була польською, а "руський люд не має жодних політичних прагнень, за історією, традицією він близчий нашій культурі, ніж російській культурі й звичаям: знаємо, що коли Україна не буде польською, то не станеться русько.о, навіть не російською, а большевицькою".⁶⁾

Неуважне ставлення до української культури було причиною, що на сторінках польських енциклопедичних видань присвячено їй дуже мало місця, поряд з тим можна помітити чимало перекручень. Видана в 1959 р. енциклопедія навіть гопака зараховує до російських танців, натомість Кирило-Мефодіївське Братство називає українсько-російсько-польським товариством.

З "Малої загальної енциклопедії" (1969) годі довідатися про національність конструктора космічних кораблів С. Корольова і кінорежисера С. Бондарчука, натомість "Слово о полку Ігоревім" зараховано до надбань російського письменства.

"Мала історія музики" (1959) не знайшла місця для скромної згадки про українську музику, навіть для компо-

зитора формату Миколи Лисенка, водночас такі композитори, як Березовський, Бортнянський і Ведель опинилися в розділі про російську музику.

“Енциклопедія Повшехна” (1973) взагалі не згадує про Березовського і Веделя, натомість Бортнянського зараховує до російських композиторів. Під статтею “Бондарчук” зафіксовано, що це радянський актор і кінорежисер, оминаючи його, мабуть, найбільше досягнення - ролю Шевченка в одноіменному фільмі.

Автор “Нарисів з історії мистецтва” (1977) видатних портретистів Дмитра Левицького і Володимира Боровиковського зараховує до російського мистецтва.

Несерйозне ставлення до українців унаочнююється в працях деяких польських істориків, які натякали на те, що коли б не особисті порахунки Богдана Хмельницького, не було б повстання 1648 р., натомість інспіратором гайдамацьких повстань Верлана і Залізняка вважали царський уряд. Часто полонізувалися як імена (Димітр Детко, Єжи Федковіч, Міколай Лисенко), так і прізвища (Налевайко, Бжуховецькі, Железняк). Читаючи такі прізвища як: Данель Нечай, Цириль Разумовські чи Анджей Левіцкі важко здогадатися, що йдеться про полк. Данила Нечая, гетьмана Кирила Розумовського і президента УНР Андрія Лівицького.

Не інакше ставилися до українства представники художньої літератури, а їхні твори звичайно згадують про Україну в територіально-адміністративному значенні, як про одну з частин польських “кресів”. Захоплюючись Україною, вони ігнорували автохтонне населення цих земель і його культуру, а в їхніх книжках зазначається виразний поділ ролей між поляками та українцями, тобто тими, хто видає розпорядження і хто їх виконує.

Це стосується також народженого на Київщині, закоханого в природу наддніпрянської країни видатного майстра слова Ярослава Івашкевича, на думку якого, уніати - це переслідувані царатом поляки, а конгніальний переклад на українську мову “Пана Тадеуша” міг постати тому, що Максим Рильський був сином поляка. Ані в його реквіємній

епопеї про життя польської шляхти на Україні “Слава і хвала”, ані в есе про театр Станіслави Висоцької в Києві, ані в томі мемуарів “Книжка моїх спогадів” не видно яких-небудь слідів зацікавлення культурою народу, серед якого проживав, і згадки про діячів українського національного відродження початку ХХ століття, бурхливий розвиток якого Івашкевич чайже не міг не помітити. Зате можна в нього прочитати слова, що український соловей тъюхкає краще, ніж польський і знайти описи двірської служби, звичайно з місцевого населення, про яку автор писав з виразною симпатією в роді: “чудовий козак услуговував до столу, одягнений у темночервону козацьку одежду...”. Крім цього, виступає в Івашкевича красива пані дому “з великими чорними очима, премилою усмішкою” і, якби могло бути інакше, “чарівна в поведінці, дещо погордливій до півландів”.

Зі спогадів А. Стойовського про польський дворик у Галичині, де також не видно українців поза службою, можна довідатися, що пакунки носив “надійний Максим”.

ВІЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ

Згідно з поганою традицією, польські автори представляли українські визвольні змагання в негативному висвітленні. Селянсько-козацькі рухи XVII і XVIII ст. заражувалися до внутрішніх справ польської держави, змушеної вести боротьбу з не одухотвореними жодною ідеєю ворохобниками, які наважилися виступити проти маєстату Речі Посполитої. Викривлений образ Хмельниччини у великому епічному полотні Генріха Сенкевича “Вогнем і мечем”, книжці, яка після війни перевидавалася десятки разів, а сугестивне перо її автора мало величезний вплив не тільки на польську громадськість, а й на істориків, загальновідомий.

Не інакше змальовувалася Гайдамачина. Навіть у популярно-науковій праці “Гайдамаки”, авторства загалом об’єктивного історика В. Серчика, чомусь багато місця

присвячено всяким покидькам суспільства, причому іменники: "грабіж, грабіжники, різня" постійно переплітаються з дієсловами: "грабувати, мордувати, плюндрувати". Борці за ідею так перемішані з посполитими злочинцями, які постійно п'ють горілку й б'ються при розплоді здобичі, що обидві групи інколи важко розмежувати. Неприємно вражають ці загублені пропорції, адже відомо, що злочинні елементи, яких не бракує в жодному суспільстві, особливо активізуються під час повстань і революцій, використовуючи посталій розгардіяш, проте не вони вирішують про обличчя революційного руху: чому ж тоді присвячувати їм стільки уваги?

Подібними фарбами в доволі суперечливий спосіб зображені гайдамаків на сторінках "Нарисів з історії України" Л. Подгородецького.

З особливою наполегливістю принижувалися визвольні змагання 1918-20 рр., до речі, багатьом полякам не вистачало фантазії, щоб собі уявити можливість постання незалежної української держави. Народжений на Волині публіцист Ксавери Прушинський, повторюючи в книжці "Подорожі по Європі" слова Дмовського, писав, що Польщі краще мати за сусіда хоча б наймогутнішу Росію, ніж незалежну Україну, яка була б нічим іншим, як "міжнародним публічним домом".⁷⁾

Е. Ромер насміхається, що перші універсали Центральної Ради були опубліковані російською мовою, натомість на вулицях Києва з'явилися афіші: "Громадяни! Вивчайте рідну мову!!!"

З воєнних спогадів Болеслава Дудзінського довідуємося, що війська Центральної Ради складалися "з куркульських елементів або просто різного роду авантюристів".

Імовірно, ставши жертвою підсунених йому під час численних поїздок до Києва тенденційних матеріалів про події 1918-1920 рр., В. Серчик у своїй "Історії України" писав про "період неприборканої самоволі Січових Стрільців" та про те, що за Директорії, яка, нотабене, створила в уряді окремі міністерства для росіян, євреїв і поляків,

“організовано погроми євреїв і переслідувано польське населення”.⁸⁾

Характерно, що гітлерівські боївки, які в 1932 р. тероризували в Гданську польське населення, асоціювалися Прушинському “з відомими з погромів ватагами петлюрівських козаків”, а чайже могли б асоціюватися з польськими “оборонцями Львова”, які 22 листопада 1918 р., тобто наступного дня після покинення міста вояками УГА, нібито за сприяння українцям справили криваву лазню місцевим євреям (150 забитих, 50 спалених домів, 500 пограбованих крамниць).⁹⁾ Прушинський навіть дав своїй кореспонденції заголовок “Гітлерівці і курінь смерті”, причому, як сам далі пояснює, під поняттям “куреня смерті” розуміє елітний відділ військ Петлюри. Він згадує про свою зустріч з якимсь з’єднанням армії УНР у Житомирі, ствердивши не без злоби: “це був один із найкращих полків української армії, що, зрештою, не шкодило, що це була страшна банда”.¹⁰⁾

Я. Івашкевич у повісті “Слава і хвала” при зображенії боїв за Київ на початку 1918 р. не потрудився ідентифікувати вояків, які хотіли реквізувати помешкання, й назвав їх просто “українськими націоналістами”. Своєю чергою, польський сторож закрив браму будинку, заявивши категорично: “Не пустить і вже. Навіщо мають хами швендятися по камениці”.

Під час кулуарних розмов на Мирній конференції в Парижі неперебірливий у засобах для досягнення мети Е. Ромер переконував західних дипломатів, що Симон Петлюра та його “український рух” близький большевицькому. Водночас, використовуючи факт, що до війни вживалися терміни: малороси, русини й рутени, він з мефістофельською усмішкою радив представникам західної дипломатії пошукати в якісь із передвоєнних енциклопедій назви “Українці”.

Іноді поляки не хотіли бачити в частинах УГА регулярної армії. Генерал Станіслав Бургарт-Букацький у записках про останні дні Австро-Угорщини й роззброювання вояків-неполяків на Люблінщині, занотував, що над Віслою “стояли

кадри руських відділів, дуже вороже настроєних до поляків”, а далі, натякаючи на підрозділи УГА, писав: “до частини повітів Грубешів і Томашів вторгнулися українські банди”.¹¹⁾

Пйотр Врубель на сторінках щоденника листопадових боїв 1918 р. між іншим цитує такі зведення польського генерального штабу:

- 26 листопада: військові з'єднання під командою ген. Розвадовського очищують Середню Галичину з українських банд.
- 27 листопада: Закінчено очищення околиць Белжеця від українських банд. На захід від залізничної лінії Белжець - Рава Руська спокійно. На схід від неї громадяться більші банди озброєного руського хлопства.¹²⁾

Набагато гірше зображене українську визвольну боротьбу в 1939-1950 рр., наголошуєчи на тому, що УПА не воювала з німцями, а займалася різнею й грабунком, подібно як це колись робили “колії Гонти і Залізняка, озброєні банди Махна”. Автори праці “Дорога до нікуди” писали, що застосовані упівцями на Західній Україні методи становили найвищу стадію терору, а саме: “перехід від індивідуального терору 1918-39 рр. до збірних убивств у вересні 1939 р. і здійснювання масового винищення поляків на цій території протягом 1943-44 рр.”.

Польські видання про Другу світову війну показують український визвольний рух як неприборкану безрозумну стихію, спроможну руйнувати, але нездібну будувати. Ця стихія нищила все навколо й воювала зі всіма, без пардону вигублюючи інші народи, а також своїх неслухняних земляків. Щоправда, з мемуарів В. Романовського про відомі події на Волині виходить, що він не чув про забиття когось із чеських колоністів, яких чайже там проживало немало.

КЕРІВНИКИ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Люди, які очолювали українську визвольну боротьбу, були об’єктом насмішок і жартів, не шкодувалося їм також зневажливих епітетів. Зображення придушення повстання робітників київського заводу “Arsenal” проти Центральної Ради в лютому 1918 р., Л. Подгородецький зауважив, що

війська Петлюри "здійснили криваву розправу над робітниками", водночас В. Серчик висловився на цю саму тему не менш різко словами: "Петлюра вчинив кривавий самосуд над його оборонцями".

Гжегож Яшунський у дослідженні "З політики незадовільно", в якому намагається з'ясувати нюанси польської міжвоєнної політики, занотував: "Восени 1919 р. у Варшаві почалися таємні переговори з отаманом Петлюрою, про якого "Кур'єр Варшавський" писав, що це посполитий авантюрист і бандитський ватажок".

Зі збірної праці "Юзеф Пілсудський і його легенда" довідуємося, що 29 квітня 1920 р. під час засідання польського сейму один із послів гостро застакував договір Пілсудського з Петлюрою, а цього останнього назвав "авантюристом... політичним нулем і мілітарним мінусом".

На сторінках монографії, присвяченої маршалу Пілсудському, варшавський історик Анджей Гарліцький характеризує Головного Отамана військ УНР як цілковитого невдаху: "Петлюра виявився політичним банкрутом, нездібним здобути ширші впливи у своїй країні".

В унісон з радянськими істориками Л. Подгородецький, згадуючи про Зимовий похід загону військ УНР у тил Червоної армії, писав про "банди отамана Юрія Тютюнника".

З метою скомпрометувати український націоналістичний рух перебраний за історика партійний агітатор Едвард Прус твердив, що знайомство полк. Коновалця з Гітлером, який, до речі, щойно в 1933 р. прийшов до влади, мало вирішальний вплив на те, що Коновалець очолив посталу в 1929 р. ОУН.

Степана Бандеру Прус назав "зизуватим поповичем" і, відкривши в собі талант памфлетиста, в "Отаманії УПА" написав: "Бандера прийшов на світ з допомогою акушерки-єврейки на уніатській плебанії... Немовля було слабовите й зизувате, з розбіганими оченятами, які ніколи не дивилися перед себе, що журило його неньку (матір)".

За словами любителя пікантних історійок Пруса, Бандера мав коханку й "часто знущався над своєю дружиною".

Неприхильність до українців і Бандери відзеркалюють спогади польського в'язня концтабору Саксенгавзен Яна Баранського. Про своє перебування в таборовій лікарні він написав: "До нашої залі привели малого коренастого цивільного, з великими витрішкуватими очима, який боязко розглядався навколо себе". Баранський пригадав, що бачив цю людину на лаві підсудних під час процесу в справі вбивства міністра Перацького у Варшаві. І хоч згодом він нав'язав з Бандерою контакт і отримував від нього постійно цікаві інформації (між іншим про смерть гол. командира АК ген. Ровецького), поляк увесь час ставився до українця з недовір'ям. Баранський навіть признав: "Я мав враження, що в цих розмовах Бандера провокує мене до небезпечних дискусій, щоб донести про те таборовим властям або принаймні видобути з мене секретні звірення".¹³⁾

Ярослава Стецька Прус ущипливо назвав "людиною в окулярах з гітлерівським вусиком...", натомість Романа Шухевича - "Чупринку" - "гордим гетьманом різунів" і змалював, як "людину мізерної постави з великими вухами й довжелезним носом". За його словами, головнокомандувач УПА був сухітником, до того - терзаним венеричною хворобою, незносним для оточення, яке "тероризував своїми примхами й вибухами гніву...", а з підладними поводився як пруський капрал.

Змальовуючи в "Отаманії УПА" з неприхованою злорадністю агонію українського підпілля, Прус глузував: "Охоплений відчаєм "Чупринка" метався, як загнаний кабан, кусав тут і там, щоб показати, що існує..." З метою доказати наївність і бездарність повстанського штабу пасквілянт твердив, що секретарка Шухевича Галина Дідик була агенткою КГБ.

Завдання представити невміння керівників українського націоналістичного руху вести підпільну боротьбу взяв на себе шеф польської розвідки і контррозвідки ген. Владислав Пожога. Даючи інтерв'ю польській пресі, яке згодом видано окремою книжкою, він розкрив секрет т. зв. акції "Бумеранг". За цими даними, польська Служба безпеки,

створивши спільно з органами КГБ фіктивний підпільний центр, протягом 20 років водила за ніс несвідоме цієї спрятної гри керівництво ЗЧ ОУН на Заході, перехоплюючи висиланих за “залізну завісу” емісарів.

Польські автори отримали підтримку в особі французького комуніста Алена Герена, члена редколегії паризького щоденника “Юманіте”, у перекладеній на польську мову книжці “Десантники холодної війни”. Натякаючи на контакти АБН з національним Китаєм, розділ книжки, присвячений українській проблематиці, автор іронічно назвав “Українці з Тайваню”. При зображені діяльності Петлюри француз схвально висловився про визнання французьким судом за невинного вбивника Петлюри - Шварцбarta й твердив, що Петлюра відповідальний за “правдиве море крові в Середній і Східній Європі”, подібно як його послідовники Коновалець і Бандера.

КОМАНДИРИ УПА

Головні атаки польських писак були звернені проти керівників УПА, причому з усіх командирів вони особливо взяли на приціл сотенного “Хріна” з куреня “Рена”, відповідального за смерть ген. Сверчевського.

Ян Герард назвав “Хріна” піванальфабетом, натомість Артур Бата - налоговим алкоголіком, який “мав приступи злості, а тоді боялися його всі”. Про алкоголізм “Хріна” згадували також інші автори.

Учасник боротьби з УПА пполк. Станіслав Мисьлінський чомусь порівнює сотенного з керівником польського селянського повстання Якубом Шелею, який у минулому столітті на Ряшівщині громив двори місцевої шляхти. Згідно з твердженням офіцера, “Хрін” возив зі собою молоду дівчину Параску, а з його квартири на горі Хрищатій “розлягалися звуки балалайки, спів і п’яні крики”. Крім цього, “постійно підпитий” командир сотні не володів однією рукою не в результаті поранення в бою з ЧА, про що розповідав, але

від часу пацифікації Замойщини, в якій мав брати участь, будучи сержантом поліції і де був випадково поранений підвладним.¹⁴⁾

Даючи своє голосне інтерв'ю, ген. В. Пожога зробив з "Хріна" опереткового отаманчика, який після вбивства віце-міністра оборони "парадував у генеральській шапці Сверчевського, хвалився тим і повідомляв штафетами про успіх". Щоправда, Прус називає історію з шапкою генерала вигадкою.

На сторінках повісті Герарда "Заграви в Бещадах" командир іншої сотні куреня "Рена" сотенний "Стах", усупереч історичній правді, гине в битві з руки польського офіцера із злякано-плаксивими словами: "Помилуйте, пане!"

С. Мисьлінський вирішив показати сотенного "Ластівку" з перемиського куреня "Байди" в ролі римського кесаря Нерона, пишучи: "Це він дав наказ спалити село Загутинь і вибити його мешканців. Тоді, спостерігаючи як вогонь розсвітлює ніч, і, слухаючи розпачливого голосіння дітей і жіноч, кричав: "Стрільці! На славу Україні!..."¹⁵⁾

Популярною постаттю в багатьох творах польських белетристів був курінний "Рен", оперативною базою якого була Лемківщина. За словами Мисьлінського, "Рен", зробивши сотенного "Біра" відповідальним за якусь невдалу акцію, ударив його в лицце і вибив зуба, натомість після безуспішного наскоку на міліцію в Тисній п'яний курінний вишмагав стрільця по лиці нагайкою. "Рен", що сам любив випити, гостро карав підвладних за пияцтво: 25 палок на голий зад або наказував повісити винуватця на довший час на дереві за ноги з метою "випарування горілки". У повісті Герарда розлючений курінний кричить до підхмеленого капелана куреня: "Ти впився, свине".

На сторінках роману "Бурхливий Сян" Владислава Шельонговського зображені сцену, в якій курінний "Залізняк" напідпитку намагається згвалтувати сільську дівчину.

Певне світло на спосіб мислення деяких польських авторів кидає репортаж краківського публіциста Єжи Льовеля про відвідини в тюрмі засуджених до довготермінового ув'язнен-

ня офіцера польського підпілля Здзіслава Нуркевича і курінного УПА Івана Шпонтака-“Залізняка”.

За словами журналіста, Нуркевич справляв враження нормальної, натомість Шпонтак психічнохворої людини: “дихаючи, наче витягнена з води риба... з благально-звірячим виразом напівпритомних очей...” Льовель неприємно вразило те, що Шпонтак грав на скрипці, причому він пропустив повз вуха слова в’язня: “Ви маєте дружину, дітей, книжки, а я маю цю скрипку”. “Він грав, - пише публіцист, - а мене охоплювали суперечливі почуття: милосердя, огиди, співчуття, жаху”. Чому така різниця в поведінці обох офіцерів? - пробує психологізувати Льовель, адже вони відбувають ув’язнення в цих самих умовах і до обох в’язнична адміністрація ставиться так само. “Отже все-таки рішають характерологічні прикмети,” - ставить крапку над “і” автор репортажу, недвозначно натякаючи на перевагу психічної організації поляка.¹⁶⁾

Далі Льовель згадує про реакцію польських спів’язнів на гру Шпонтака. З різних камер почулися крики: “Бандзьор, спокій! Грицьку, не шалій! Тихо, скурви сину гайдамацький”! Дивно, що ці вигуки не викликали в репортажиста сумніву, чи умови, в яких обидва офіцери відбувають ув’язнення, справді такі самі.

УКРАЇНСЬКІ ВОЯКИ, ПОВСТАНЦІ

За словами авторів багатьох мемуарних і белетристичних творів, боєздатність українських вояків і повстанців залишала бажати кращого. Польський літератор єврейського походження Кальман Сегаль виставляє на посміх вояків Петлюри:

“Це були колись хоробрі хлопці, які холоднокровно вбивали й виконували кожний наказ отамана. Перед лицем власної смерті поводилися як старі жінки, вмирали без гідності навколішках, б'ючи лобом об землю, благали дарувати життя”.¹⁷⁾

З метою показати безхарактерність і віроломство українців Сегаль, який радо робить дилетантські екскурси в історію,

впровадив до свого твору елемент зради. Зображеній ним козак Василь Коба втік з армії Хмельницького до поляків, “зрадив свою армію, дезертирством опоганив свою військову козацьку уніформу, а зробив це тому, бо почув огиду до проливання невинної крові”. Пригнічений утечею сина, батько зрадника, утративши віру в слухність справи за яку боровся, при першій нагоді втік до Туреччини й прийняв іслам. Через 250 років нашадок Коби став гідним продовжувачем дворушницьких традицій родини: здезертирувавши з армії Петлюри, він опинився в Польщі й став Кобачевським.

Численні автори, заворожені Сенкевичем і його суперменами, любувалися однобічним змальовуванням боротьби польських партизанів і вояків ВП з представленими в карикатурному вигляді українцями.

На сторінках воєнних записок Генріха Цибульського “Червоні ночі” член УПА в безвихідній ситуації кидає зброю й благально просить: “Паночку, не стріляй”!

Подібна історія повторюється в книжці “Криptonім “Бастіон”, де вояки УПА, кинувши зброю, підняли руки вгору з криком “Пане, не вбивайте”.

Не інакше поводиться полонений військом упівець у мемуарному творі Романа Грази, він “якоюсь каліченю Українсько-німецькою мовою почав просити пардону”.

Учасник боротьби з українським підпіллям, офіцер міліції Альфонс Філяр у своїх спогадах навіть твердив, що упівці, які піддавалися, вже здалека кричали: “Не вбивайте, скажу все”.

Один із авторів збірки спогадів польських міліціонерів “Час гарячих сердець” змалював гурт українських повстанців, які охоплені панікою, верещать: “Хlopці, тікаймо! Ляхи йдуть!”

З хвалькуватих слів Юзефа Собеська в книжці “Бур’яни” довідуємося про розгром загону УПА, заскоченого польсько-радянськими партизанами, причому “пронизливі зойки й молитви перемішувалися з благанням милосердя”.

Командир 35 pp ВП Ю. Собеськ, карколомна кар’єра якого від червоного партизана “Макса” на Волині до контр-адмі-

рала польського військового флоту викликала застереження багатьох поляків, описуючи свою поведінку з полоненим упівцем, бавиться в психолога: “Його очі віддзеркалювали звірячий страх. Він дрижав на всьому тілі... його зіниці розширилися, а з-поза відкритих губ видно було, мабуть, ніколи не миті зуби. Нараз очі полоненого блиснули відчаєм. Зеленкуваті очі, здавалося, благали милосердя”.

“Психолог” Собесьяк нагодував хлопця, дав йому можливість помитися й поголитися, а цей з вдячності за виявлену людяність (упівець: “нам казали, що ви страшенно мучите людей і коли попаду вам до рук, виберете мені очі”) почав сипати. Водночас полонений застерігся: “Я ніколи нікому не відрубував сокирою голови, як деякі криваві кати із сотні”.¹⁸⁾

Популярно-наукова публікація ген. Ігнаци Блюма про польське військо в 1944-48 рр., містить розповіді польських вояків про бої під час акції “Вісла”. Серед них при зображені ліквідації сотні “Ластівки”, члени якої стріляли, скривившись на дерева, знайшлися такі слова якогось вояка-хвалька: “Кілька останніх з плачем зійшло з дерев, просячи пощади”.

Кампанію осміювання вчорашніх противників активно підтримували польські літератори. Безхарактерність і боягузство упівців вирішив представити автор повісті “Верба зелена” Францішек Сікорський: зображеній ним українець попавши до рук поляків “упав на коліна й почав благати дарувати йому життя... стояв навколоішках і скавучав, мов собака”. А потім відізвався до одного з поляків: “Слухай, можу тобі дати стільки золота, що вистачить тобі до кінця життя... ей Богу, дам і це негайно, але пусти мене, даруй життя”. При нагоді розповідає все, що знає про УПА. Два інші полонені упівці також безсоромно зраджують усе, що знають, обвинувачуючи один одного.

Українських повстанців, готових воювати з цивільним населенням, які, проте, виявляються боягузами при зустрічі віч-на-віч з військом, представляє в томі прози “Земля” екс-львів’янин Ян Бжоза. Змальовуючи картину насоку

загону УПА на польське село, мабуть, пригадавши сенкевичівського силача Лонгіуса-Подбіп'єнту, він показує селянина, який довгий час лопатою боронить доступ до своєї хати перед кількома напасниками, навіть убиває одного з них, а ці недотепи з відстані кількох кроків не можуть його поцілити.

Збігнев Доміно в збірці оповідань “Прагнення” зображує гурт зненацька заскочених вояками упівців, більшість яких рятується панічною втечею, натомість “інші підносили руки вгору й навколішках скавучали милосердя”.

В описі переможного бою польського війська з відділом УПА пера В. Шельонговського читаємо: “Де-не-де зі снігу підносилися темні постаті, благаючи милосердя”.

Прагнути похвалитися дотепністю, С. Мисьлінський наміхаеться з підпільника, якого вояки застукали в хаті в ліжку з дівчиною.

“За гріх покута! - Капрал погрозив упівцеві. - Хіба що скажеш усе, як попу на сповіді. Но як?...

- Паночки, скажу вам всео, що тільке знаю... не збрешу, щоб Біг мене скарав...”

Деінде цей сам автор пише про кількох міліціонерів, які в бравурній акції заскочили й без власних утрат розігнали групу повстанців. Ці останні втікали, мов отара овець, з криком: “Господи, помилуй! Мати Божа, хорони! Братики, рятуйте...”

У такому ж безладному порядку з вереском: “Браття, спасайтесь” кидаються навтіки члени УПА в книжці Маї Більської “Вогні над Солинкою”.

Не інакше діється в повісті Генрика Домінічака, де спочатку наступаючі упівці бундючно викрикували: “На погибел ляхам!”, натомість коли ситуація змінилася на користь війська, в їхніх рядах відізвалося розпачливе волання: “Люди, спасайтесь!”.

СВЯЩЕНИКИ

Священиків греко-католицької Церкви часто називалося попами, хоча польським авторам повинно було бути відоме

принизливе звучання цього слова, тим більше щодо духовних католиків. Збігнєв Носаль - автор книжки “Святий Хрест” - при змалюванні невдалої спроби викрадення Степана Бандери з в'язниці написав: “Поп приїхав до Святого Хреста, Осип Кладочний, священик гр. кат. віровизнання... Годину сповідав поп Кладочний Бандеру”.

Засуджуючи шовінізм українського кліру, звичайно вказувалося на його низький інтелектуальний рівень і схильність до чарки. Г. Цибульський у воєнних записках представляє волинського священика, який напідпитку витанцює перед німцями якийсь дикий танок.

Про “чреватого уніатського попа” згадує в повісті “Присмерк світу” В. Одоєвський.

З писанини К. Сегала випливає, що його особлива антипатія скерована проти Симона Петлюри і УКЦ. В оповіданні “Над Сяном” він змалював сільського священика отця Полянського, його “грубезну дружину” і сина Володю, “спроможного випити цілу гуральню”, коханкою якого була батькова служниця Параска. А далі читаємо: “Старий Полянський мав почуття гумору. Перед смертю закликав до себе сина, поблагословив згідно з правилами й сказав: “Сину ми прос...ли нашу парафію”. І віддав духа Богові”.

Автор повісті “Смерть архіваріуса” в подібній манері зображує іншого священика і його парафіян:

“Цього отця Опарила пам'ятаю докладно, важко його забути, виглядав так, мов пан Біг покликав його до життя під кінець шостого дня творення, коли в основному все вже було зроблено, а в діжці залишилося ще трохи тіста, з якого ліпилися люди, забагато було цього матеріалу на одну людину, а замало на двох, отже пан Біг створив отця Опарила”.

Далі Сегаль описує його величезний лоб, з якого можна б зробити п'ять селянських і “не дурний”, щоправда, “селом керувати було неважко, бо крім учителя там були самі анальфабети. Тому місцевий учитель, бачачи безрезультаційність своєї праці на селі, запився на смерть”. При нагоді довідуємося, що їмость “плідна була, як кобила, й на парафії кишіло дітьми”.

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО ПРИМІТИВА

Надмірно висока думка про себе плюс залишки шляхетської пихатості спричинилися до того, що деякі польські автори дивилися на своїх сусідів згори, трактуючи їх як людей примітивних.

Народжений на Поділлі прозаїк Юліан Волошиновський в оповіданні “Семен бездітний” не без успіху пробував змалювати тип українського примітива. Ішлося про селянина, який спіймав свою дружину на гарячому. Ось сцена зізнання селянина перед судом: “Повернувся я перед часом, на своє нещастя, а на ліжку лицем до стіни моя Настя, а пан за нею, і так на ній лежить, і навіть не рухаються, тільки начеб пропасниця ними трясла й мого приходу не бачать, не чують. П’ять років була мені вірна, думаю, а сонце вже зайшло, проте сутінків у хаті не було, а Настя біла як молоко, без сорочки, а й пан голий причепився до неї ззаду, мов кабан. Не сподобалося мені це або що, а в хлібі на столі вstromлений ніж і полилася кров. Я любив Настю, це правда, та й пана любив, проте чорт дав мені ніж до рук, а відомо, з ножем жарти погані. Утратив пан яйця...”

Волинських селян примітивізує у своїх спогадах “Як сон, як злий сон” поляк з Волині Збігнєв Барчак:

“Селянин узяв лапу з клямки й почухав кудлатий лоб... усміхнувся глупувато, показуючи великі, мов лопати, зуби... Випитував нас якийсь невеликий рухливий ватахок з лисячою мордочкою та близкучими розбіганими очима... Здебільшого відповідав юному Вася, розсудливо й спокійно, перевищуючи ватахка як спритом, так і інтелігентністю”.

А далі наступає опис селянки, яка в кухні варить страву: “На майже всіх пальцях, закінчених брудними нігтями, блищали обручки й персні, а навіть чоловічий сигнест. Ясно, що з грабежу...”

Тадеуш Конвіцький висловлюється про сусідів за Сяном і Бугом із симпатією, водночас з батьківською поблажливістю словами, в яких уміло камуфльовані зневажливі нотки, мовляв, треба цим людям їхні прогріхи вибачити й мати зрозуміння - адже знаємо з ким маємо до діла. На сторінках

книжки "Календар і клепсидра", в якій письменник гарними, хоч і позбавленими змісту словами намагається доказати своє прихильне ставлення до українців, читаємо: "Бо мене навчив ніжності до України Сенкевич. До цієї України, що любила єобі "різати ляхів", що кохала гайдамацькі божевілля, що з туги за свободою всадила свій кудлатий лоб у жорстоку неволю".

Примітивізація українського побуту, прагнення до його спрошення й збіднення іноді належали до програмових завдань польських літераторів. Ось уривок з роману Фердинанда Замойського про вересень 1939 р. "Повернення над ріку", де на вістку про антипольські виступи галицьких селян один із польських вояків каже: "Пся крев! України захотілося козакам, панування. А вила й коса не ласка? Напевно, це ледве читати вміє". Вояки, як видно, зорієнтовані в тому, що перед війною в Польщі вчителеві-українцеві майже неможливо було дістати працю, розмовляють про сільську дівчину, випускницю учительської семінарії: "Ано, бо хамам замакітрилося в голові й дали її вивчити на вчительку... І що з цього має? Праці не дістане, а робота в стайні смердить".

В іншому томі прози Замойського комендант місцевої української поліції підлещується до німця словами: "Наш вождь Бандера вірно стоїть при Рейху..." Під час перекуски виявилося, що неотеса-поліціст не вміє їсти виделкою і ножем.

На думку деяких авторів, наївність і інтелектуальна обмеженість належали до основних прикмет українців. Спрошуючи це питання, без великого перебільшення можна ствердити, що в більшості творів польської післявоєнної літератури, дія яких відбувалася під час війни на території Західної України, виступали два основні типи українців: простак і злочинець. Українці звичайно любили випити, а після кількох чарок горілки ставали говіркими й скильними до звірень, тому без великих труднощів поляки могли їх потягнути за язик і здобути потрібну інформацію.

Зображені діяльність польських підпільників, які підшилися під українців, про такого наївного згадує романіст Ф. Сікорський: “Селянин у напливі щирості (а, може, під впливом міцної, як спирт, горілки) признався, що належить до місцевої чоти й часом ходив палити польські села”. А далі, щоб показати політичну неграмотність українців, Сікорський згадує про члена дивізії “Галичина”, який ще в половині 1944 р., отже в часі, коли німці були вже биті на всіх фронтах, “вірить, що німці переможуть і збудують вільну Україну”.

Такого ж недоумкуватого поліцая Гриця, який ще наприкінці війни “свято вірить у фюрера” й непереможність Німеччини, показано в повісті Яна Бжози.

ОБРАЗЛИВІ ЕПІТЕТИ

На сторінках багатьох творів українці були мішенню для жартів і насмішок, не бракувало також образливих висловлювань на їхню адресу. Характерно, що під час суперечки, коли поляк хотів допекти своєму опонентові до живого, називав його “дурним Іваном” або “Грицем зі села”.

Польські вояки, герої повісті Юлії Прайс про львівські бої 1918 р. “Криві літери”, насміхаються з галицького гербу - золотого лева на синьому тлі, а один із них каже: “Дивіться, яку цей лев має дурну пащку... лев зовсім до них не пасус, краще пасувало б тут свиняче рило...” Під час окопної війни на передовій поляки передражнювали стрільців УГА вигуками: “Ти, кабане, ти хочеш Львова? Та тут тротоари. Як будеш по них у своїх личаках ходити?... Ти, Іване, в довгій сорочці. Захотіло сі тобі Львова? Та тут “трамбаль”, зачіпиш сорочкою, та й упадеш”.

Не бракує базарної лайки в романах Ф. Замойського, який вкладає в уста втікаючих у вересні 1939 р. перед німцями галицькими шляхами польських вояків усяку вульгарщину: кабани прокляті, хами, синьо-жовта зараза, тризубівці

засрані: кабанський гімн, кубло синьо-жовтих гадюк, синьо-жовта шматка...

Книжка цього ж автора про роки німецької окупації “Темінь” згадує якогось українця з Києва, що “говорив мішаною хохлацькою мовою”.

Командир польсько-радянського партизанського загону Міколай Куніцький - “Муха” - пан Володийовський з Волині, як його назвала авторка передмови до його спогадів, виявився одним із найбільш вульгарних крикунів. Ось деякі образливи епітети з його арсеналу:

- Дурні поліцаї, мов стадо баранів, чаввипередки сунули вперед;
- Табір дурних гайдамаків просувався в сторону села...;
- Розстрільна гайдамаків вирушила, проклинаючи в гідкий спосіб;
- Виявилось, що перша лінія була озброєна вогнепальною зброєю, друга - косами настороч і вилами, третя - сокирами;
- Розлючені бульбівці кидалися, як шакали...;
- Бандерівська орда під командою “Мазепи”.

Не краще характеризує “Муха” відділ української поліції, з яким зіткнувся під Добромилем, маршируючи в Карпати: “Вигадали собі своїми баранячими макітрами, що звичайними рушницями розженуть партизанів... але партизанські кулеметники й мінометники сипнули тільки по одній влучній черзі в цю голоту й протягом п’ятьох мінут усе розбіглося в паніці”.

Коли додати такі вжиті ним вислови, як “різуни”, “гайдамацькі дикиуни” і “українська банда” то матимемо повне уявлення про особу автора воєнних записок.

До інших улюблених визначень польських авторів належали: українські фашисти, українські гітлерівці й жовтоблакитні гітлерівці. На сторінках повістей В. Одоєвського, який між іншим згадує про якийсь “штучний галицько-український діалект”, можна знайти такі вислови: пів-панок, пів-Гриць, голота, голодранці, отаманчик, погромники, жорстокий націоналістичний ватажок, орда, сволота, чернь, різуни, дикиуни.

Слово “різуни” повторюється в різних творах так часто, що вже не справляє на читача жодного враження, подібно як висловлювання:

- “синьо-жовтий гайдамацький прапор” (Юлія Прайс);
- “хтось свистав гайдамацьку пісню” (Р. Братні);
- “мерзотне плем’я з чорним піднебінням” (Ф. Сікорський).

У Сікорського можна знайти такі слова поляка про українця: “Я думав собі, що кабан то кабан, завжди має це чорне піднебіння, замилює людині очі, потішає, а за пазухою ножа скриває”.¹⁹⁾

А ось думка одного з героїв роману Яна Лисаковського “Гаряче узгір’я” про боротьбу на Закерзонні: “Бандери? Така їх мати... Подуріли? Самі проти всіх? Чейже Червона армія провчила їхніх друзів-німців, тож хто їм тепер допоможе? Згинуть марно, як воші під нігтем”.

ІІ. ПРО НЕНАВИСТЬ

ДЕЩО ІСТОРІЇ

Тоді, як протягом XIX ст. на Наддніпрянщині, попри старі антагонізми, взасмини українців з тамтешніми поляками, які стогнали під цим самим царським чоботом, поступово кращали, над Дністром ситуація з кожним роком загострювалася. Стихія українського національного відродження в Галичині потягнула за собою низку соціальних і культурних, а згодом також політичних дезидератів, на що поляки гляділи, як на замах на свої національні права. Галицьке “рисорджименто” й поява неіснуючих до того часу українців було для них справжнім шоком, що й пояснює неконтрольовані й неперебірливі в засобах контрзаходи польської сторони.

Під сильним обстрілом опинився професор історії Львівського університету й голова НТШ Михайло Грушевський. Один із польських історіографів на сторінках виданої 1956 року розвідки так оцінював наукову діяльність історика: “Порівняно з Костомаровим вона становить дальший етап, на якому український націоналізм перероджується в шовінізм, коли під час революції українська буржуазія намагалася по-зрадницькому віддатися під опіку німецького імперіалізму”.

Цей сам автор негативно висловився про “Історію України-Руси”, в якій Грушевський обстоює право України на самостійне існування: “На кожному кроці зустрічаємо в ній ненависть як до польського, так і російського народу, точніше, до обох народів одночасно”.¹⁾

Про поляризацію настроїв наприкінці XIX ст. промовисто свідчить історія солістки Варшавської опери Соломії Крушельницької. Авторка монографічної праці “Давня Варшава”, змальовуючи мистецьку діяльність співачки, писала: “Варшава обожувала Крушельницьку, однаке, якесь нетактовне наголошування нею своєї української національності в момент розпалювання австрійським урядом польсько-руських антагонізмів у Галичині зашкодило їй так, особливо в очах польських студентів, що, побоюючись ворожих демонстрацій, відмовилася від дальших виступів на нашій сцені”.

Варшавська публіка прийняла прилюдне признання Соломії до українства як виклик, а під час чергового виступу студенти справили її “котячий концерт”. Співачка Яніна Королевич-Вайдова, суперниця Крушельницької до ролі примадонни Варшавської опери, дозволила собі навіть у своїх мемуарах написати про жінку, яка політикою ніколи не займалася, а своє життя присвятила тільки мистецтву, зробивши також великий внесок у польську музичну культуру: “Відчувала Крушельницька безприкладну ненависть до всього польського народу; після виїзду з Варшави голосно говорила, що скільки має волосся на голові, стільки хотіла б повісити поляків”.²⁾

На початку ХХ ст. національні пристрасті розпалювалися дедалі більше, осягнувши кульміаційні точки в замаху Мирослава Січинського на намісника Галичини графа Потоцького (1908) і загибелі під час заворушень у Львівському університеті українського студента Адама Коцка (1910).

Погано складалися взаємини між польською та українською середньошкільною молоддю. Ген. Єжи Кірхмаср, пишучи про свої юні роки у Львові, барвистою мовою змалював ворожнечу й бійки між вихованими на творах

Сенкевича польськими гімназистами - "кресовими лицарями" та їх українськими товаришами - "гайдамаками". За словами мемуариста, найбільш завзяті бійки мали місце саме в 1908 р. після вбивства Потоцького, коли юрба поляків з криком: "На ліхтарні! Бити гайдамаків!" - вдерлася на вулицю Руську, руйнуючи українські інституції з редакцією щоденника "Діло" включно.

Напередодні Першої світової війни шляхи обох народів, захоплених мрією про будівництво власної держави, ще більше розійшлися, а ворогування посилилося після створення парамілітарних організацій "Стшельца" та УСС, хоч, мов на іронію, обидві мали цю саму мету: боротьбу з царською Росією. 26 серпня 1914 р. під час розмови з австрійським міністром війни українська делегація просила "енергійної підтримки українських добровольчих формувань, творення яких польські урядники всіляко утруднюють". Відень ураховував можливість польсько-української конфронтації, а в одному з розпоряджень шеф генштабу австрійської армії писав: "Відносно небезпеки взаємного поборювання добровольчих формувань, слід запобігти цьому територіальним розмежуванням районів їх діяльності".³⁾

Після розпаду Австро-Угорщини почалася боротьба за Львів. Пйотр Врубель з великою скрупульозністю день по дню описав вагітний подіями листопад 1918 року. Під датою 17 листопада, відмітивши, що у Варшаві "справжню істерію розв'язано навколо Львова", подав передрук сповненого патріотичного пафосу вірша поета Артура Опмана, вміщеного в щоденнику "Кур'єр варшавський":

Ніж гайдамацький в груди загрожує нам знову
Львів! Боронім Львова!

А дещо далі рядки з вірша іншого поета:

Чайже справді у Львові
Кров полилася знову,
Воскрес дух Залізняка, Гонти упир
Хопив ножа в руки
У крові втопив Львів⁴⁾

Краще підготовані до державного будівництва, поляки виграли збройну, а згодом також дипломатичну боротьбу за

Галичину. Своєрідну тактику застосував делегат на мирну конференцію в Парижі, вже не раз згадуваний географ Ромер. Препаруючи докази на те, що галицькі українці можуть себе добре почувати в польській державі, він усупереч фактам наголошував “брак ненависті між русинами й поляками”, а цифрами мішаних подруж намагався підкреслити свою тезу про можливість коректного співжиття обох національностей, коли впаде “загарбницька інтрига”, тобто впливи німців і австрійців.

Після поразки УГА Західна Україна ввійшла до складу новопосталої польської держави, а поляки, ще донедавна під чужою окупацією, самі опинилися в ролі окупантів. Ворожа українству позиція польського уряду, при відсутності послідовного політичного курсу супроти національних меншостей, довела до дальнього погіршення взаємин. З одного боку, ставлення влади, яка весь час давала українцям зрозуміти, що вони громадяни другої категорії, з другого - бойова діяльність УВО і ОУН, кульмінаційним пунктом якої було вбивство міністра внутрішніх справ Броніслава Перцацького, спричинилися до остаточного отруєння й так уже поганої політичної атмосфери.

Зі змісту споминів ад'ютанта Пілсудського - майора Мечислава Лепецького - довідуємося про надзвичайні запобіжні заходи, що їх було вжито після замаху на Перцацького для охорони життя маршала. Найбільше клопотів мала особиста охорона Пілсудського тоді, коли він їхав відпочивати до Пікелішок недалеко Вільна: дефензива диспонувала інформаціями про те, що в Литві “загніздилися осередки української антипольської діяльності”.

Учень Архипенка, польський художник Александр Рафаловський у творі мемуарного характеру “І з-поза палітри...” залишив опис настроїв, що панували “на кресах” напередодні Другої світової війни: “Признаюся, що з тогочасної щоденної преси я небагато знову про колонізаторські починання в Західній Україні. Піонерська місія полонізації України вияснилася тут на місці. Члени Союзу поселенців - це передовсім офіцери резерви, яким у країні не зуміли дати

праці, а наказали берегти рубежі Речі Посполитої. Як же насправді ця почесна місія виглядала? Пам'ятаю погляди українців. Не забуду також виразу обличчя членів Союзу поселенців: "Заберіть нас, панове, звідси, у нас земля горить під ногами. Живемо в постійній небезпеці".

Це почуття непевності підтверджує один із діячів очолюваної Вінценти Вітосом Селянської партії, який після об'їзду по поселеннях військових осадників на Волині ствердив, що вони не розуміли політики воєводи Юзефського й "проживали в атмосфері страху перед терором українців".⁵⁾

ВЕРЕСЕНЬ 1939 р

З вибухом війни поляки на власній шкірі відчули результати своєї національної політики. Українці зустріли розпад польської держави з радістю, подекуди мали місце антипольські виступи, а публіцист Є. Льовель, драматизуючи події, писав про "палаючі села" й "жорстокі самосуди".

Діючи в цьому самому дусі, народжений на Волині полк. Збігнев Залуський прокурорським тоном заявив: "Різні поляків на Волині і Поділлі не започаткувала УПА в 1942 році, а ОУН на початку вересня 1939 року".

На напруженість атмосфери вказує в томі мемуарів "Емікар Юр" Єжи Лерський, зображуючи відступ своєї військової частини на території Волині: "Мешканці українських сіл дивилися на нас вовком", натомість військові осадники "благали, щоб зорганізувати оборону містечка перед совєтською окупацією та українськими бандами".

Коли вірити запискам Міколая Цабана, то з вибухом польсько-німецької війни ситуація поляків справді виглядала трагічно. Він кілька разів згадує про "українські банди" в районі волинського містечка Камінь Каширський, а потім так змальовує сцену насоку на польське село:

"Мужчин і хлопців зараз повбивали перед школою, жінок і малих дітей замкнено в шкільному класі... напасники влаштували пиятику зі зрабованої горілки, а потім забралися до жінок, не щадивши навіть 10-літніх дівчат. Учительку прив'язали за руки до гака, щоб

дивилася на забаву. Вона мала бути останньою жертвою. Згвалтованих жінок і дівчат пробивали багнетом".⁶⁾

Польський підпільний діяч на Перемищині Роман Кісель у своїх спогадах "Без уніформи - ми вояки" не приховує свого роздратування з приводу символічного "закупування польських кайданів" після розвалу Польщі. Скований мужчина, оточений великим гуртом селян, став над ямою й після кількох антипольських промов скинув зі себе кайдани, які закопано на знак, що вже ніколи не повториться польська неволя. Далі Кісель продовжує: "На цьому місці поставили приготований раніше хрест, відспівали пісні, в яких засуджувалася Польща, відізвалися грізні вигуки, а вкінці збуджена товпа, погрожуючи кулаками в сторону польських хат і присягаючи помсту, поволі розійшлася, а проводирі пішли пити й банкетувати".

Про прояви ненависті українців до польського населення в перших днях війни згадували також польські белетристичні твори, причому інколи для досягнення бажаного контрасту змальовано в надто рожевих фарбах картину співжиття обох народів до війни, через що українських селян показано в поганому світлі, мовляв, вони відплатили польським сусідам за дружбу чорною невдачністю.

До дійових осіб повісті Станіслава Струмф-Войткевича "Ніч над Омильною" належить бравий хлопець:

"Як син бувшого вояка й осадника на Волині він зумів у 39-тому врятувати матір і рідну, яким загрожували українські бойкі, а навіть віднайти батька, коли він після поразки свого полку прокрадався додому".

А ось уривок розмови мешканців села в одному з романів Ф. Замойського:

"І тому кажу вам, сусідо..., мусимо цю ворожу кров виточити до останньої краплі. До ноги вибити... Це нічого, що мати, баба українка. Раз у тобі ляська кров, значить заражена кров... а ти нечистий ворог. А гріха нема, бо це для України. Розумієте... Ви б зараз зрозуміли, що це свята справа. А коли свята, то й убивати треба за святу справу, за вільну Україну".⁷⁾

Як випливає зі слів Замойського, з приходом Червоної Армії галицькі українці пробували прослизнути до органів влади: "З огляду на присутність радянських військ непримиренні націоналісти сковали кіті, чекають на розвиток

подій. Але багато із червоною пов'язкою на рукаві намагаються прислужити новій владі провокацією”.

Очевидець вересневих подій Юзеф Долінський нарікає, що після приходу ЧА малоземельне українське населення Заліщицького повіту домагалося прогнання польських колоністів.

Свою неприхильність і ненависть до польської держави та поляків українці висловлювали в багатьох піснях. Найчастіше в польських виданнях цитується:

Смерть! Смерть! Ляхам смерть!
Смерть московсько-жидівській комуні,
У бій кривавий ОУН нас веде...

Різні автори любуються нагадуванням слів цієї пісні, створюючи обманливе враження, нібито це найпопулярніша українська пісня воєнних років. Нерідко вони повторюють антипольське гасло:

Або буде Україна,
або ляська кров по коліна...

ВОЛИНЬ

Ще до вибуху Другої світової війни мислячим полякам стало ясно, що репресивна політика уряду та антиукраїнське ставлення польської громадськості в майбутньому дадуть затруєні ненавистю плоди. Поганим пророком виявився Генрик Юзефський, який, ставши в 1928 р. волинським воєводою, твердив, що завдяки його вмілій політиці Волинь стане “колискою польсько-українського порозуміння”. Щоправда, після смерті свого покровителя маршала Пілсудського звинувачений “клікою полковників” в українофільстві та усунений з посади воєводи, Юзефський змінив свою думку, перестерігаючи поляків, що їхня поведінка “діятиме зі зростаючою силою в напрямі виникнення ненависті до всього, що польське”.⁸⁾ Тут він не помилився - саме Волинь стала епіцентром землетрусу, який під час війни струсонув західноукраїнські землі.

Волинські селяни проживали на своїх карликових господарствах (за польськими даними, господарств нижче 5 га

було на Волині понад 60%) на грані нужди, водночас факт поселення туди колоністів - військових осадників, які після парцеляції маєтків отримали великі господарства, спричинився до поляризації настроїв. Ізольовані на наказ Варшави "сокальським кордоном" від "деструктивних" впливів Галичини й змушенні зносити наруги іад рідним православ'ям, волиняни стали легкозаймистою вибуховою сумішшю.

Створений після розвалу Польщі на Заході сміграційний уряд доливав оліви до огню, нагадуючи при кожній нагоді у своїх заявах, що Галичина і Волинь становитимуть невід'ємну частину майбутньої польської держави. На цій позиції виразно наголошено після вторгнення німців до СРСР депешею до керівництва польського підпілля від 25/26 червня 1941 р., в якій рекомендувалося "зміцнювати організацію, ставлячи наголос на території за Бугом".⁹⁾

Незабаром після приходу німців польське населення Волині наладило контакти із скинутими Москвою в німецький тил парашутистами, а польські села стали базами радянських, а згодом радянсько-польських партизанських відділів, які не тільки воювали з німцями, а й поборювали найменші спроби організації занедбаного в довоєнній Польщі українського культурного життя, у тому також шкільництва. З книжки про польсько-радянську співпрацю під час війни "Боролися разом" виходить, що перші загони постали вже восени й взимку 1941 р., а Ю. Собєсяк - "Макс" зорганізував з волинських комуністів своє сумнозвісне з'єднання в квітні 1942 р. Це значною мірою пояснює, чому українське підпілля вороже поставилося до поляків, не мігши толерувати їхнього колабораціонізму з Москвою, яка була для українців ворогом номер один.

Автор весільних записок "Було їх три" Броніслав Янік ужс на початку 1942 року згадує про якісь "українські банди", інколи називаючи їх бандерівцями. На сторінках спогадів іншого мешканця Волині З. Барчака читасмо: "Забувасш про бандерівців... тут майже кожне село опановане ними або принаймні утримус з ними тісний зв'язок... там кожний

другий бандерівець, а їхні баби, така їх мать, також не кращі від них..."

Колишній член КПЗУ, пізніший віце-міністр ПНР Мар'ян Нашковський, у нотатках про воєнні роки зафіксував: "Банди УПА палили польські села, по-звірячому вбивали цілі родини, не щадячи немовлят у колисках".¹⁰⁾

Історик Ришард Тожецький подає, що масові вбивства поляків почалися в березні 1943 р. під гаслом: "Ми скінчили з євреями, це саме зробимо з поляками".

Кавалер отриманого в Лондоні з рук ген. Сікорського ордена "Віртуті мілітарі" капітан Міхал Фіалка, аналізуючи політичне становище на Волині, звертає увагу в монографії про 27 дивізію АК на: "постання різних менше або більше незалежних (від керівництва ОУН) груп і збройних загонів, очолюваних провінційними місцевими ватажками. Саме вони без вагання допускалися жорстокостей і репресій, скерованих передовсім проти польського населення. Всяка їх діяльність, метою якої була "Самостійна Україна", починалася від різniх поляків..."¹¹⁾

При нагоді від автора монографії довідуємося, що безжалісна боротьба між різними польськими і українськими "осередками самооборони" нерідко мала характер міжусід-ських порахунків.

За даними Фіалки, жертвами перших убивств 13 і 15 листопада 42 р. стали мешканці села Обурки (пов. Сарни), де загинуло 70 осіб. На початку 1943 року в селі Паросле (пов. Володимир Вол.) мало загинути 170 осіб (ці самі дані є в спогадах Яніка і книжці Собесьєка "Пшебраже"), а 21 і 22 квітня 1943 р. в Яновій Долині (пов. Костопіль) - 600.

Фіалка помістив опис жорстокої розправи над мешканцями польського села Ожешини, яких заатаковано в червні 43 р.: "найперше різали косами, коли вони виходили з костела, а після того як у ньому забарикадувалися... костел українці спалили". Там же згадано про похиле віком українське подружжя, зарізане серпами за те, що перед війною видали свою доночку за поляка.¹²⁾

Рапорт головнокомандувача АК ген. Стефана Ровецького до Лондона від 4 травня 43 р. повідомляв польський уряд:

“У березні Волинь опанувала анархія, яка почалася наприкінці лютого націоналістичною антисоветською діяльністю бандита Бульбі-Боровця в Сарненському повіті; поширилася на Костопільський, осягнувши число 4 тисяч, скерована головно проти поляків-лісової служби та осадників. Збитих оцінюють на 800”.

А так виглядали чергові звіти шефа АК:

- “22/6/43 - На Волині вбивання поляків українцями триває
- 19/8/43 - Від березня до травня (1943) жертвою різni впали 3 тисячі - 5 тисяч депортовано до Німеччини ... Стovплени у містечках утікачі мусили зголошуватися на виїзд до Рейху або були завербовані до поліції, вжитої для репресій проти українців. З більших міст до Рейху вивезено 35 тисяч осіб. Проживаючи недалеко кордону втікають до ГГ... анархія перекидается з Волині до Малопольщі...
- 23/3/44 - Відділи “Галичини” 27 лютого спалили польське село Гуту Пеняцьку й забили біля 100 осіб...
- 5/4/44 - У Малопольщі... нараховували 5 тисяч жертв української різni. У Львові вбивства припинилися. Найбільші втрати поляків на території повітів Рогатин, Підгайці, Бережани, Перемишляни”.¹³⁾

Воєнні події на Волині знайшли своє відображення в багатьох творах художньої літератури. Передбачаючи вибух “волинського вулкана”, герой роману Марка Садзевича “Родина Плом’єньчиків” відправив свою наречену за Прип’ять і віддав під опіку білорусів: тамтешнє населення ставилося до поляків **приязно**. Тотожний погляд щодо поведінки білорусів **висловлює монографія про Бюро інформації і пропаганди АК**, де читаємо, що на відміну від українців, білоруси не дали себе зловити на гачок німецької пропаганди й великою мірою виявили польські симпатії.

В іншому місці свого твору Садзевич, констатувавши, що німці майже не втручалися до польсько-української боротьби, писав:

“Насамперед убивали євреїв, які не захищалися. Потім мали бути вбиті поляки, їх такожуважали за беззахисних. Цю брудну роботу гітлерівці звалили на українців, а власне на групу, звичайно називану **бандерівцями**”.¹⁴⁾

Книжка Ю. Собеська про Пшебраже згущеними фарбами має переживання польського населення на Волині:

“Найперше горіли поодинокі обійття, хутори, потім цілі села. Озброєні люди з тризубами на шапках уривалися до польських хат

і вирізували всіх, незважаючи на стать і вік... Були це страшні лица, викривлені жорстокістю, палаючі жадобою крові".¹⁵⁾

Колишній партизан "Батальйонів хлопських" на Люблінщині Вальдемар Котович у томі прози "Година перед світанком" хвалить боротьбу 27 дивізії АК на Волині "проти ватаг бандерівських різунів, які пускали з димом усі польські села та вбивали їх мешканців".

Автор повісті "Ніч над Омильною" розповідає історію польського хлопця з Волині, вояка "варшавської компанії", що згодом влилася в 27 дивізію АК і "очищала тамтешню прифронтову територію з відділів української УПА, які мордували польське населення".

Історик Войцех Сулеєвський, прагнучи в документальній розповіді "На партизанських стежках" до максимального піднесення драматичності становища волинських поляків, зобразив картину їхньої втечі перед українцями в напрямі Замостя і Холму такими словами: "Вони мали застиглий жах на лицах, в очах застиглий образ своїх близьких, порубаних сокирами банд УПА, обдертих живцем зі шкіри, прибитих цвяхами до воріт і стін стодол".

В іншій книжці Сулеєвський змалював радянських партизан, які в одному зі сіл знайшли кільканадцять трупів:

"Лежали в долі по картоплях і плавали в напівзасипаній камінням криниці. Витесаний сокирою "Тризуб" і напис "Слава лицарям УПА" пояснили партизанам, хто був спричинником жорстокого бивства".¹⁶⁾

Неодноразово в польській літературі вказувалося на те, що під час польсько-української боротьби члени цієї самої родини опинялися по противних боках фронтової лінії. Іноді діти виступали проти батьків, а чоловіки проти своїх дружин. Як пише в передмові до книжки Ю. Собеська "Пшебраже" полк. Залуський, молодий хлопець Володя Гречко кинувся з ножем на свою матір-польку й був забитий рідним батьком. Сам Собеська дещо детальніше описує смерть Володі від сокири батька, кінчаючи розповідь у театральній манері словами: "Ніж ще блищав у мертвій долоні хлопця".¹⁷⁾

Ця сама книжка розповідає про насильно наверненого польською владою перед війною на католицизм православного селянина Сачка зі села Кілки, який згодом став війтом, змінивши прізвище на Сачковський. З приходом німців перевертень повернув до свого віровизнання й попереднього прізвища, причому “на доказ щирості повторного навернення Сачко особисто публічно повісив на сосні Сачковську - свою дружину-польку”.

На сторінках воєнних записок Г. Цибульського вміщено згадку про українського поліцая, “відомого тим, що як один із перших убив дружину-польку та вступив до банди”.¹⁸⁾

Вістка про злочин одного чи другого психопата, яких чайже не бракує в жодному суспільстві, з наймовірною швидкістю розійшлася по всій Волині, а після війни польські автори широко розписалися на цю придатну для компрометації українців тему. Українофоби намагалися створити враження (в Цибульського недвозначні слова: убив як один із перших), буцімто вбивання українцями своїх матерів-польок чи дружин-польок аж ніяк не належало до спорадичних явищ.

Використав цю тему в повісті “Верба зелена” Сікорський. Зображеній ним молодий упівець, з метою довести свою благонадійність, має намір убити матір-польку, проте у вирішальний момент гине від сокири батька. Слідує помста упівців: жінку обдерли зі шкіри, а чоловіка, який мусив цьому приглядатися, перстяля пилою.

Подібну сцену вбивства батьком сина сокирою, якою цей на наказ командування УПА хотів зарубати свою матір, змальовує в збірці воєнних оповідань “Ніч в Кведлінбургу” екс-офіцер Єжи Корчак.

Про “дружину, мордовану її чоловіком у присутності банди”, вважає за необхідне згадати письменник, який ніколи не був на Волині, Роман Братни.

З роману Яна Тетера “Блакитний когут” довідуємося, що разом з волинськими втікачами прийшли на Люблінщину “глухі чутки про різні за Бугом”, а також про те, що “за Бугом чоловік-українець убив свою дружину-польку”. Сто-

голосі чутки поширювалися з дивовижною швидкістю, причому, як правило, оповідачі не були свідками злочинів, а чули про них від інших.

Дія повісті Владислава Киселевського відбувається після війни в Польщі, причому хтось розповідає про Волинь: “Я був у таких селах, де на наказ УПА чоловіки-українці повбивали своїх дружин-польок, а навіть дітей, таких трагедій було багато”.¹⁹⁾ Той же твір показує хлопця з мішаного подружжя, який убиває свого батька-упівця, з вини якого загинула мати хлопця і його брат, що відмовився вступати до УПА.

Про “незчисленні випадки” подібних родинних трагедій пише в спогадах про Волинь Вінценти Романовський.²⁰⁾

Знаючи роль, яку в антиукраїнській літературі відіграс Е. Прус, годі дивуватися, що картини таких “сімейних порахунків” знайшлися на сторінках його ерзац-літератури, причому він навіть дещо поширив тематику: в “Отаманії УПА” згадує також про жінок, що їх упівці змушували вбивати своїх чоловіків і синів.

ГАЛИЧИНА

Згідно з численними свідченнями польських авторів, хвиля ненависті швидко перекинулася з Волині до Галичини, потрапивши тут на сприятливий, ще до війни підготований ґрунт. Погану оцінку дав галицьким селянам польський посол у Москві Станіслав Кот під час розмови з міністром закордонних справ Андреєм Вишинським у вересні 1941 р. Ішлося про депортованих до СРСР поляків. За словами Кота, “з Малопольщі, наприклад, повітів Мостиська, Самбір, Підгайці, Рогатин вивезено цілі села. Рішали про те локальні комітети, створені з українців, які таким способом позбувалися поляків”.²¹⁾

Засуджуючи шовіністичні настрої, пануючі в тому часі серед української молоді, Яцек Вільчур згадує про свого шкільного товариша-українця. Після приходу німців до Львова він злорадно зауважив, що вже більше не співатимуть

у школі польського національного гімну, ще й похвалився виготовленням для німецької влади списку учнів-членів комсомолу.

Ян Бжоза в повісті “Земля” представляє історію двох сусідніх сіл - українського й польського. Ідилічно змалювавши їхні безконфліктні взаємини до війни, письменник зауважив, що з приходом німців “мешканців українського села неначе щось відміnilo, гострять ножі”, а на слова привітання польського сусіда українець відповідає “гайль Гітлер”. За словами Бжози, утікаючи від переслідувань УПА за Буг, поляки жалилися: “Так... напали вночі, почали підпалювати хати... витягали людей і вбивали сокирами, ножами, орчиками. Оточили село й не можна було втікати. Хто втікав, того застрілили”.²²⁾

На сторінках роману народженого в Галичині Зигмунда Тшішки знайшлося не менш вражаюче речення: “У Пацикові минулої ночі бандерівці підпалили хату, живцем люди згоріли, пекло”.

Такий же понурий настрій у томі прози Ф. Замойського “Азил над Дністром”, де неодноразово згадується про “масові морди поляків, переважно в звірячий спосіб, нерідко пов’язані з рафінованими тортурами”.

З іншої повісті Замойського “Двоє від кулемстів” виходить, що влітку 1941 р. після віdstупу Червоної армії з околиць Станиславова спочатку полякам жилося непогано, бо з’явилися угорці. “Але потім прийшли німці, а за ними цей проводир Бандера”. Як пише прозаїк, почалися поодинокі вбивства, причому на власну руку витворяла також українська поліція. Далі читаемо слова, які на превелике диво процідилися крізь сито варшавської цензури й показали крайчик правди, тобто, як у Галичині фактично проходили фронти під час німецької окупації. Виявляється, поведінка галичан викликала невдовolenня та репресії брунатних окупантів, які почали заводити свої порядки, а навіть перед театром розстріляли 30 українців, які під час екзекуції кричали “Слава Україні! Смерть ляхам і німцям!”

На шовінізм українців-галичан указували автори книжки “Боролися разом” Владислав Гура і Мечислав Юхневич, пишучи про велику акцію партизанських відділів Люблінщини, які влітку 1943 р. мали намір об’єднатися з загоном Ковпака, що в тому часі оперував на території Галичини. Однаке, після перших невдач план акції треба було закинути, бо м. інш. “серйозні труднощі в дальшому марші спрямлюють вороже ставлення до польських і радянських партизан місцевого населення, яке значною мірою залишалося під впливами українських націоналістів”. З цієї самої книжки можна довідатися, що “на Західній Україні в екстермінації поляків окупантами допомагали українські буржуазні націоналісти, які нищили все, що польське”.

А ось розповідь галицького поляка-героя твору Вільгельма Маха “Гори над Чорним морем”: “Від малого сам, батько сконав під ножем, мати в колодязі, а мене в пелюшках витягли потім з такої, знаєте, братури, в якій припалювали ячмінь на каву, відрятували...”

Мах представляє потрясачу картину забитої польської родини: “Подвійне ліжко, розумієш, подружне, змите кров’ю, кров під ліжком, на Матері Божій над ліжком, на килимі, а в цій крові вила”.²³⁾

Повість В. Одоєвського, якого в польській еміграційній пресі названо “польським письменником, що походить з прастарої української родини”, натомість німецький публіцист, охрестивши його “Гріммельсгавзеном Поділля”, твердить, що Одоєвський “посвоячений з російським княжим родом”, містить описи, від яких зблідли б гуни чи інші варвари. Ось сцена, в якій упівці, що “не простили ні кому, заколюючи навіть немовлят”, убивають людей біля костела - один із них стрілив дівчині в черево, а потім обережно, щоб не забруднити кров’ю, стягнув з неї блюзку. А далі читаємо такі заїкуваті речення:

“Зараз затоптали її чботами, як тамтих двох, і люшнями, і орчиками... і потім кричали, і потім сміялися... потім грабували двір... і потім палили книжки й різали картини, потім товкли порцеляну й напаскудили де тільки далося”.²⁴⁾

Жінка, якій забито дитину, скаржилася: “У суботу прийшли тут п’яні. Воно розплакалося. Викинули його крізь вікно в сніг”. Інші українці гвалтували жінок і “стріляли після всього в черево”.

На сторінках роману Ф. Сікорського “Верба зелена” навіть 80-літній дідуган хвалиється, що брав участь у мордуванні поляків, заявивши гордовито: “І хіба ж тепер можеш сказати, що з такими, як я, не можна будувати самостійної України?” З іншого твору Сікорського виходить, що польські селяни з Поділля навіть після повернення ЧА, вже в ході переселення до Польщі бояться й уникають свого сусіда українця, бо такий “може перерізати горло”, адже казали про нього, що він у вересні 39 р. убивав відступаючих польських вояків, а в червні 41 р. це саме робив з червоноармійцями.

Згідно з деякими реляціями, становище польського населення в Західній Україні не покращало з приходом Червоної армії. Ген. І. Блюм у примітках до свого дослідження про польське військо цитує рапорт офіцера з січня 1945 р.:

“Голошу, що я повернувся зі службового відрядження, під час якого перебував у Тернопільському і Львівському воєводствах. Умови безпеки поляків на провінції жахливі. Поляки масово покидають свої села, залишаючи майно напризволяще бандерівським групам, які масово мордують і нищать польські родини - мешканців сіл згаданих воєводств”.²⁵⁾

ЗАКЕРЗОННЯ

Найбільше місця в книжках мемуаристів і письменників присвячено подіям на Закерзонні. На сторінках спогадів профспілкового діяча заводу “Польна” в Перемишлі Якуба Вільнера “Мій шлях до Маутгавзен” читаємо, що напередодні німецького наступу на СРСР навесні 1941 р. він запримітив “прояви націоналізму, репрезентованого частиною робітників української національності”, про що повідомив начальство у Львові. Його дані про пануючі настрої виявилися вірогідними, бо з вибухом війни німцям “значно допомагали

диверсійні групи, які рекрутувалися з крайніх українських націоналістичних елементів".

На Закерзонні після відносно безконфліктних перших воєнних років восени 1943 р. польсько-українська боротьба розгорілася з нечуваною силою, причому вістки поширювані польськими втікачами з-за Сяну й Бугу спричинилися до її граничного загострення. Лаконічні, проте змістовні, інформації на цю тему знаходимо в "Щоденнику з років окупації" лікаря з Люблінщини Зигмунта Клюковського:

- 6 червня 43 р. - Приїздять люди з Рави-Руської і Волині. Розповідають страшні речі про те, як у тих сторонах складаються взаємини між поляками й українцями, про масові різні, всякі банди, грабежі, убивства...
- 20 жовтня - ... Розповідав нам страшні речі про те, що діється на Волині, про нечувані знущання українців над польським населенням. Хвиля українського терору дійшла вже навіть до повіту Грубешів. Поляки - хто тільки може - втікають.
- 26 грудня - в Потоці (пов. Білгорай) люди з лісу злівідували дуже шкідливого українця Бика. У відповідь націоналісти забили в селі багатьох поляків.
- 28 лютого 44 р. - Доходять до нас неясні вістки про Тарногород. Здається, якась українська група вбила певну кількість поляків... Імовірно це мала бути помста за вбивство бургомістра Кравса.
- 4 березня - На території Тарногороду і Білгорая діє українське СС. Це вони забили в Тарногороді кількох поляків.
- 17 березня - Розповідали страшні речі про те, що діється на Грубешівщині. Українські націоналісти ріжуть поляків, беручи реванш, поляки до пня винищують і вистрілюють цілі українські села.
- 8 травня - На дорозі між Звіринцем, а Равою-Руською та Ярославом вояки наших відділів постійно перевіряють документи прихідців і всіх фольксдойчів та українців переважно без пардону ліквіduють.
- 12 травня - Від сторони Рави-Руської постійно напливають групи, які втікають перед українцями.
- 21 травня - Дійшли тут чутки про дальші вбивства поляків українськими націоналістами поблизу Тишовець. Багато людей звідти втікає.

До моменту створення на Закерзонні власної військової структури й рейдуючих сотень, командування УПА вживало до боротьби з поляками курені, перекинуті на Люблінщину з-за Бугу. Спогади Збігнєва Зембікевича про загін "Батальйонів хлопських" "Рися" зазначають, що сотні й чоти УПА з Волині і Галичини переходили Буг і, підтримувані місцевими відділами Української народної самооборони

(УНС) на Грубешівщині, "нападали на польські колонії й села, спалюючи хати та вбиваючи польське населення".

Станіслав Окенцкий, автор призначеного для шкільної молоді довідника "Партизанський рух у Польщі 1939-45", стверджує, що наприкінці 43 р. ситуація польського населення на Люблінщині погіршала, бо "гітлерівці ангажували до боротьби проти замойських партизанів значну частину націоналістичних елементів серед українського населення. Посередньо користали також з допомоги численних банд УПА, які напливали з-за Бугу".

В. Сулеєвський підкреслює, що курені УПА здобули вирішальну перевагу в південно-східній частині Грубешівського повіту, причому "польські села спалено, цивільне населення втікло або загинуло від куль і сокир "різунів", не виключаючи малих дітей..."²⁶⁾

Збірник спогадів учасників боротьби проти УПА на Люблінщині "З тих днів" містить інформацію, згідно з якою "сотні українських націоналістів живцем спалили 13 міліціонерів станиці Нове Брусно, вигубили населення місцевості Рудка, а село пустили з димом..." Про події в цьому селі писали багато разів, а його спалення було згодом однією з точок обвинувального акту проти курінного УПА "Залізняка" на процесі в Перемишлі.

Дещо більше можна довідатися про ці справи з книжки А. Філяра "Коли замовкли гармати", де знайшлося фото пам'ятника загиблих жителів села, на якому викарбувано слова: "Перехожий! Тут у спільніх могилах спочивають 58 поляків з села Рудка, забиті українцями під час різні Рудки 19 квітня 44 р. за те, що були поляками". Щоправда, з цієї самої книжки виходить що в селі діяла самооборона (18 рушниць, 4 кулемети), а її члени стріляли по загону УПА.

Не збуджують довір'я слова, якими писав про Рудку, село, відзначене польським урядом за боротьбу з німецькими окупантами "Хрестом Грюнвальду", автор повісті "Бурхливий Сян". З метою створити враження, що УПА атакувала беззахисних польських селян, Шельонговський твердить,

нібито зброєю, яку мала в розпорядженні варта в цьому селі, були вила й коси.

А. Філіар згадує також про те, що вночі з 2 на 3 травня 44 р. мав місце напад на сусіднє містечко Чесанів, під час якого загинуло 40 поляків. Згідно з його твердженням, біля Любачева упівці застрілили двоє дітей тільки тому, що це були польські діти.

Польсько-українська боротьба на території Закерзоння не припинилася з кінцем Другої світової війни. На пануючі в післявоєнні роки настрої вказує реакція матері польського вояка, участника боїв з УПА, який приїхав до Krakова на коротку відпустку, у спогадах Тадеуша Крука “Карабін і котелок”:

“Це ти з українками романсував? Не боявся, що тобі горло ножем переріжуть?... Ти завжди був легкодухом... мій брат, а твій дядько Кароль розповідав що вони над поляками витворяли в 1918 р., у 1939 і під час окупації”.

А ось невинне запитання малого хлопця до цього вояка: “Ви багато українців забили, пане Тадеушу”?

Анджей Мулярчик у збірці репортажів “Що кому сниться” показує полоненого упівця, сп’янілого від ненависті фанатика, який наважився збечестити загиблих польських вояків. Мулярчик пише: “Забиті лежали на поляні побіч себе, як перевернений ряд, а він, проходячи, наплював на них”.

Автор повісті про післявоєнну Люблінщину “Ніч над Омильною” згадує про те, що літом 1945 р. Лондонське радіо лякало поляків, змобілізованих до війська, мовляв, “вони підуть на війну з японцями, а тим часом українці виріжуть їм родини”.

Нерідко діяльність УПА на Закерзонні була об’єктом атак римсько-католицького духовенства. Видані 1969 року записи офіцера ВП Фелікса Сікорського про акцію “Віслі” містять передрук з тодішньої преси під заголовком “Привіт воякам, які борються з бандами УПА”, пера військового душпастиря майора Михала Завадського. Слови цього

войовничого привіту дивно звучать в устах священика, який чайже повинен бути зразком християнської любові:

“Бандити, подібно як їх німецькі протектори, управляли тут терором і жорстокістю. Аж прийшла на них кара Божа, кара розгніваної Батьківщини. Хай знають вороги Польщі, хай знає УПА, що означає близькі багнету й град куль польського воїна, який став на захист скривдженого народу”.

З упертістю маніяка часто повертає до української тематики краківський поет Єжи Гарасимович, який іноді мав дивну звичку ставити на томиках своєї поезії під автографом слова “*Książę poezji polskiej*”. Від його віршів б'є велика симпатія до лемків, яких не вважає за українців, і значно менша до українців, нотабене, поет був неприємно вражений тим, що лемки на святі лемківського фольклору співали українські пісні. При зображені післявоєнного Закерзоння, прагнучи створити атмосферу “диких піль”, де УПА нищить усе вогнем і залізом, “князь поезії”, якому в тому часі було 12-13 років, в одному з віршів патетично писав: “Я пережив війну - важливіше - я пережив УПА”.

А ось уривок з вірша Гарасимовича “Бещади”:

Лісами блукають голоси помордованих.
Бородате візантійське лице горизонту...
У церкві руський бог, з якого здерто золото
Невідомо, чи не був бандерівцем...
Ікона мас чорне лицезріє Каїна
І сидить у темряві наче вовчичя.²⁷⁾

Симптоматично, що, обговорюючи збірку віршів поета, рецензент зачитував на сторінках краківського тижневика “Жиць літерацьке” саме цей багатозначний фрагмент.

Серед рядків поеми “Дочка різника”, при читанні якої постає враження, що її автор терпить на сутолоку гадок, переносячи на папір низку незв’язаних зі собою понять, можна зустріти такі “перлинини”, як “кривавий Василь”, “довгі багнети бульбівців, які п’яні, танцювали чечотку” і “затрусні ненавистю сільські короваї”.

Подібних віршів у краківського поета, який іноді згадує, що в його жилах пливє також українська кров, хоч він вважає себе польським патріотом, багато. Гарасимович тепло

відзивається про реєстрових козаків, а його улюбленим героєм є Ярема Вишневецький, водночас полк. Морозенка називав бунтівником, а полк. Кричевського - зрадником.

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО

З численних польських публікацій про Закерзоння виходить, що ставлення українського села до поляків і вояків ВП в багато чому залишало бажати кращого. Чимало претензій до поведінки лемківського населення вже на початку війни в 1940-41 рр. знайшлося в романі пригодницького жанру "Стежки капрала Смерека" Януша Ястшембського. Ось відповідний уривок з цієї книжки:

"Світанок застав їх при Кремінні. За нею починалося скupчення сіл у більшості заселених українцями. Багато належало до ОУН і повсякчас співпрацювало з гітлерівцями... Вони мали на сумлінні багатьох поляків, яких видали німцям або самі забили з грабіжницькою метою".

За словами Ястшемського, в інформаційному бюллетені Сяніцького підпілля АК знайшовся довгий реєстр закидів:

- біля села Святкова українська сільська сторожа зловила п'ятьох утікачів (на Угорщину) і видала їх гестапо;
- таким же чином були видані поляки в селах Барвінськ (12) і Команчі (10);
- унаслідок доносу "оунівців" німці арештували кілька десятків мешканців села Буківсько;
- після сутички "українських націоналістів" з відділом майора Короля Андєрса неподалік Риманова, схоплених десятьох поляків згодом розстріляло гестапо в Сяноці.²⁸⁾

Розвідницький рапорт Замойського округу АК (Люблінщина) від 3 вересня 43 р., підготований для потреб командування польського підпілля, лаконічно відзначив: "Ставлення українців до поляків вороже".

Вже після війни один із учасників насильного переселення українців Люблінщини до УРСР офіцер ВП Ян Покшива писав у подібній манері: "Українське населення ставилося до нас рішуче неприхильно, а навіть вороже". Покшива

додає, що населення “часто кидало господарства та скривалося в лісах”.

Владзімеж Волошин - літописець бойових дій 30 полку, який у складі 9 дивізії діяв на Перемищині, також спостерігав “вороже ставлення місцевого українського населення до польських вояків”.

При зображені війни з “реакційним підпіллям” на Закерзонні польські літератори часто наголошували на різних формах співпраці українського села з УПА. Основним завданням цієї тактики було, з одного боку, виправдати сувору поведінку війська супроти селян, з другого - обґрунтувати пізьшу акцію “Вісла”: згідно з твердженням польської влади, без виселення українців Закерзоння неможлива була ліквідація УПА.

Написана у формі щоденника вояка УПА повість “Псевдонім ”Мирон” не раз згадує про те, з якою сердечністю селяни приймали в себе упівців.

А ось сцена з тому репортажів А. Мулярчика “Що кому сниться”, в якій перебрані за упівську чоту “Остапа” польські вояки розмовляють з українською селянкою:

“Старуха заслонила вікно коцом і при блиску свічки, плачуучи з ненависті, почала їм диктувати прізвища всіх ляхів у селі, яких слід спалити. Кожне прізвище було вироком, у виконанні якого саме хотіла брати участь; тягнула Дальмату-Остапа за рукав просто в ніч, сама покаже від якої хати починати”.

Кілька сторінок далі змальовано сцену зустрічі “чоти Остапа” зі сільським хлопцем, що пас корови під лісом. Взявши переодягнених поляків за упівців, пастух “затанцював з радості”. Він радить їм зліквідувати міліціонерів у селі Даровичі, проте не чіпати коменданта постерунку: “Друже! Йому орден, а не смерть. Він переховує від ляхів дружину славного сокола сотника ”Ластівки”.

Автор книжки “Присмерк світу” В. Одоєвський зауважив, що під час акції проти УПА “почали гинути вояки самітних патрулів, звичайно пробиті вилами або ножем від черева аж по ребро”.

На сторінках твору “Криptonім ”Бастіон” В. Шельонговський розповідає історію двох польських вояків, які

домовилися з сільськими дівчатами на “вечірню розмову”. Ця зустріч мала для них сумні наслідки: одного вояка селяни зарубали сокирою, другому пощастило втекти.

Про подібне randevu вояка з українською дівчиною читаємо в повісті Анджея Брауна “Порожнеча”. Українка веде хлопця за село на заміноване поле, маючи намір разом з ним підриватися на міні. Коли вояк зрозумів підступ, дівчина в приступі шалу оскаженіло кричить: “Ненавиджу вас, убивники, поляки, за Грицька, за наших, за все...”

Деякі автори при змальовуванні боротьби на Закерзонні пішли ще далі, не вагаючись закидати селянам безпосередньої участі в діях проти польського війська. Описуючи події на Люблинщині, Ю. Долінський стріляє просто з мосту:

“На вигляд спокійні мешканці вдень поралися коло господарства й працювали в полі, а вночі на даний знак витягали з криївок зброю та йшли з кадровими упівцями на мокру роботу”.²⁹⁾

Станіслав Валах автор споминів “Був у Польщі час” переконував читача, що навіть частина лемків, “хоч і з етнічного погляду вони не мали з українцями нічого спільногого”, унаслідок примусу й пропаганди співпрацювали з УПА.

Лемко - одна з дійових осіб роману Наталії Галь - роздумує над долею свого села: “бо якщо його не спалили, то чайже тільки тому, що були там деякі охочі пристати до самостійної України”. Письменниця порушує складне питання співжиття поляків з лемками в повіті Новий Санч. Ось уривок розмови на цю тему:

“Чи це від сьогодні в цих сторонах польки видаються за русинів...?

- За русинів..., а не за скурви синів, які невідомо звідки тут прийшли шукати в Польщі самостійної України та людей на себе цькувати, скажені собаки”.

І хоч авторка намагається прикрашувати польсько-лемківські взаємини, з пісні лемківського хлопця довідуємося:

Ой, недобрі віті піснею
Пливуть у долину горами
Ой, недобре жити ՚ Перунці
Ляхам з русинами.

УЛЬТИМАТУМ

Іноді в польській літературі вказувалося на те, що до крайнього напруження в польсько-українських взаєминах у воєнні роки спричинився поставлений полякам ультиматум з вимогою покинути українські етнічні землі. Побіч закиду співпраці з червоними партизанами на цю вимогу, безпечно, вплинула визивна поведінка польського населення, інспірованого еміграційним урядом. Резолюція принята на засіданні Польської Національної Ради в Лондоні 20 лютого 1943 р., тобто напередодні вибуху “волинської війни”, однозначно стверджувала, що “інтегральність території польської Речі Посполитої в її кордонах з дня 1 вересня 1939 р. і її суверенність є недоторкані й неподільні”.³⁰ Кольортовані в дусі польськості західно-українських земель відозви з закликом до українців “порвати з окупантом”, тоді, коли на Волині майже негайно після приходу німців почало активно діяти українське антинімецьке підпілля, діяльність якого згодом перекинулася на територію Галичини, українська громадськість прийняла як провокацію і виклик.

За словами історика Тадеуша Єндрушака, концепція усунення поляків з українських земель не нова, бо вже восени 1938 року під час “карпатоукраїнської кризи” в Галичині поширювалося гасло “Ляхи за Сян!”. Про тогочасний клич “Поляки за Сян” згадує в “Історії України” В. Серчик.

А проте історія цього лозунгу ще старша, а ендецький лідер Станіслав Грабський ще на початку ХХ століття, дорікаючи намісникові графові Бобжинському, мовляв, він непотрібно пробує договоритися з українцями, бо вони вже два рази зломили польсько-українську угоду, зауважив: “На всіх українських вічах лунало гасло ”Ляхи за Сян“. Серед західноукраїнської громадськості ці слова набули особливого поширення під час Другої світової війни, спричинившися до росту панічної настроїв серед польського населення.

З книжки познанського історика Чеслава Лучака про політику німців на окупованій ними території, яка справляє

враження солідної наукової праці, виходить, що в 1943 р. утекло з Волині до Генеральної Губернії внаслідок ультиматуму, а, за словами автора, “від терору українських націоналістів”, 40 тисяч поляків.³¹⁾

Збірна праця про післявоєнні події в Польщі інформує, що “у вересні 43 р. українські націоналісти почали серед польського населення Галичини масово поширювати летючки, в яких наказували полякам покинути ці землі”. Під загрозою смерті належало до вісімох днів виконати наказ. Згідно з підрахунками авторів праці, протягом 1943-44 рр., унаслідок терору втекло за Буг біля 300 тис. поляків.³²⁾

За даними Пруса, у тому самому часі на Люблінщину й Ряшівщину прибуло з Західної України біля 200 тис. чоловік, “змушених до втечі від терористів з-під знаку тризуба”.

З’ясовуючи демографічну ситуацію на Люблінщині восени 1944 р., З. Залуський написав: “200 тисяч - це польське населення з Волині і Східної Галичини, яке восени 43 р. і навесні 44 р. втікло з території діяльності банд УПА, які здійснювали гасло: “Поляки за Сян і Буг”.

На ультимативність українських вимог звертає увагу у своєму щоденнику під датою 9 травня 1944 р. З. Клюковський:

“Вчора й сьогодні приїхало дуже багато втікачів-поляків з околиць Рави-Руської, де українці в даному часі є панами становища. Вони дали полякам термін до 10 травня покинути ці райони”.

Автори книжки “Дорога до нікуди” Антоні Щесняк і Веслав Шота зазначають, що під приводом співпраці з червоними партизанами в червні 44 р. також на Станиславівщині було видано відозву до польського населення протягом 5 днів покинути українські землі.

Ян Чернякевич, автор опертого на багаті архівні матеріали дослідження “Репатріація польського населення з СРСР 1944-48”, подає, що до офіційної репатріації виїхало до Польщі біля 100 тисяч осіб, натомість деінде, посилаючись на якісь німецькі дані, збільшує цифру до 300 тисяч. Цю

саму кількість обстоює В. Шота. Про 300 тисяч утікачів (у тому 45 тисяч зі Львова) повідомляв у червні 1944 р. польський лондонський уряд наступник ген. Ровецького на посаді шефа АК ген. "Бур" - Коморовський.³³⁾

Р. Тожецький твердив, що УПА мала намір відтяти постачання харчових продуктів до міст з метою заморити поляків голодом і таким способом примусити покинути галицьку землю.

Серед представників художнього слова писав про ці справи Я. Бжоза, нарікаючи на контрибуцію, яку упівці наклали на польське село в Галичині: 2 воли, 4 свині, 20 гусей, 2 центнери муки, 20 літрів горілки...

"На третій день прийшли бандерівці... Командир спитав, чи війт читав маніфест Бандери, де, як бик, написано, що Україна для українців. Отже, що він тут робить і взагалі що вони всі поляки тут ще роблять?"

За деякими польськими даними, український ультиматум розповсюджено теж на Закерзонні. З розвідки про ОУН-УПА, вміщеної на сторінках військового історичного квартальника, виходить, що звернені до поляків летючки з вимогою покинути територію повітів Грубешів і Холм були розкинені на Грубешівщині вже у вересні 1943 р. Автори праці "Дорога до нікуди" уточнюють термін ультиматуму, пишучи, що, згідно з наказом проводу ОУН, польське населення повинно було до 6 квітня 44 р. покинути східну частину Ряшівщини і Люблінщини.

А. Бата в книжці під промовистим заголовком "Бещади у вогні" цитує зміст однієї з відозв зі відношенням до поляків: "Наказуємо вам покинути українські етнічні землі. Хто не застосується до цього наказу у визначеному терміні, каратиметься смертю".

Про антипольські летючки з гаслом "Ляхи за Сян", які спричинилися до втечі польського населення з околиць Любачова і Чесанова на захід, згадує також А. Філяр.

САМООБОРОНА І ВІДПЛАТА

На думку багатьох авторів, привид тотального винищення змусив польське населення до самооборони. У збірному виданні спогадів про головнокомандувача АК ген. С. Ровецького - "Грота" читаємо: "На території чотирьох південно-східних воєводств, перетворених у тому часі різними ініціаторами в справжні "дикі поля", з наказу "Грота" створено систему "осередків польської самооборони". Далі в примітках до тексту говориться про "українські бойовки", які на Волині вирізали 100 тисяч поляків, а до найкращих пунктів самооборони зараховано Пшебраже (Волинь) і Золочів (Тернопільщина).³⁴⁾

Виноска в книжці В. Одоєвського "Засипле все, завіс...", яка має визначити дефініцію самооборони, пояснює: "Відділи, творені спонтанно по селах за згодою німців, отримували від них певні поставки зброї". Про польсько-німецькі контакти згадувалося рідко й побіжно, підкреслюючи, що тільки загроза геноциду з боку українців штовхнула поляків на цей шлях. Лаконічно, немов засоромлено, писали про німецьку зброю для поляків Броневська, Романовський, Собєсяк, Тожецький, Цибульський, Червінський, Шота і Щесняк.

Нечасто можна в польських воєнних творах знайти згадку про т. зв. "відплатні акції", які мали бути відповідю на антипольські виступи українців. Е. Прус в "Отаманії УПА", посилаючись на дані офіцерів АК, писав про постійні вбивства поляків на Львівщині, що змусило польську сторону до спорадичного застосування відплати. За цими даними, восени 1943 р. одного дня на вулицях Львова забито 11 українських поліціянтів, натомість навесні 1944 року в одному з підлівівських сіл після перевірки документів розстріляно всіх мужчин, які не були його жителями.

З монографії про 27 волинську дивізію АК виходить, що польські партизани не дали себе спровокувати до самовільних відплатних акцій і, по суті, не непокоїли українського населення, причому до винятків належали такі події, як

акція 19 березня 1944 р., коли дві сотні АК провели пацифікацію села Заполе в північній частині пов. Любомль (Волинь) “за масовий морд польських сіл...”

На відміну від Фіалки, ширше згадує про відплатні акції проти українських сіл на Волині автор воєнних записок “Каїнові дні” В. Романовський.

Зі свого боку Ю. Собесяк, оцінюючи польсько-українську боротьбу з позиції комуніста, на сторінках книжки “Пшебраже” пише: “Де зіткнулися з собою підрозділи УПА і польські відділи, керовані лондонським осередком, взаємні різні набирали подвійно завзятого характеру”. “Макс” -Собесяк закидав командуванню 27 дивізії АК, що замість активно виступати проти німців, дало себе втягнути “в непродуману шарпанину з бандами, за польську кров пацифікуючи українські села”.³⁵⁾ Інша справа, з того ж спогадів “Бур’яни” випливає, що очолюваний ним партизанський загін також небагато часу присвячував німцям, воюючи переважно з “бандерівцями”, причому ця боротьба аж ніяк не мала оборонного характеру.

Винищування українських сіл Холмщини і Підляшшя загонами АК і БХ Є. Льовель виправдує “самооборону польського населення”, хоча навіть звеличник АК В. Сулеєвський висловлював стурбованість фактом, що польсько-українська боротьба на Грубешівщині іноді “прибирала форму націоналістичної відплати...”³⁶⁾

Атмосферу “відплати за Волинь” уміло підтримували на Закерзонні польські комуністи. У спогадах А. Філяра можна прочитати, що в Любачові новоприйнятим працівникам УБ, які мали діяти в українському середовищі, з недвозначною спрямованістю розповідалося про “страшні злочини, вчинені бандами УПА під час гітлерівської окупації”.

Безперечним фактом є те, що польські вояки, які походили з-за Бугу й нерідко мали свої особисті порахунки з українцями, найкраще воювали проти УПА, а в спогадах міліціонерів “Час гарячих сердець” виступає капітан міліції Кузьміч родом із Волині, який з великою енергією поборює на Закерзонні українське підпілля.

З політичного трактату варшавського науковця Францішка Ришки “Справа польська і справи поляків” довідуюмося, що польська армія складалася м. інш. “із селян з Волині і з-під Тернополя, з сіл спалених бандерівцями”.

Прозаїк Алойзи Срога підтверджує, що “були серед вояків волиняни, яким бандерівські банди вигубили цілі родини...” Про “хоробрих волинян”, які виявляли багато завзяття в боротьбі з УПА, пише у своїх спогадах Ю. Долінський.

ПОЛЬСЬКІ ВТРАТИ

Згідно з польською “Енциклопедією Другої світової війни”, на території Західної України з українських рук мало загинути кілька десять тисяч поляків, щоправда, відносно розмірів польських жертв між даними з різних джерел існують великі розбіжності. Депортация соток тисяч поляків углиб СРСР і на примусові роботи до Німеччини, велика частина яких залишилася в тих країнах назавжди, плюс невідома кількість забитих під час безпосередніх воєнних дій, спричинилися до того, що навіть приблизно число загиблих годі встановити.

На сторінках “Нарисів з історії України” Л. Подгородецький ствердив, що в 1 кварталі 1943 р. на Волині УПА розпочала “очищувати” українську етнічну територію від політичних противників і мали місце масові різні польського населення. Їх жертвами стало 40 тис. поляків. Натомість у половині 1944 р. почалися погроми польського населення Галичини “в результаті - загинуло тоді кільканадцять тисяч польського населення та українських націоналістів”.

Літописець 27 дивізії АК подає, що, за польськими даними, на Волині загинуло 40 тисяч, натомість, за радянськими даними, 20 тис. поляків.

З підрахунків Р. Тожецького виходить, що польські втрати на Волині становили 40 тис., а в Галичині 100 тис. осіб. Польська делегація, яка відвідала губернатора дистрикту Галичина Отто Вехтера, обставала при числі 200 тисяч

збитих на території дистрикту, шеф німецької поліції (рапорт з червня 44 р.) подавав 100 тис. загиблих поляків, натомість сам Вехтер говорив про 40 тисяч.³⁷⁾

У свою чергу в дослідницьких публікаціях Ч. Лучака оцінено кількість польських жертв на Західній Україні з рук українців і німців на 140 тисяч осіб.

С. Мисьлінський повторює дані дирекції німецької поліції у Львові, за якими мало загинути в Галичині біля 100 тисяч поляків.

Один із польських персонажів повісті Ф. Сікорського жаліється солдатові ЧА: “Знаєш скільки вони вже встигли замордувати наших? 150 тисяч і це тільки в трьох воєводствах”.

На противагу цим роздутим цифрам автори виданої свого часу в Польщі поза цензурою публікації “Львівська АК” подавали, що на території трьох південно-східних воєводств (Львів, Станиславів, Тернопіль) з українських рук загинуло 10-12 тисяч поляків.³⁸⁾

Е. Прус вирішив діяти з ефективною, хоч і аморальною засадою, що в посталій після Другої світової війни політичній ситуації лежачого, тобто, українців, можна безкарно бити, а їх протестів ніхто не братиме серйозно. Його книжка “Лицарі з-під знаку тризуба”, яку, не добачаючи в цьому цинізму, присвятив своїй матері, за його словами, українці за походженням, подає астрономічну цифру “понад 500 тисяч поляків, замордованих українськими фашистами у Східній Галичині”.³⁹⁾ Не випадково, це саме число подавали покровителі Пруса - кремлівські писаки, “специ від українського буржуазного націоналізму”. Як видно, цілеспрямовано поширювалося завищене число жертв, надаючи апокаліптичних розмірів цим і без цього жахливим подіям. А проте той, кому здається, що містифікатора Пруса годі перевершити, розчарується, перегорнувши варшавську пресу за січень 1991 р. У популярному багатотиражному щоденнику “Експрес вечорни” чорним по білому написано, що під час останньої війни з українських рук загинуло 750 тисяч поляків.

Такі ж неправдиві дані публікувалися про польські втрати на Закерзонні, причому автори різних публікацій звичайно подавали 8,8 тисяч забитих і 1,2 тисяч ранених.

За підрахунками авторів книжки “Дорога до нікуди”, які мали необмежений доступ до архівів, польські втрати в боротьбі з УПА становили всього 2,2 тисячі забитих, серед них біля 1000 вояків, 600 членів партії, міліціонерів і працівників Служби безпеки та 600 осіб з-поміж цивільного населення. Підтвердження цих даних можна знайти в науково-статистичному виданні “Загинули в боротьбі за Народну Польщу”.⁴⁰⁾

Секрет полішинеля, що, публікуючи в післявоєнні роки в засобах масової інформації перебільшені втрати польського населення, влада мала на меті відповідно впливати на громадськість та її ставлення до “українських націоналістів”. Унаслідок цих перекручень популярно-наукове видання Едварда Ольшевського “Початки народної влади на Ряшівщині” могло містити речення: “Загалом банди спалили аж 160 сіл, в яких по-звірячому замордовано кілька тисяч цивільних осіб”.⁴¹⁾

Обидва твердження незгідні з правдою. По-перше, автор промовчує те, що УПА пускала з димом не польські, а українські села, мешканців яких виселено до УРСР, щоб не допустити до поселення туди поляків. По-друге, за авторитетними даними ЦК ПОРП, протягом 1944-47 рр. на Ряшівщині загинуло з рук різних політичних угрупувань (також польських) біля 900 цивільних осіб польської національності.

Досвід навчає, що до числа публікованих жертв слід підходити з великою обережністю, що підтверджують повідомлення, які влітку 1990 р. з'явилися в польській пресі: півстоліття після Другої світової війни деякі дослідники беруть під сумнів дотепер офіційно поширюване число в'язнів, зліквідованих нацистами в концтаборі Авшвиц (Освенцим): замість 4 мільйонів тепер мова йде про 1,5 мільйона жертв.

Свої міркування про антипольські виступи українців під час Другої світової війни Прус, прибравши позу мораліста, кінчає словами: "Трудно зрозуміти джерела цієї страшної ненависті".

Чи справді так важко цей феномен зрозуміти, вглибившись в історію польсько-українських взаємин до і після вересня 1939 р.? І невже почуття ненависті було притаманне тільки українцям, а токсичність польського шовінізму менша від українського?

Інша справа, з польського боку докладено небагато зусиль, щоб дійти до джерел цієї ненависті, а тільки одиниці, згадати б хоч таких людей пера як Анджей Кусньевич чи Казімеж Подляський (Богдан Скарадзінський) пробували це зробити. Проте вони тільки зачіпили проблему, яка далі чекає на грунтовне об'єктивне дослідження.

ПОЛЯКИ - СОЮЗНИКИ СРСР

Від самого початку німецько-радянської війни, в результаті договору Сікорський-Майський (дійсний від липня 41 р. до квітня 43 р.), поляки протягом майже двох років офіційно були союзниками СРСР і на території Західної України співпрацювали з червоними партизанами. Ця співпраця продовжувалася також після того, як договір став недійсним.

Влітку 1941 року, тоді, коли українське підпілля, у тому часі ще слабе й роздрібнене, прощало втікаючу під тиском німців Червону армію пострілами, з книжки про головного командира АК ген. С. Ровецького - "Грота" довідуємося, що "Начальний вождь видав тоді "Гротові" наказ посилити бойові акції для підтримки відступаючих військ СРСР".⁴²⁾

Твори багатьох авторів кидають світло на ставлення поляків до росіян і СРСР. Свідомі актуальної політичної ситуації, поляки намагалися не зачіпати дразливих справ у взаєминах між обома народами й знайти спільну мову з могутнім східним сусідом. З Червоную армією вони вперше зустрілися 17 вересня 1939 р., спочатку взявши її за

союзника, з яким разом битимуть німців. Атмосфера цих днів непогано віддзеркалюється в споминах варшавського літератора Александра Малішевського. Він змалював пригоди групи втікаючих перед німцями до Румунії поляків, яких захопили й вели на розстріл українці, проте в останній хвилині їм пощастило врятуватися завдяки появлі радянських танкістів.

Польський вояк, зображеній Ф. Замойським на сторінках роману “Повернення над ріку”, відзвивається злорадно про українську дівчину, яка, на його думку, очікувала приходу німців: “На власні очі бачила советські танки. Вже їй, напевно, трохи менше мріється вільна Україна. Дадуть їм тепер вільну Україну”. Глузуючи з українців, співзвучний погляд висловлювало багато поляків, проте *Schadenfreude* наших сусідів не тривала довго. Не знали, бідолашні, що слідом за танками незабаром прийдуть загратовані товарні вагони, якими тисячі поляків повезуть на схід.

Повість Ф. Сікорського “Верба зелена” містить цікаве зауваження, мовляв, з огляду на депортацію багатьох тисяч польського населення Волині і Галичини в Сибір ставлення поляків до СРСР було неприязне, однаке, перед лицем “української небезпеки” воно різко змінилося. Автор книжки зафіксував навіть речення: “В росіянах уся наша надія й порятунок. Без них загинемо”. Одна з дійових осіб повісті Сікорського, розмовляючи з росіянами, закидала їм, що з приходом в 1939 р. до Галичини фаворизували українців, а ті невдячники в червні 41 р. “у Львові скинули пам’ятник Сталінові, на честь німців збудували тріумфальні ворота з написом ”Гайль Гітлер”.

Я. Вільчур у своєму щоденнику з часів війни “До неба не можна відразу” під датою 24 червня 1941 р. підкреслює гуманність Червоної армії. Коли українські підпільники опанували один із львівських костелів і почали стріляти до солдатів ЧА, на прохання місцевих поляків, танкісти не відповідали вогнем своїх гармат, щоб не знищити храму.

Багато писалося в польській літературі про польсько-радянську військову співпрацю та спільні бойові операції. Іноді

за зразок ставилося плідну співпрацю радянських партизан із самооборонним пунктом Пшебраже, з керівництвом якого опрацьовано навіть спільний план оборони селища. Зі слів автора "Червоних ночей" виходить, що вирішальним чинником у боротьбі за село стали червоні партизани, які несподівано вдарили ззаду на наступаючі на Пшебраже упівські з'єднання.

Цікаві матеріали на цю тему можна знайти в записках Б. Яніка. Уже в січні 1942 р. Янік разом з місцевою вчителькою в кількох польських селах створив розвідувальну сітку для потреб групи скинених за лінією фронту радянських парашутистів. Після поразки німців під Сталінградом частина польської молоді зв'язалася з керованим Москвою партизанським рухом. Як пише Янік, коли навесні 1943 року почалися антипольські виступи українців, поляки не могли обійтися без якогось союзника - "таким союзником були радянські партизанські загони". За словами Яніка, ці загони не довірями українським селянам і зупинялися на постій виключно в польських селах, натомість польські селяни "з подвійною енергією їздили з партизанами на акції, були їх провідниками, візниками, а не раз воювали зі зброєю в руках".⁴³⁾ Після приходу ЧА до Рокітна в січні 1944 р., коли органи НКВД "оголосили набір добровольців до боротьби з українськими бандами, зголосилося багато польських селян".

Також Ф. Сікорський згадує про масову участь поляків з Волині в "истребительных баталионах".

Про один зі зворушливих моментів польсько-радянської співпраці згадує літератор Ян Адамський. На похороні вбитого упівцями поляка майор-начальник місцевої комендатури ЧА, який чайже на фронті немало крові бачив, мав сльози в очах і наказав на честь забитого віддати кілька автоматних черг.

ІІІ. ПРО ЖОРСТОКІСТЬ

ТРАДИЦІЙ ЖОРСТОКОСТІ

За прикладом шляхетських мемуаристів і письменників, які брали участь у війнах з козаками та гайдамаками, а потім взялися за перо й залишили своїм нащадкам, на жаль, не завжди об'єктивні описи воєнних дій, які згодом стали джерельним матеріалом для дослідження епохи, учасникам боротьби з УПА ніколи не бракувало фантазії для зображення жорстокостей противника. Паралель зі шляхтою не випадкова, бо подібно, як колись у творах її представників, котрі любувалися натуралістичними сценами розправ над поляками, так і в публікаціях сучасних авторів впадає в око тенденція до приписування українцям найбільших злочинів, з метою заздалегідь виправдати суворість застосованих проти них репресій.

Волинський діяч АК В. Романовський на сторінках воєнних спогадів пробує бавитися в дослідника історії:

"Зрештою, така була традиція всіх визвольних рухів цієї землі. Почавши від козацьких воєн XVII ст., тут ніщо не змінилося - убивання завжди мало прикмети виняткового здичіння, включно з вибиранням очей і здиранням шкури з тіла".¹⁾

Ремінісценції дантейських сцен на вулицях Умані під час Коліївщини 1768 року наводить у книжці про Закерзоння А. Бата. Едвард Прус, зі свого боку дошукується в жорстокій

поведінці упівців атавістичних елементів, причому згадує гайдамаків, гуляйпільського батька Махна та курені смерті Петлюри, які “влаштовували погроми євреїв і поляків”.

Вульгаризатор української визвольної боротьби К. Сегаль -автор повісті “Смерть архіваріуса” - тягне свою розповідь від Хмельниччини через Визвольні змагання 1918-1920 рр. до Другої світової війни, виявивши особливу наполегливість у намаганні показати багаті українські традиції в царині жорстокостей, мовляв, те що витворяли “різуни з УПА”, триста років тому робили “горлорізи в козацьких шароварах”.

Повість Сегала починається походом військ Хмельницького на Галичину, “де жодного милосердя не було, потоком лилася кров польська і єврейська”. Він ставить наголос на дикунських розправах, розповідає про євея, який два рази втік з обіймів смерті, “бачив людські голови, настромлені на коли плотів, жінок, гвалтованих і мордованих на очах своїх чоловіків і синів, палаючі синагоги й костели”. Учасник цього походу козак Коба згалтував єврейську дівчину, в яку залюбився, однаке, під тиском товаришів був змушений прилюдно пробити її шаблею.

А ось так, за словами Сегала, поводився нащадок Коби, в якому пробудилися печерні інстинкти предків, майже через 300 років у лавах армії Петлюри: “Убивав так, як усі вони тут убивали, робив це щораз спритніше й ненавидів тих, що їх убивав; тільки тому їх ненавидів, бо мусив їх убивати...”

Дещо далі кровожерний автор пише про дівчат, які “з розпоротими черевами витягали руки до неба”. Герой його твору спеціалізувався в гвалтуванні жінок, а навіть “навчився розпізнавати котра була цнотливою, а котра вже не була...”, а потім їх убивав. “Хоробрий соколик із трепчанських лісів, який вирушив по геройські лаври на святу війну за самостійну Україну”, - блюзнірствує Сегаль, глузуючи з українських визвольних змагань.²⁾

Повість “Криві літери”, в якій Юлія Прайс досить об'єктивно описує події 1918-1919 рр., містить опис похорону

польської розвідниці, що її зловили й замучили вояки УГА. Авторка пише про криваву масу, посічену батогами, причому “було відомо, що знесла всі тортури й не зрадила військової таємниці”.

З мемуарів Е. Ромера виходить, що під час Мирної конференції в Парижі він зібрав і представив західним дипломатам “65 документів русинських жорстокостей”. Їхній зміст невідомий, бо після конференції ці документи в загадковий спосіб пропали.³⁾

ДЕГЕНЕРАТИ, САДИСТИ

Безперечно, найбільше проявів морального здичіння можна знайти у виданнях про Другу світову війну. Це стосується як мемуаристики, так і beletrystичних творів. Не випадково, В. Романовський, дещо модифікувавши Сенкевича, один із розділів своєї книжки про Волинь назвав “Вогнем і ножем”, у спогадах Б. Яніка є розділ “Різати ляхів!”, а одно з оповідань Я. Адамського має заголовок “Різня”.

А. Бата розповідає про упівців з-під міста Рівне, які, довідавшися, що два члени їхнього відділу заручені з польками, зловили та в присутності наречених згвалтували дівчат, після чого обтяли їм груди. Охоплені відчаем хлопці власноручно добили своїх дівчат.⁴⁾

А. Сtronська в томі спогадів “Стільки щастя для шевців” пише не тільки про те, що бачила, але також про те, що чула. Вона переповідає кошмарні пригоди волинського поляка Суходольського, який мав бути свідком звірячої розправи над цивільним населенням і бачити “кров, що хлюпотіла під ногами”. Людей мучили по-різному, наприклад, одного повісили за руки, хоча вже був непритомний, бо насамперед ударили його молотком у чоло. Зле зв’язані руки звільнілися, нещасник звалився в болото, яке його освіжило. Він все-таки врятувався, бо мав щастя трапити на “нешкідливого українця”, який йому допоміг. З опису не виходить, щоб таких було багато, а читачеві неважко

додуматися, що більшість населення становили “шкідливі українці”.

Стронська, до речі, народжена в Перемишлі, а про українців інколи висловлюється прихильно, на звук слова “Волинь” зареагувала типово по-польськи, бо, зустрівши одноруку жінку з Волині, механічно запитує, чи руку відтяли їй бандерівці. Виявилося, що жінка втратила руку вже після переселення до Польщі.

З представників польської художньої літератури, мабуть, у найбільш категоричний спосіб намагався представити злочинні нахили українців В. Одоєвський, уклавши в уста одного з персонажів своєї повісті слова, за які, як автор, несе відповідальність:

“Убивання - це вони мають у крові. Тепер вирізують тисячі тутешніх євреїв і де можна - поляків, але прийде час, то почнуть різати своїх німецьких опікунів”.⁵⁾

Хвороблива фантазія підказала письменникові зображення сцен, гідних інквізиторської винахідливості Торквемади, водночас Одоєвський зраджує неприродну склонність до еротики. Показані ним упівці нагадують твариноподібні істоти, які різно мешканців містечка починали від грабування єврейських магазинів і гвалтування жінок, причому “робили це втрьох чи вчетирьох, цей останній зараз же їй стріляв, як тільки скінчив, з нагана в саме вухо”.

А далі, текст, що його, лише переборюючи огиду, можна дочитати до кінця:

“Дикуни гуляли на вулицях, стріляючи, верещали на вигнаних з хат людей, дітей викидали через вікна, ці, що стояли внизу „а льоту надівали їх на багнети, убивали з наївною веселістю, тратували кінами недобитих”.⁶⁾

Деінде автор пише про капітана ВП, якого упівці “обдерли зі шкіри”.

За всіма ознаками, Одоєвський, хоч і з небувалим розмахом і великою образністю змальовував злочинства УПА, не був їх очевидцем. В інтерв’ю з письменником, опублікованим у жовтні 1988 р. краківським часописом “Тиждінок Повшхни”, він відверто висловився про ці продукти своєї неприборканої уяви, заявивши: “не знаю, чи п’ять, а навіть чи три процент я пережив (у дослівному сенсі) з того, що описав”.

Зображеня прозаїком В. Махом стара жінка змушена дивитися на те, як гвалтівники з відділу УПА замучили її доньку:

“А коли сконала, командир сказав до матері: “Не наша вина, що така делікатна”. І одним ударом руків’я пістолета розбив старусі голову”.⁷⁾

Далі Мах згадує про польського вояка, що його упівці “спотворили в найважливішому місці”, тобто позбавили геніталій, і поляка з Галичини, мрією якого є зловити провідника відділу Василя, що колись виласми проколов його батьків. Заради справедливості: Мах інколи згадує також про жорстоку поведінку польських вояків.

Деякі автори: Братни, Войцеховський, Домінічак, Мах, Гарасимович, з метою посилити атмосферу жаху, вводять до своїх творів якогось міфічного “кривавого Василя”, інші, з метою заінтригувати читача й оживити свої з художнього погляду низькопробні твори, насичують їх натуралістичними описами й переплітають еротикою. Одним із типових представників цього роду літератури є Роман Братни. Син польського офіцера, член АК і учасник Варшавського повстання, він інколи писав про “вбивства й жорстокість різунів з-під знаку тризуба”. Його повість про боротьбу з УПА “Сніги пливуть”, де м. інш. виступає упівець Василько, що “любив спалювати живцем”, перевидавалася кілька разів. Братни навіть писав п’еси на тему “жорстоких різанин на Волині”, хоч, як сам признався: “Я знов ще з окупації розповіді тих, які врятувалися”. Це дуже характерне для багатьох зображення українських звірств, які чули про них, але на власні очі їх не бачили.

Ось почуте Братним, яке не дозволяло йому спокійно заснути:

“Привиди дітей, надітих на штакети, мов на п’лі, дружини, мордованої ножем її чоловіком у присутності банди, якій таким способом доводить свою відданість справі “Великої України”, павідували мене протягом довгих тижнів...”⁸⁾

Письменник бідкається, пишучи: “жорстокі різні на Волині, справи, про які майже не залишилося сліду в польській літературі”. Однаке, Братни журиється непотрібно, бо на цю

тему книжок і статей появилося досить. Біда в чому іншому: до об'єктивності багатьох із них можна мати серйозні застереження.

Оповідання “Смерть Кіндри” Я. Адамського - це трагічна історія сільського пастуха Кіндри. Ось кінцевий фрагмент твору:

“Затримало його троє бандерівців.

- Ти поляк? - спитав перший з них, високий плечистий.
- Так, поляк, - без страху відповів Кіндра.
- Ти наших братів-українців убивав, - шепеляво відізвався другий, невисокий чорнявий.
- Глянь на ці руки, дітваку, - відповів Кіндра, - одні мозолі на долонях бачиш. З праці. Жодної крові не маю на сумлінні.
- Пере хрестися, - сказав цей малий чорнявий. Кіндра зробив знак хреста.
- По-церковному хрестися, трьома пальцями.
- Пан Біг дав мені й тобі, сину, коли ти народився, п'ять пальців.
- Боїшся, ляське насіння, смерті.
- Ти також вмиратимеш, сину.
- Тому, що в Бога віриш, помреш, як Христос.
- Твоя воля й гріх на твоє сумління, - сказав Кіндра, - і це були його останні слова на землі.

А потім прибрали його до верби, як до хреста”.⁹⁾

Ще багатша польська література на тему звірств, приписуваних українцям під час боїв на Закерзонні. Казімеж Качмарек - хроніст 8 полку піхоти, який у складі 3 дивізії боровся з УПА на Любачівщині, занотував: “Убивства, вчинені бандитами, відрізнялися звірством і цинізмом. Знаходили вояків перепиляних навпіл або так посічених, що важко було їх ідентифікувати”.¹⁰⁾

Г. Домінічак - автор монографічної праці “ВОП 1945-48 рр.”, пишучи про групу прикордонників, знищено в засідці УПА 1 квітня 1947 р., у тому місці, де 4 дні раніше загинув ген. Сверчевський, цитує таке речення, взяте з тодішньої польської преси: “Вояки поза численними ранами від куль мали пробиті багнетами руки й вибрані очі”.

Про польського вояка-цигана, кастрованого упівцями, згадує в “Отаманії УПА” Е. Прус.

Не менш різко звучать слова офіцера органів краківської Служби безпеки С. Валаха: “Ранені й ті, що попали в полон, ніколи не вмирали смертю, гідною людини. Їх рафіновано

тортурували, стинали голови, вибириали очі, жінкам відкривали черева...”¹¹⁾

З’єднання УПА на Закерзонні стали об’єктом неперебірливих атак у творах представників художньої літератури. На сторінках повісті “Заграви в Бещадах” Я. Герарда, якого не без рації вважають класиком антиукраїнської белетристики, а який знайшов чимало здібних наслідувачів, один із офіцерів подає реєстр тортур, що їх нібито мали застосовувати упівці: вішали за ноги на дереві, закопували по шию в землю, вкидали до льодової води, забивали за нігти шпильки, припікали гарячим залізом, прив’язували стоячого навшпиньках полоненого за члена до клямки дверей і били по заді.¹²⁾ За словами Герарда, беззахисні польські вояки що попали в засідку, на наказ курінного “Рена”, були примушенні кулеметним вогнем “танцювати на мінному полі”.

Повстанці, змальовані автором роману “Бурхливий Сян”, безперервно п’ють горілку, з садистичною насолодою мордують невинних польських селян і вкидають живих людей у вогонь. А далі читаємо про упівські методи допиту таке:

“Зі стодоли Бумбара дедалі частіше доходили волання на поміч і благання милосердя. Там ламали кості й вибириали очі, забивали дерев’яні кілки в ніздри й вуха”.

Про подібні жорстокості Шельонговський згадує в сцені наскоку відділу УПА на село Волковио (пов. Лісько) уночі з 14 на 15 травня 46 р.: “Бандити мстилися головно на цивільному населенню... ламали руки й ноги та вибириали очі, дітей живцем вкидали до палаючих домів”.¹³⁾

Персонаж роману В. Киселевського “Батальйон сміливих”, полонений польський вояк, якого упівці ведуть на розстріл, бачить навколо себе несамовиті сцени: людей, що висіли прив’язані за ноги до гілляк дерев, а на середині поляни качалася палаюча постать, виочи нелюдським голосом. Серед стоячих навколо упівців кружляли дзбані з самогоном, а вибухи дикого сміху перемішувалися з виттям тортурованих людей.

Ось уривок з розповіді іншого польського вояка:

“Вони мали такий своєрідний гайдамацький кодекс. Коли хтось підгледів їх табір - вибиралі очі, а коли хтось показав у якому напрямі пішли - відрубували руку. А коли зловили когось, хто співпрацював з нами - живцем перерізували пилою між двома дошками”.¹⁴⁾

Один із героїв Киселевського дає доволі оригінальне пояснення поведінки упівців. “Жорстокість УПА, - сказав Сурма, - випливала з темноти і страху. Вони боялися й свій страх хотіли заглушити виттям тортурованих жертв”.

Не інакше писала про ці, не зовсім відповідні для жіночого пера справи, Мая Більська:

“Бандерівці вважали, що ніж, сокира, пилка, вила чи затесаний кусок кола - найбільш придатні знаряддя для умертвіння ляхів. Серед спеціальних кадрів убивників, тзв. різунів, навіть організовано змагання, чия жертва буде довше мучитися”.¹⁵⁾

A. Мулярчик у томі репортажних нарисів, занотував:

“Одного разу біля Дідовської Кічери, після трьох днів погоні, ми зловили “харчового квартирмейстра банди, який власноручно випалював очі полоненим воякам”.¹⁶⁾

Один із тих, хто особливо насолоджувався садистичними описами, екс-офіцер С. Мисьлінський, згадує про курінного лікаря УПА німця Кемперера, який кастрував полонених вояків і політвиховника сотні “Біра” - “Тараса”. Був це, за словами автора книжки, “високий блондин біля 30 років, родом з Києва, знаний з того, що перетинав свої жертви пилкою навпіл”.¹⁷⁾

УКРАЇНСЬКА СОКИРА

Іноді читачі польських післявоєнних видань готові прийти до висновку, що сокира належала до бойового спорядження вояків УПА. Щоправда, історія “української сокири” як знаряддя вбивств сягає вересня 1939 р., коли УПА ще не існуvalа. Серед подій, змальованих на сторінках твору Ф. Замойського “Повернення над ріку”, читаємо, що на селі зчинився шум, бо “на ходорівській дорозі зарубали сокирами полковника”. На цю вістку один селянин каже до другого: “Ну, ходіть, Максиме.., поглянемо на це ляське падло”.

Ю. Собєсяк пише, що в польському селі Парослє на Волині в січні 43 р. якась банда з червоними зірками на шапках, добре підпивши, наказала мешканцям села зібратися в одному місці. Тоді пролунала команда:

“Стрільці - різати ляхів! - На ці слова біля 30 озброєних сокирами бандитів вискочило з рядів і кинулось на товпу. Відізвалися нелюдські крики. Топори мигали в повітрі й падали на голови заціпених від страху людей. Бризнула кров”.¹⁸⁾

Письменник і воєнний кореспондент Єжи Путрамент повертає у своїх спогадах до окупаційних переживань волинських поляків:

“Були бульбівці, прийшли до неї - бо полька, зігнали з сусідніх хат решту поляків, дев'ять чи одинадцять, наказали покластися на долівку, прикрили їх усіх полотняними простирадлами. І порубали сокирами. Простирадла - щоб кров на них че бризкала”.¹⁹⁾

Одно з оповідань ольштинського письменника Генріха Панаса “Право війни” містить сцену своєрідного суду над колишнім упівцем. Ось слова обвинувачення, які впали з уст галицького поляка:

“Насамперед ви забили мою дружину. Сокирою. Аж мозок розбрязкається по стіні. А потім синка. Чіпався твоїх ніг. Дід усе це чув, заховався під ліжко, а ви поспішали далі. Ви не зауважили його. Зрештою, помер через кілька днів від переляку... Ви прийшли до Косова різати ляхів, ти і твоя банда... Більше ніж сотню людей вибили однієї ночі. Рубали сокирами, перерізуваючи горла”.²⁰⁾

З тому спогадів Збігнева Зембікевича випливає, що подібні події мали місце на Люблинщині, наприклад, у селі Домброва “банди українських націоналістів” вилами й сокирами вбили кілька осіб, а 5-річну дитину порубали сокирою та спалили в хаті. Деінде автор цитує розповідь польського партизана:

“П'яні бандити з УПА напали на беззахисне польське населення. Озброєні крісами, сокирами і вилами, вбивали з таким завзяттям, що навіть не помітили, як ми опинилися на місці злочину”.²¹⁾

Автори монографії про 34 полк піхоти занотували, що після поразки під селом Кожушне знайдено “тіла 10 по-звірячому забитих вояків зі слідами вістря сокири й колотих ран”.

Про рани, заподіяні польським воякам сокирою, згадує А. Бата.

Як і належить белетристові з буйною уявою, автор роману “Батальйон сміливих” шокував своїх читачів ось якою

картиною: село горить, охоплені панікою польські жінки з дітьми втікають, а за ними женеться група упівців із сокирами в руках.

Загальновідома й часто зображувана в польській літературі історія вдалої втечі одного з польських вояків з упівського полону. На сторінках творів С. Мисьлінського він виступає під своїм справжнім прізвищем Павел Судник. Про Судника загадано в інтерв'ю з ген. Пожогою. У повісті Герарда цей щасливець зветься Гонсеніца, у фільмовій версії повісті - Калень, а в романі Домінічака - Росса, виступає також серед персонажів книжки В. Киселевського. Залежно від фантазії автора, один раз він утікає від сокири, якою стяли його товаришів, іншим разом - від розстрілу. Посталу в голові психічно звихнутої людини історію про стяті польські голови безкритично повторює автор пригодницького твору "Сніги пливуть" Р. Братни, уболіваючи за вояками, яких "фашисти стяли на пеньку звичайним теслярським топірцем".

З винятковим цинізмом скористався "українською сокирою" відомий літератор Ян Копровський, зображенуочи в новелі "Помилка" сцену вбивства в костелі польського священика. І хоч вбивником був місцевий поляк, новеліст увесь час називає його українцем, бо так чомусь прозвали його мешканці села, нотабене, на несповна трьох сторінках цього коротенького твору слово "українець" ужито 16 разів. Копровський закінчує оповідання сугестивним реченням: "А на підлозі, у поблискуючому крізь мале віконце сонці, близкотіло закривавлене вістря сокири".²²⁾

"Українська сокира" як знаряддя морду виступає в книжках таких авторів: Адамський, Бата, Бжоза, Братни, Герард, Замойський, Зембікевич, Копровський, Лисаковський, Панас, Пецух, Прус, Путрамент, Романовський, Сікорський, Собесяк, Стажик, Сулевський, Фіалка, Цибульський, Шельонговський, Юхневич і Янік. Можна сумніватися, чи наведені прізвища вичерпують перелік авторів, які писали на цю тему.

КРАЙНЄ ЗДИЧІННЯ

Зображені в польській літературі прояви крайнього здичіння не вкладаються в голову нормальної людини, а приписувані українцям злочини потрясають своєю немислимою аморальністю. Капітан М. Фіалка в монографії про 27 дивізію АК - книжці, яка має амбіції популярно-наукової публікації, намагається створити враження, що жорстокість була однією з домінантних рис учасників українського підпілля. Автор монографії не жалів зусиль, щоб зібрати докути приклади виняткової нелюдяності:

“Найтрагічнішим був сам ритуал мордування, звичайно пов’язаний з благословенням священика й посвяченням знарядь убивств: сокир, кіс, ломів і зброї. Тоді не розрізнювали чоловіків від жінок, дорослих від дітей чи старців. Маючи чисельну й фізичну перевагу (зокрема, в менших селах), переможених і вже знесилених, проте ще живих, людей укидали до криниць, ставків і рік, саджали на паль, відтинали різні члени тіла, ноги, руки, голови, жінкам груди. Ще живим жертвам розпорювали животи, залишаючи на поталу мух і хробаків. Дітей пробивали вилами, саджали на паль або штахети плотів. Перерізували тіла пилами до дерева, вибирави очі, відтинали язики й вуха. Відривали від тіла голову, руки й ноги, прив’язані ланцюгами до коней. Більші села та оселі найперше здобували зі зброєю в руках, а здобувши, убивали мешканців сокирами, косами, вилами, ножами, багнетами... У цьому шалі озвіріння вбивали також своїх земляків, які не хотіли брати участі в мордуванні поляків або ламали дисципліну”.²³⁾

А ось свідчення волинського мемуариста Б. Яніка на тему витончених звірств:

“Яких жахливих убивств допускалися українські націоналісти, важко повірити. Чи можна подумати, щоб жінкам відрізувати ножем груди, дітей розривати за ноженята та вкидати ще живих до криниці або вогню? Чи можна описати безмір муки людини, з якої здирають шкіру й посыпають оголене тіло сіллю? Як представити терпіння людини повішеної за ноги, які відтинають язик, вибирають очі, а

волосся обпалюють смолоскипом... найжахливіше те, що цих звірчих убивств допускалися на своїх польських сусідах”²⁴⁾

Янік з відразливою детальністю описав смерть польської вчительки Мясоїди, яка була розвідницею червоних партизанів:

“Там на грубій гіллі дегенерати повісили Мясоїду за ноги й почали знищатися над нею. Відтявши груди і язик, перерізавши живіт і вибравши очі, ножами відтинали куски тіла, поки в страшних муках вона не сконала”.

В іншому місці автор спогадів занотував:

“У Старицях загинуло біля 150 осіб. Бандити, озброєні багнетами, сокирями, косами і смолоскипами, не щадили ні дітей, ні старих. Кожному, хто попав ім до рук, обтинали голову, руки або ноги, живих укідали до палаючих хат”.

Та це ще не все - книжка Яніка містить довгий перелік інших варварських знущань:

- 90-літню жінку зарубали сокирою, коли стояла навколо лішках перед вівтарем у костелі;

- іншій жінці відтяли груди, вуха і язик;

- кількарічного хлопця розірвали за ноги та вкинули до криниці;

- іншому хлопцеві выбрали очі й протягом кількох днів водили по сусідніх селях;

- польського священика перерізали пилою, а потім навпіл перерізаного... поставили на ноги й прив'язали до дерева, щоб могли в нього ціляти з рушниць кільканадцятирічні дівчата.²⁵⁾

Є. Путрамент, розповідаючи про переживання польської дівчинки з Волині, зображує сцену, яка викликає подразнення блювотного центру: “Була сиротою. Її батьків бульбівці вбили, а потім порізали на куски, поклали на полумиски, устромили вилки...”²⁶⁾

Не менше вміння описувати звірства з усіма подробицями зраджує вже добре нам відомий літератор Ян Адамський. Галицький поляк, герой його оповідання “Різня” розказує про смерть свого брата, якого вночі “забрали бандити” разом з іншим мешканцем села Шадрином. Через два дні знайдено їх тіла:

“Лице Шадрина було спокійне, тільки його горло було підрізане ножем. А над моїм старшим братом вони жорстоко знищалися. Геніталії були в нього відрізані ножем, а черево, як у свині розпороте від промежини аж по горішні ребра з кишками назовні. Ноги й руки до колін і ліктів рівнесенько відрубані сокирою”.²⁷⁾

Чорних фарб не шкодує С. Мисьлінський, за словами якого, з особливим садизмом упівці помстилися на трьох передвоєнних поліцаях у Тисній (Лемківщина), з якими мали старі порахунки:

“Гострими ножами стинали нещасним шкіру з карка ѹ рук, відтяли язика, вуха, геніталії... Дружина Голіка мусіла приглядатися тому, поки її зустріла доля чоловіка. Нарешті звірячо покалічені тіла вкинули у вогонь. Слава Україні! Бандера! Бандера! - ревіли п’яні стрільці”.²⁸⁾

Мисьлінський твердить, що сотенний “Хрін”, зазнавши втрат, зганяв злість на полонених “особисто багнетом вибирав воякам очі, обтинає вуха, демонстрував свою силу, відригаючи раненим статеві органи”.²⁹⁾

З-під пера А. Бати вийшов отакий опис бойовища під лемківським селом Кожушне:

“Сніг був червоний від крові, лежали на ньому тіла понад 40 забитих вояків. Деякі з них мали розбиті сокирами голови, відрубані руки й ноги, вирані багнетами очі”.

Дещо далі, при змалюванні недолі 11 вояків, які в березні 1947 р. під Балигородом дісталися до упівської неволі, Бата написав: “Полоненим відтинали вуха, вибирави очі, виривали геніталії, вішали на власних нутрощах. Усіх забито”³⁰⁾

Читаючи уривок роману члена польського ПЕН-Клубу Уршулі Козьол, не хочеться вірити, що ці слова були написані жінкою:

“А вони розрізали її черево та витягнули цей плід, цю майже дитину, її розрізали черево священикові і йому цю дитину зашили, ці українці, і сміялися, що священик вагітний і так їх мутили, аж замучили”.³¹⁾

Найдовший каталог звірств і прикладів здичіння зібрали, видимо, любуючись в їх деталізації, Е. Прус - привласнювач чужих ідей, який, мабуть, сам не усвідомлює, скільки готових думок він перейняв від інших писак, а його твори є лише недотепною імітацією писанини Гальського, Дани-

ленка та інших фальсифікаторів історії. За словами Пруса, упівці застосовували “всі тортури й способи повільної смерті, відомі й невідомі в довгій історії людства”, тобто запалювали живі “смолоскипи Нерона”, розпинали на хресті, поволі душили шнуром або кірючим дротом, перерізували живцем пилою, закопували в землю цілком або по шию, припікали гарячим залізом, топили в криниці, розривали жертву, прив’язавши ноги до двох молодих беріз, саджали на паль, розбивали голову немовляти об стіну, виймали вагітній жінці плід і вкладали туди живого крілика або крота, зашивши рану шевською дратвою та багато інших.³²⁾

Наведені в цьому підрозділі уривки з різних книжок указують на зумовлену “українським комплексом” поважну психічну травму їхніх авторів, і, як здається, не було б погано декого з них віддати під опіку доброго психотерапевта, сепаруючи невиліковні припадки від громадськості. Наприклад, до якої категорії “літератури” можна закваліфікувати писанину Пруса, якому зоологічна ненависть до українства не дозволяє логічно думати й подиктувала такі, зафіксовані на сторінках його книжки, мов белькотіння наркомана, слова:

“Мала також УПА для ляхів “цукерок” загорнутий у насичений отрутою напірець. Діячі УПА говорили їм, що їх “кохають, люблять і шанують” згідно з моральністю кулака-націоналіста, який, ріжучи свою дружину-польку, повторював: “Ой, не любиш ти цього, мос серенько, ой не любиш”.

IV. СТАВЛЕННЯ ДО УПА

ХАРАКТЕР БАНДИ

Українська Повстанська Армія весь час перебувала під скаженим обстрілом українофобів усіх мастей. Вони звичайно намагалися представити бойові одиниці УПА загонами, в яких панували анархістські порядки і які не мали нічого спільного зі справжнім військом. Уживаючи визначені “банди” й “бандити”, польські автори мусили бути послідовними й довести, що упівські сотні мали саме такий характер, тобто показати брак дисципліни, безідейність і аморальність українського підпілля.

Автор монографії про 27 дивізію АК представив вояків УПА, як новітніх вандалів, причому дозволив собі написати:

“Усяка їхня діяльність, метою якої була самостійна Україна, починалася від різні поляків, що заспокоювало жа, обу мордування, тортури, насильства і можливість грабунку”.¹⁾

За свідченням Б. Яніка, упівці атакували польські пункти самооборони з диким вереском “Різати ляхі..!” Буваючи в польських селах, вони звичайно грабували харчі, чого червоні партизани ніколи не робили, ці останні “реквізували харчі”.

Знаменою в цьому відношенні є розповідь, що вийшла з-під пера письменника Я. Бжози. Зображені в повісті “Земля” появу в селі загону УПА “Гриня”, він створює

атмосферу жаху, відому з часів татарських набігів. Мешканці польського села весело забавлялися, коли нараз прибігла якась жінка з диким криком: "Люди, спасайтесь! Гринь іде". А далі читаємо:

"Командир покликав війта. Зараз негайно війта, бо коли ні, то за п'ять хвилин підпалять село. Вийняв з кишени френча великий золотий годинник, з кишени штанів другий і розсівся, чекаючи".

Книжка Бжози, до речі, він колись називався Воробець і, мабуть, саме тому з запопадливістю прозеліта знеславлює народ, з якого вийшов, містить гідну ватаги Махна сцену, коли упівці вриваються до польської хати:

"Штовхнули ногою двері і влетіли до кімнати... Діти завмерли від страху. Ватажок штовхнув одно з них, аж полетіло під піч... Брильова саме доїла корову. Ватажок ударив її ногою й перевернув..."

За словами Бжози, напасники були напідпитку, з великою вправністю зробили петлю й повісили на дереві війта. Жінок повитягали з криївок за волосся. Ішли через село, стріляючи у вікна. Кілька із них згвалтували польську дівчину.²⁾

Народжений на Волині Тадеуш Дащкевич у збірці оповідань "Криptonім "Радість" помістив розповідь польської дівчини про роки війни. Вона скаржиться, що "батько переховувався перед бандерівцями", багатьох членів рідні забито, "на розтоптаних квітах лежали тіла дядька, тітки, старшої від мене, може, на три роки Іренки і монахині з відрубаною головою". В оповіданні говориться також про "фірманку, повну п'яних самостійників", які ганяють по селі, а зустрічних українців заспокоюють словами: "Ми будемо різати тільки поляків".

Підкреслюючи бандитський характер УПА, учасник "волинської війни" Ю. Собесяк занотував: "Ано, до нас, до Доброї, прийшли вночі такі бандити з тризубом на шапках, вивели п'ять наших родин і розстріляли без причини".

Не інакше показують упівців польські видання, які займаються проблематикою Закерзоння. На сторінках спогадів Ю. Долінського про післявоєнну Люблінщину знайшлося речення, що в УПА "на командирів підрозділів підбирали безпощадних різунів".

Екс-офіцер Ян Лисаковський представив українських повстанців як примітивних і брутальних громил, здичіліх довгим перебуванням у лісі, яким утюкли в голову тільки одне: убивати.

В. Киселевський коротко і ясно стверджив, що на Закарпазонні УПА почала свою діяльність під гаслом “Різати ляхів!”

Прозовий твір А. Сргоги “Перший акт” містить розповідь про події на Люблінщині:

“Мордують нас. Бандери стріляють. Били, били жінку поки віддихала. Потім ушітьох на неї влезили і чоловіче діло виконували. Була холодна, коли останній запинав штані”.³⁾

Драматизмом відрізняється фінальна сцена твору, коли поручник ВП знаходить у лісі забиту у засідці УПА свою наречену - комуністичну діячку. Зі слів автора “встиг тільки побачити задерту вгору спідничку” та “широко розкинені ноги” виходить, що перед смертю її згвалтували. Цікаво, що біля розбитої автомашини упівці залишили синьо-жовтий прапорчик з тризубом. Повість кінчається реченням : “Бандери! Бандери! Пане поручнику, знаю це, - з запеклістю викидав з себе шофер, родом десь з-під Львова...”.

Військовий прокурор і літератор в одній особі Збігнєв Доміно з неменшою ревністю намагається надати упівському відділові характер анархістської банди. Зображеній ним командир сотні з метою розбудити ненависть до противника перед наступом гукає: “На погибель ляхам і большевикам!” “На погибель їм!” - ревом відповідають стрільці.

Як виходить із слів С. Мисьлінського, перед атакою на будинок міліції в Тисній курінний “Рен” наказав “для відваги” дати стрільцям горілки. Підохочені алкоголем, наступаючи, вони верещали: “Вперед,на погибель ляхам... Виріжемо всіх ляхів!”

У подібній манері автор С. Валах змалював наскок “оскаженілих і збуджених горілкою бандерівців” на лемківське село Лабову.

Члени упівського загону в романі Г. Домінічака “Вояки прикордонних шляхів” - це опереткові постаті, які спізнилися зі своїм виступом на історичній арені принаймні на

сто років. В одному розділі роману знаходимо такий дихаючий анахронізмом опис:

“До сотні “Стаха” приєднався біля 50-ти особовий відділ самооборони, примусово мобілізований на час акції в районі Риманова й Дуклі. Їхню зброю становили поставлені сторчма коси, подеколи вила, топори, фузії та старі шаблі, замість сідел мали коци, а стремена становили шкіряні паски... Командир відділу, вусатий хлоп’яга, одягнений в угорську шинелю, підперезаний ременем. У руці тримав синьо-жовтий прапорець з тризубом”.⁴⁾

Генерал Ігнаци Блюм був іншої думки про українських повстанців, а зображені ним упівці нітрохи не нагадують опереткових постатей. З метою виправдати перед громадськістю довготривалу боротьбу з УПА, під час якої військо могло похвалитися невеликими успіхами, водночас добитися серед своїх земляків належного визнання для зусиль польських вояків - учасників цієї боротьби - Блюм авторитетно заявив: “На відміну від польського підпілля, УПА була знаменито зорганізована, законспірована й рішена на все”.⁵⁾

Цим твердженням генерал поставив у клопітливе становище тих своїх земляків, які писали про відділи УПА як про банди.

БЕЗІДЕЙНІСТЬ, БЕЗПРИНЦИПНІСТЬ, АМОРАЛЬНІСТЬ

Багато авторів намагалися представити українське підпілля, як рух позбавлений ідейного змісту й показати авантюризм його керівників, їхню аморальність і нехтування етичними нормами в поведінці з оточенням.

Е. Прус з метою довести, що керівники ворогуючих між собою фракцій ОУН не мали на думці добра української громадськості, але використовуючи зіткнення Гітлера зі Сталіном, безпardonно винищували політичних противників, щоб за всяку ціну опинитися біля керма влади, підрахував, що в перших днях війни Німеччини з СРСР “бандерівці” забили біля 400 “мельниківців”, натомість ці останні “зліквідували понад дві сотні бандерівців”.⁶⁾ Крім цього,

Прус дезінформує, що одному з лідерів фракції полк. Мельника - О. Сенику-Грибівському було доручено зліквідувати Степана Бандеру, який нібито мав у тому часі інкогніто перебувати у Львові.

Діючи в тому самому дусі, польський літератор з російським прізвищем Ришард Єгоров на сторінках книжки "Павутиння" з провокаційною цілеспрямованістю написав:

"На Україні агенти Бандери щоденно вбивали десятки прихильників Мельника... Число забитих людей дійшло до багатьох тисяч".⁷⁾

Єжи Броніславський у своїх, як твердить, документальних розповідях про працю польської контррозвідки "Шаблі і лихварі" переповідає карколомну історію Степана Федоровича, розшифрованого агента RSHA, який зумів пролізти до органів польської Служби безпеки. Під час останньої війни батько Степана, колись близький співробітник Петлюри, мав таємні зносини з гітлерівцями, причому використовував сина як кур'єра. Хлопця перехопила в дорозі розвідка АК, і, як пише автор, "привезли переляканого, приставили дістолет до боку й виспівав усе, мов на сповіді". Відтоді ним керували поляки, причому привертає увагу факт, з якою злочинною безтурботністю Федорович змінив фронт і почав працювати проти рідного батька. Згодом, як член сотні "Біра" він дальше діяв проти свого народу, передаючи полякам різні матеріали, м. інш. якісь дані про українсько-німецьку співпрацю.

Розділ мемуарного тому Ю. Собеська "Бригада Грінвальд", який має промовистий заголовок "Інтриги і провокації бандерівців", інформує, що з приходом ЧА на Волинь на підставі доносу членів українського підпілля органи НКВД арештували польських партизанів, звинувативши їх у співпраці з німцями. Автори доносу писали, що "на території районів Маневичі, Камінь Каширський, Рафалівка діяла під час окупації банда, очолена польським офіцером, націоналістом Максом. Ця банда розстрілювала невинне українське населення". Закид співпраці з німцями й одержання від них зброї нова влада поставила навіть комендантів осередка самооборони Пшебраже Г. Цибуль-

ському й він, завчасу попереджений Собєсяком, сховався від НКВД.

Моральну гниль упівських командирів на Закерзонні А. Філяр вирішив показати на прикладі сотенного УПА "Шума". За словами автора, в оточеному військом, проте ще не виявленому підземному схроні, "Шум" власноручно задусив простуджену зв'язкову, щоб не зрадила його кашлем. Побачивши безвихідність становища, застрілив двох стрільців своєї охорони, після чого зажив отруту. Згідно з версією поданою Владиславом Ярніцьким, в оточеному військом схові "Шум" мав розкусити капсулу з ціаністим калісм зі словами "Хай буде проклята самостійна Укра..."

Аморальні вчинки упівців таврував С. Мисьлінський у повісті "Постріли під Тисною", де м. інш., читаємо, що сотенний "Хрін", поспішно відступаючи перед військом, наказав комендантovі жандармерії "Беркутові" застрілити трьох поранених стрільців, щоб не стримували маршу сотні. Про випадки добивання упівцями своїх ранених говориться в іншій книжці Мисьлінського "Акція загибелі". Там же виступає роєвий "Крук", який, поки сам застрілився в оточенні військом хаті, позбавив життя свою вагітну наречену та її матір.

Книжка Мисьлінського згадує про інструкцію провідника ОУН на Закерзонні "Стяга" від 5 серпня 1945 р., яка наказувала сотням коректне ставлення до польського населення. Однак, як твердить автор, ніхто не брав цієї інструкції серйозно, бо "в сотнях знали, що інструкція Головного проводу була камуфляжем" і після її появи далі горіли польські села.

Іноді писалося про підступні, незгідні з принципами стики й гуманності, методи боротьби відділів УПА з польським військом. Мисьлінський уболівав над долею майора-лікаря, що його замучили упівці, взявши підступом у полон - один із них, прикинувшись важко пораненим, голосним зойком прикликав лікаря до себе. У романі "Бурхливий Сян" лежачий на землі контужений упівець кричить до насту-

паючих поляків: "Пане офіцер, не вбивайте", а водночас пробує сягнути по автомат.

За словами З. Доміно, злочини УПА нерідко інкримінувалися воякам ВП. Його оповідання "Прагнення" представляє групу упівців, яка спалила українське село за відмову здачі контингенту, причому "вони впали на диявольську думку розголосити серед українського населення, що це зробили поляки". Також Мисьлінський твердив, що бойки ПЖ і СБ свої злочини приписували полякам. Він розповідає історію дезертира з сотні, якого упівці розстріляли, потім після згвалтування це саме зробили з його дружиною, водночас для зміцнення в сотнях дисципліни розпустили чутку, що "ляхи вбивають також дезертирів з УПА".

Члени українського підпілля часто переодягалися в однострої вояків ВП і червоноармійців. З популярного видання для молоді "Партизанський рух у Польщі 1939-45" довідуємося, що оснащені німецькою зброєю українські та литовські націоналісти мордували поляків і мешканців сіл, які співпрацювали з червоними партизанами. Ситуацію ускладнював факт, що гітлерівці, прагнучи порізнати польське, українське й литовське населення, "забезпечували ці відділи радянськими уніформами або відзнаками відділів АК".

Про факти грабування цивільного населення упівцями перебраними за радянських партизан пишуть також Г. Цибульський і Б. Янік. Цей останній з гіркотою згадує про випадки, коли також червоні партизани самовільно забирали (читай: грабували) майно польських селян.

В одному з прозових творів Ф. Сікорського читаємо про вбивство солдатами ЧА польського селянина, який не хотів віддати їм своєї корови. Проте дещо далі автор спростовує: "Згодом виявилося, що це не були солдати, а бандити". Таким чином честь Червоної армії врятована, а читача наводиться на думку, що всякі злодіяння людей у радянських уніформах були справою переодягнутих упівців.

Із закидом переодягання в чужі уніформи можна зустрітися на сторінках видання "Спогади офіцерів", де упівці "з

орденами народної армії на грудях організовують напади на села, містечка, грабують і мордують на рахунок нашого війська, щоб зробити огидним його ім'я в очах місцевої громадськості".

Члени Служби безпеки ОУН, які підшиваються під червоноармійців, виступають у книжці "Псевдонім "Мирон".

Поведінку упівського керівництва, яка суперечить нормам загальноприйнятої моралі, показано на прикладі т. зв. демократизації УПА. За польськими даними, весною 1947 р. розстріляно під яким-небудь приводом, за винятком лікарів, усіх дотеперішніх союзників, тобто німців, а також інших чужинців, з метою показати Заходові, що УПА не мала нічого спільногого з гітлерівцями. Широко писав про це Герард, згадував Ярніцький, про двох вояків УПА - німців, яких повішено за видумані провини, мовиться в романі Братного. Закидом "демократизації" поляки одним пострілом хотіли вбити двох зайців: показати аморальність керівництва УПА, водночас пояснити факт, чому під час акції "Вісла" не виявлено присутності в рядах УПА німців, про що до того часу трубили польські засоби масової інформації.

ПОЛОНЕНІ ВОЯКИ ВП

Деякі польські публікації звертали увагу на незавидну долю полонених упівцями вояків ВП, а автори книжки "Дорога до нікуди", наголошуячи на антигуманній поведінці противника, писали:

"Неодноразово траплялися випадки, що вояки й офіцери ВП попадали в руки УПА. Однаке, тоді українські націоналісти забували про зміст своїх пропагандистських летючок, про запевнення, що в належний спосіб трактуватимуть полонених. Перемагала безмежна ненависть до поляків. Вояків, а передовсім офіцерів ВП, як правило, мордовано".⁸⁾

Учасник боїв з УПА на Люблинщині Ю. Долінський зауважив: "Бандерівці звичайно в жорстокий спосіб добивали ранених".

При зображені боїв на Перемищині Е. Прус повторює повідомлення колишнього партійного апарату про нещадне винищування полонених вояків:

“... 136 попало в полон УПА, страшної долі яких можна тільки здогадатися. Відомо тільки, що ніхто з них уже ніколи не побачив своєї рідної хати”.⁹⁾

Подібним тоном розповідає про битву біля села Ясель (Яселко) автор книжки “Бещади у вогні”:

“Після двох годин боротьби вичерпалася амуніція, а той, хто жив, дістався в полон. Майже всіх жорстоко замордовано - з 58 вояків врятувалося ледве кілька”.¹⁰⁾

Підкреслюючи високі моральні якості членів ВП, ген. Пожога ставив за приклад вояків, полонених упівцями в Ясельській битві, де, за його словами, навіть перед лицем смерті, жоден із них не погодився на пропозицію співпраці з УПА.

Стало поганим звичаєм польських авторів затаювати факт, що УПА звільнюла з полону рядових вояків, яким не доведено жодних злочинів, заподіяних українському населенню, або якихось інших “заслуг” під час боротьби з українським підпіллям. Офіцерів, а також вояків, яким польовий суд УПА довів такі злочини, розстрілювано. На жаль, не знайшлося в Польщі сміливця, якому вистачило б громадянської мужності відверто визнати, що був полонений упівцями й після допиту його звільнено. А таких було немало, про що владі ніяково було писати, а самим військовослужбовцям соромно до цього признатися. Усупереч твердженням політичного апарату ВП, польські вояки були здеморалізовані неуспіхами в боротьбі з УПА. Вояки воєнних призовів, які щасливо пройшли німецький фронт, не хотіли напередодні відходу до цивільного життя гинути від “заржавілої бандерівської кулі”, натомість необстріляні новобранці з післявоєнного призову губилися в нетрях партизанської війни з невидимим ворогом. З метою піднести дух війська й не допустити до цього, щоб вояки піддавалися противникам, польська пропаганда широко розписувала знущання упівців над полоненими - з вибраними очима й відтятими геніталіями

включно. Згодом ці описи перейшли на сторінки літератури, а навіть деяких популярно-наукових видань.

ПОЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ

Серед видань польської післявоєнної літератури немало всякої писанини, завдання якої показати, що винищування поляків було домінантною діяльністю УПА. Повстанців представляли як дикунів-азіатів, що при кожній нагоді знущаються над безвинним населенням, а вихована в дусі національного мучеництва польська громадськість зі схваленням сприймала ці твори.

Зловживаючи квітчастим патетичним стилем, Прус так писав про воєнну мартирологію поляків:

“Польське населення було по-звір'ячому атаковане й загрожене у своєму біологічному існуванні. Атаковане боязливо, під покровом ночі. Когорти УПА, як стадо зголоднілих вовків, повзали в темряві до безборонних овець, яких при близку палаючих хат розривали на куски, видираючи собі взаємно кості й тіло”.

Позбавлені гуманних почуттів “українці... прокляті упівці”, які деруть паси з польського населення, знаходяться в книжці Збігнева Дамського про партизанське з’єднання Ковпака “Люди вовчих стежок”, де польська жінка з Люблінщини розповідає про недолю дивійки сиріт: “Уночі різуни вдерлися до села - убивали людей... Півсела пішло димом. Дітваки чудом урятувалися...”

Із вміщеного в дослідженні ген. Ґлюма протоколу допиту “Дальнича” - шефа СБ ОУН Військової округи “Сян” виходить, що “під час переселенської акції відділи УПА, згідно з інструкцією головнокомандувача УПА на Закерзонні “Ореста”, палили польські села й мордували їх мешканців”. Це звинувачення згодом знайшлося в обвинувальному акті “Ореста”.

Коли читаємо ці явно препаровані “докази”, годі дивуватися письменників В. Махові, який, повіривши в пропа-

гандистські матеріали, поширювані в післявоєнні роки політичним управлінням ВП, у романі “Гори над Чорним морем” устами польського вояка представив апокаліптичну картину Закерзоння в 1945-47 рр.:

“Вимерлі містечка й села, трупи, спалені в гарячому попелі на вугілля, трупи в снігу, як кістя, трупи в болоті. Це були згарища наші та їхні, я не був лише свідком, також спричинником, я мусив, не моя - наша вина, я підпалював чудові церковки - не церкви, а твердині, скроні і склади зброї, убивав, щоб вони не вбивали, не калічили й живцем не четвертували наших ранених...”

На сторінках кількох книжок можна зустріти згадку про насоку упівців на містечко Балигород. Упорядники тому “Спогади офіцерів” вмістили розповідь коменданта міліції в Балигороді, як “бандерівці на цьому ринку розстріляли 90 поляків”. Згідно зі свідченням іншого очевидця Вацлава Каштеляна, там після знущань забито 40 осіб. Ще інше число жертв подає С. Мисьлінський, за словами якого, однієї серпневої неділі 1944 року на сходах костела в Балигороді загинуло 42 мужчин, причому “імовірно лише заступництво місцевого попа врятувало від різні жінок і дітей”. Про 42 забитих і “захисника попа” згадує також А. Бата. Крім цього, Мисьлінський сповіщає, що в селі Ліщовате біля Устрик Долішніх, після відступу німців, а перед приходом ЧА, було вибито польське населення - на біля 80 господарств врятувалися тільки 3 особи.

Не маючи змоги здобути застави ВОП у Волковиї, упівці помстилися на цивільному населенню. Як пише Г. Домінічак:

“Улаштували там справжню різню. Спеціальна група витягала з хат польські родини - чоловіків, жінок, дітей і в жорстокий спосіб нещадно вбивала. Деяких людей, зв’язаних живцем, укидали до палаючих хат, декому насамперед підтинали жили, а тоді вкидали у вогонь. Так забито біля 30 осіб, а 4 порвано”.¹¹⁾

Наталія Галь змальовує “бандерівців”, які наскочили на цивільну вантажну автомашину, забили жінку, що ксю

їхала, а водія й механіка, за те, що чинили опір, зв'язаних колючим дротом повесли на смерть.

Створений уявою белетриста В. Шельонговського член УПА, який попав до рук війська, звірився:

“Тоді мені було сказано, що цієї ночі повинні загинути поляки. Я мав брати участь у вбивстві однієї родини. Уночі, оточивши господарство, ми його підпалили. Тих, хто втікав, убивали і викидали у вогонь. Мені наказано добивати малих дітей. Спостерігали за тим, чи я це роблю”.

Я. Герард писав про проведення сотенним “Біром” пацифікаційної акції в польському селі покараному за те, що селяни скосили траву в місцевості, мешканці якої виїхали до УРСР. Чоловіків і старих жінок замкнули в стодолі й спалили, з молодими жінками після “квадранса сексуальної гігієни” зробили те саме.

УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ

Наголошуючи при кожній нагоді на зоологічній ненависті упівців до польського народу, лсякі автори висловлювали впевненість, що УПА була також ворогом українського населення, не вагаючись застосовувала проти нього драконівські репресії.

За свідченням Пруса, біля Пшебража хтось мав бачити “12 палів, а на них закатованих бульбівцями або бандерівцями “зрадників”, що не ставилися на мобілізацію”. В іншому місці Прус з удаваним співчуттям писав про ліквідацію упівцями двох священиків (православного і греко-католицького), які не хотіли “х підтримувати, а також про те, що “за критику під час проповідей методів боротьби УПА в місті Белжец упівська бойка вбила тамтешнього священика й кількох інших близьких йому осіб”.

Як твердить С. Мисьлінський, при полюванні на “нелояльних” земляків у волинському селі Дарман (Дерман) було забито кількасот українців.

З повісті Я. Ястшембського “Стежки капрала Смерека” випливає, що влітку 1943 р. “бойовики з УПА протягом однієї ночі вирізали 800 мешканців українського села Рожище, яких підозрювали у співпраці з партизанами і ЧА”. Щоправда, автори “Дороги до нікуди” згадують, що вирізано якесь українське село під містечком Рожище, натомість само Рожище було одним із сильних осередків польської самооборони на Волині.

Нешадне ставлення УПА до своїх земляків акцентує в спогадах про Закерзоння Ю. Долінський, пишучи, що біля Любачова упівці повісили двох братів-українців, які під впливом дружин-польок стали римо-католиками.

Лаконічні записи А. Філяра про військові дії на Лемківщині інформують: “спалили кілька сіл і вбили багатьох мешканців, не тільки поляків але також українців, які не хотіли підтримувати націоналістичних банд”.

Про терор застосований проти своїх земляків на селі, на яких було накладено надмірно великі зернові податки, згадує автор белетристичного твору “Бій за Ветлину”.

Мемуарист Роман Граза змальовує перипетії підрозділу ВП, який у погоні за упівською групою опинився в якомусь селі. Старець, якого вони зустріли, побачивши вояків, розплакався й розповів, що “бандерівці” повбивали майже всіх поляків. У шалі вбивання мордували також українське населення, а мужчині, що відмовився вступити до сотні, розбили череп. Старця, усю родину якого забито, переховали місцеві українки. Населення прощало польських вояків знаком хреста.

З опису іншого участника боїв на Закерзонні Я. Покшиви виходить, що українські селяни на Люблинщині самі просили про військову охорону від упівців, які в селі Люблинець побили й відшмагали дівчат за те, що прихильно ставилися до польських вояків, причому “одну отруїли, а солтиса повісили”. В одному селі застрілили селянина, який віз своє майно на станцію з наміром виїхати до УРСР.

Зі слів члена польської Служби безпеки, зафіксованих у мемуарному збірнику “З тих днів”, довідуємося, що під час

акції “Вісла” на Люблінщині в лісах вояки знаходили багато трупів селян, бо “упівці, хоч і самі загрожені, безжалісно вбивали також своїх людей. Серед них панував психоз підозрінь і взасмозвинувачень”.

Народжений на Ряшівщині новеліст З. Доміно в одному з оповідань, присвяченому Закерзонню, розповідає історію мішаного подружжя, яке від певної смерті з рук членів УПА врятували польські вояки - єдиною провиною української жінки було те, що вийшла за поляка.

Пройнятий турботою про благо українського населення, відставний полковник Доміно засуджує негідну поведінку відділу УПА в українському селі. Ще до приходу до села сотennyй заказав стрільцям усяку самоволю й збитки. “Знав, на що спроможні його молодці, добравшися до самогону й баб. Не боронив їм цієї забави, коли йшли на ляхів, але тим разом його бажанням було, щоб між українцями сотня поводилася пристойно”. Незважаючи на добре наміри, брак дисципліни дав про себе знати, й скінчилося як завжди. “По деяких хатах підохочені горілкою стрільці ганялися за жінками. Тут і там п’яні бандити стріляли одні в одних”. А потім, як пише Доміно, почали грабувати й подібно, як на польських салах, не щадили нікого.¹²⁾

Недолею українського населення на Закерзонні журився також підполк. Герард, уболіваючи над селянами, яких упівці повісили за те, що агітували за виїзд до УРСР, а потім підпалили село й вистріляли тих, хто пробував рятувати своє майно.

При кожній нагоді кидас громи на УПА С. Мисьлінський. На сторінках його твору “Постріли під Тисною” упівці жорстоко розправилися з мешканцями села Гучвиці, які здали державі контингент. Мужчин живцем спалено в хатах, жінки були згвалтовані й застрілені. Подібний погром вони вчинили своїм неслухняним землякам, жителям села Волковия. В іншому селі за те, що сільський хлопець утік, відмовившись піти до сотні, повісили його брата й двох сестер. Цю саму подію переповідає Мая Більська в томі прози “Вогні над Солинкою”.

Автор повісті "Псевдонім "Мирон" показує українських підпільників, які зловили й розстріляли не тільки п'ятьох членів АК, хоч аківці їх переконували, що борються з комуністами, але також кількох червоноармійців, які твердили, що походять з Волині.

З показним співчуттям згадують про зліквідованих загоном УПА українців, серед яких навіть мали знайтися два священики, А. Щесняк і В. Шота в книжці "Дорога до нікуди".

ПОЛЬСЬКІ СУПЕРМЕНІ

При спостереженні за публікаціями про польсько-українську боротьбу впадає в око, що повторюється стара історія з цією різницею, що місце бундючних шляхетських писак зайняли колишні учасники боротьби проти УПА. Вони роблять усе можливе, щоб дії війська, тобто їх власні, показати в корисному свіtlі, зрозуміло, коштом своїх учорашніх противників. Вистачас згадати таких найбільш агресивних екс-офіцерів, що не завжди вдало пошилися в літератори як Герард, Доміно, Корчак, Котович, Лисаковський, Мисьлінський, Покшива, Собесьяк, Шельонговський... Їхня, хоч і в більшості з художнього боку сумнівної вартості творчість, мала покровителів серед впливових у Польщі осіб, перш за все генералів, які також воювали з УПА, досить згадати Ярузельського, Кіщака, Пожогу і Оліву. Саме з-під пера колишніх командирів ВП вийшли описи пригод польських суперменів, дужих духом і тілом воїнів, яким чуже почуття страху і які спроможні справитися з удесятеро сильнішим ворогом.

Симптоматично, що ці автори часто посилаються на Сенкевича, до речі, в їх творах немало сенкевичівської бравури й карколомних дій, у ході яких польське військо на голову розбивас боязливих улівців. Чимало хлопців, у яких немас суперників, виступас на сторінках публікацій

зображенням подій на Волині, передусім М. Куніцького і Ю. Собесяка, причому в цього останнього читаємо:

“Боротьба тривала несповна чверть години. Атака партизанів була настільки несподівана, що бандерівці навіть не чинили опору. Відразу кинулися втікати, залишаючи на полі зброю... До світанку банда УПА, що складалася з 5 куренів, була знищена й розгорощена. Сам Галицький, який очолював 3-тисячну банду, ледве встиг вислизнути зі своїм штабом і німецькими дорадниками”.¹³⁾

За дальшими хвалькуватими словами Собесяка, ціле передпілля бою було вкрите ворожими трупами, а річка й став поблизу були червоними від крові.

Відчайдушністю польських воїнів любується також шеф контррозвідки ген. Пожога. Він розповідає історію шістьох розвідників, що пробралися аж до склонів керівників українського підпілля на Закерзонні “Стяга” і “Ореста”, яким, проте, в останній хвилині пощастило втекти.

Опис полювання на керівників ОУН-УПА повторюється в повісті Р. Братного “Сніги пливуть”. Отримавши відповідні накази, герой твору поручник Мосур блукає зі своєю “чотою” - групою перебраних за упівців вояків, лісами Любінщини. Повість екранизовано, а роль поручника грав один із відомих акторів Тадеуш Ломніцький. Варто заситувати рецензента цієї кінокартини:

“Фільм розповідає трагічну історію людини, якій довірено ліквідацію банди українських фашистів. Завдання слід було виконати підступом. Отже, йде пор. Мосур з групою переодягнутих вояків у ліс. Мусить здобути довір’я ворога. Отже, мусить стріляти до своїх, убивати, поводитися, як справжні бандерівці. Фільм пробує відповісти на питання: чи Мосурові було вільно в ім’я обов’язку перевтілитися в шкуру людей, для яких убивання було психічною потребою”.

Тему “виправи до лігвища лева” порушив також А. Мулярчик. Однак, поставлене перед “чотою Остапа” (після деконспірації “чотою Чумака”) завдання добрatisя до штабу “Стяга”, не вдалося здійснити.

Про “чоту Чумака” розповідають репортерські реляції близького органам польської Служби безпеки Генріха Пецуха.

З популярно-наукової праці "1944-47" довідуємося про те, що в січні 1946 р. жменьку геройських міліціонерів у Тисній безуспішно атакував понад 600 - особовий загін УПА.

Записки Вітольда Гриневецького "Ми з Замойщини" містять зображення бою в ура-патріотичному стилі, що їх нерідко можна зустріти в польських виданнях:

"Ворог відкрив вогонь по наступаючих, проте дарма. Польські відділи гнали, неначе вихор, не відчуваючи страху. Українці нервово не витримали могутнього удару і вже не думали, щоб стримати атаку, а тільки врятувати власну шкуру. Але ніщо не стримало наступу поляків, які впали на ворожі голови. Українці рятувалися панічною втечею".

На сторінках тому спогадів Р. Грази "Без маски" якийсь хвалько, захоплюючись власними словами, розказує: "Пригадую, літом 1945 р., ми переслідували кількатисячну банду УПА в районі Сянока". А ось опис атаки цієї "банди" на заставу ВОП:

"Заграли наші кулемети... грали непогано. Ми косили їх, мов спіле жито... на заставу сунуло кілька тисяч оцих молодчиків, але це вже була атака диких звірів, що попали в пастку... З усіх сторін сунули на нас із диким виттям громади непрітомних молодчиків. Перед нами, біля нас, за нами постали купи трупів".

Серед персонажів нарисів з історії ВОП В. Каштеляна виділяється колоритна постать розвідника-сержанта, старого лиса, який одного разу несподівано наткнувся на упівський загін. Зберігши холоднокровність, бравий сержант відрекомендувався кур'єром з головного штабу, зібрав багато інформацій і щасливо вернувся до своїх.

Чимало прикладів, які дискваліфікують військові здібності керівників УПА, подано в повісті "Батальйон сміливих". 300 польських вояків у битві біля місцевості Кальварія (Перемишль) відбили атаку 1500 упівців, які мали величезні втрати (250 забитих і понад 300 поранених), причому автор два рази згадує, що побиті упівці "відступали з виттям"¹⁴⁾

У цьому ж творі хоробрі оборонці невеликого постерунку міліції відбили атаки противника, без промаху разячи направо й наліво напасників, хоч, за їхніми словами: "нас

оточило щонайменше п'ять сотень, не рахуючи місцевих українців, які приєдналися до них".

Сенкевичівських героїв, які нехтували смертю, нагадують поручник Шмульський і його бойові побратими в пригодницькому романі "Бій за Ветлину" прихильника баталістичних описів Н. З. Піка.

КОЕФІЦІЕНТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОСТІ

У світлі польської літератури, з уваги на невисокий коефіцієнт інтелектуальності, упівці не мали великих шансів у боротьбі з поляками, а в їхніх нескладно сконструйованих мозках поставали нехитрі задуми, які можна було відносно легко розгадати. Тому й годі дивуватися, що один із оборонців Пшебража, які раді бачити себе в ролі герой Сенкевича, запевняв: "Обдурю їх так, що Заглоба при мені здаватиметься простачком". Заглоба - один із сенкевичівських персонажів, брехун і хвалько, тип польського Фальстафа.

Польська мова знає слово "cwaniak", яке важко перекласти на українську. Такі поняття як "зух", "хват" і "спритник" тільки частково віддають його суть, до речі, відповідники цих слів є також у польській мові. Брак українського відповідника не випадковий, "цваняк" - людина, якій не чужі всякі види трюкацтва, це типово польський феномен, і українців нелегко було б його імітувати.

Непоганим "цваняком" виявився Куніцький - "Муха". Згідно з опублікованою німцями інформацією, напад на поліське містечко Висоцьк (січень 1943 р.), під час якого було забито багато поляків, зробили партизани, підпорядковані Москві, однаке, фокусник Куніцький, у тому часі унтер-офіцер карального батальйону на німецькій службі, розповів своїм польським поліцаям, що "вбивства вчинили українські бандити й на них треба помститися".

З іншого місця "Щоденника" "Мухи" довідуємося, що з метою відповідно використати антинімецькі настрої членів

новоорганізованого партизанського загону, "Муха" розповів їм, нібито "в навколоишніх лісах з'явилася банда УПА разом з німцями", хоч насправді не було жодних повідомлень про перебування в околиці німців.

Про успішні форми боротьби з українцями на Перемищині при застосуванні різних фортелів писав Р. Кісель, за словами якого українське населення вже в 1941 р. було під впливом УПА. Восени 1943 р. Кісель довідався про нічні військові вправи українців поблизу Дубецька. Котроєсь ночі польські підпільніники підповзли обережно на місце вправ і підслухали розмову, з якої виходило, що українці підготовляються до виступів проти поляків "коли прийде слівний момент". Були навіть визначенні люди, які мали ліквідувати видатних польських діячів на цій території. Завдяки успішній протидії керівника української групи зліквідовано, причому знайдено в нього список з прізвищами поляків.

В іншому місці автор спогадів описує ліквідацію "молодого русина" в селі Ненадова, який мав закінчити 9-місячний курс агентів гестапо в Познані й слідкував за поляками. Дещо дивус ненатуральна поведінка "русина", який у селі розповідав про те, що співпрацює з гестапо. Водночас Кісель запримітив, що за ним також почали стежити німці, "імовірно в результаті доносів українців".

На сторінках кількох творів з часів війни повторюються сцени, в яких польське підпілля ліквідує німців, скеровуючи підозріння на українців. Згадують про ці каверзи Собесьяк, Цибульський, Янік, Романовський, Єгоров... У повіті прихильника подвійної моралі Збігнева Ківки "Араукарії пана Кrolя" на місці насоку на німців польські спритники підкинули легітимацію члена ОУН, що стягнуло на українців поважні репресії окупанта. Водночас польська розвідниця Ксимена для ока співпрацює з німцями, водить їх за ніс і своїми інтригами та інтрижками, де тільки може, шкодить українцям. Усе кінчається, як у дешевому американському фільмі. Під час перебування в селі відділу вермахту поляки спровокували насок з загону "отамана Голубі". Улівський загін німці знищили, а Голубу, якого, за словами Ківки,

досі використовували для боротьби з польським населенням, повісили.

Побоюючись українсько-німецького зближення, винахідливі галицькі поляки знайшли спосіб на українців, про що Ф. Замойський з гідною уваги ширістю написав:

“Тоді між нашими від вуха до вуха пішла вістка, щоб хто тільки має тітку, бабу, тещу німецької крові, не чекаючи перекинувся у фольксдойча, а це тому, щоб у німців хоч трохи боронити наших прав перед українцями”.¹⁵⁾

Інший твір Замойського “Ніч над містом” містить міркування поляків, які вирішили нацьковувати німців на українців, бо ці останні хочуть незалежної України, натомість німці приєднали Галичину до Генеральної Губернії. На думку поляків, постала сприятлива ситуація, щоб “між них кидати каміння”.

ДИСПРОПОРЦІЯ СИЛ І ВТРАТ

Годі дивуватися обдарованим крилатою фантазією літераторам, яким важко стриматися від спокуси жонглювання цифрами, щоб таким способом, указуючи на диспропорцію сил і чисельну перевагу ворожих військ, підкреслити боєздатність польських вояків, бо іноді робили це також історики. Ця з давніх-давен застосовувана його часу нещадно скритикованна знавцем військової справи Ольгердом Гуркою тактика уможливлювала обґруntовувати мілітарні успіхи противника і виправдовувати власні поразки. Твори про воєнні й післявоєнні роки звичайно показували чисельно слабші польські віddіli, які громили сотки, а то й тисячі упівців при мінімальних власних втратах.

Г. Цибульський підрахував, що Пшебраже безуспішно атакувало 10 тисяч упівців, а серед них 4 тисячі з добірних галицьких куренів. Коли вірити Прусові, атаку на польський самооборонний пункт підтримували 92 кулемети, 17 мінометів і 2 гармати.

За даними автора монографії про 27 дивізію АК, під час одного з боїв підрозділ капітана "Бомби" мав 2 забитих, натомість противник - 106 забитих і багато ранених.

При читанні спогадів "Мухи" насторожує факт, що він завжди був точно поінформований про втрати противника, наприклад: "У цьому бою на греблі було забито 72 ворожих старшин і вояків, а біля 200 поранено. Наші партизанські втрати - 1 забитий і 2 ранених".

Ось уривок розмови, в якій хвацький "Муха" розповідає про свою перемогу в бою з відділом УПА:

"Як це? Неможливо! А скільки у вас було людей?
Тroe!
А скільки в банди?
Сто чоловік..."

Воєнний кореспондент Першої армії ВП Яніна Броневська після повернення Червоної Армії на Волинь провела розмову з комендантом осередку польської самооборони в селі Рафалівка (пов. Луцьк), під час якої він заявив: "5 травня 43 р. ми уклали договір зі штабом червоних партизанів... ішли на нас експедиції бульбівців і гітлерівців..." А потім з гідною подиву точністю подано дані про сили напасників: "В облозі нашого укріплленого табору взяло участь 6 тисяч бульбівців, 66 кулеметів, 17 мінометів, 2 гармати. Атака почалася на світанку 27 червня 43 року."¹⁶⁾

Автор повісті "Бурхливий Сян" писав, що 6 січня 46 р. у боях за Бірчу упівці мали 140 забитих і 12 полонених, натомість польське військо лише 9 ранених.

Очевидець подій на Люблинщині Ю. Долінський описує знищення сотні УПА (про яку сотню йшлося годі було встановити, бо, за словами автора, жоден упівець не піддався), причому загинуло 110 "бандерівців", натомість батальйон ВП мав 1 забитого й 4 ранених. На жаль, автор не вміє пояснити, чому військо здобуло під час наскoku на сотню всього три рушниці й 200 штук амуніції.

Переодягнений в уніформу польського генерала радянський полковник Ян Роткевич, командир оперативної групи "Rzeszów", який протягом 7 місяців (квітень-жовтень 1946 р.) не вдалося виконати поставленого польським генштабом

завдання знищити курсні УПА на території Ряшівщини, камуфлюючи свої неуспіхи, наказом від 30.10.46 р. повідомляв, що весною 1946 р. з'єднання УПА нараховували 8 тисяч чоловік, натомість наприкінці жовтня їхнє число зменшилося до 2 тисяч. Некритично зафікована в публікації ген. Блюма інформація про 8 тисяч повстанців на початку акції мала бути доказом успішної діяльності оперативної групи ген. Роткевича, яка нібто знищила 75% повстанських сил.¹⁷⁾

Трохи світла на діяльність оперативної групи "Ряшів" кинув у своїй книжці А. Бата, ствердживши, що група мала виконати завдання до 20 липня, проте "з огляду на брак видимих результатів діяла аж до 31 жовтня 46 р.". Бата подає, що в тому часі зліквідовано 910 упівців.

Про сили УПА під час т. зв. Ясельської операції (Лемківщина) окремі джерела подавали суперечливі дані - від 500 чоловік до 2 тисяч. За свідченням Домінічака, у битві мало взяти участь 10 упівських сотень, нотабене, факт виправдування невдач ВП учасниками битв біля села Ясель і Кожушне величезною чисельною перевагою противника був скритикований командуванням Krakівської воєнної округи. Рапорт округи до Варшави інформував:

"Виявлено, що кількість озброєних бандерівців жодною мірою не перевищувала 400 чоловік, натомість допитувані офіцери визначають їхню кількість на понад 2 тисячі."¹⁸⁾

Рапорт звертав увагу на хаотичне ведення боїв польськими офіцерами.

ЧУЖИНЦІ В УПА

З наміром показати великі труднощі в боротьбі з УПА, водночас применшити організаційні досягнення українців, адже багатьом полякам здавалося неможливим, щоб УПА могла вести військову діяльність без сторонньої допомоги, різні автори розписувалися про перебування в її рядах багатьох чужинців, головно німців.

Едмунд Гінальський, хроніст 40 полку легкої артилерії, який у складі 9 дивізії боровся проти УПА на Перемишні, висловлює переконання, що побіч численних членів дивізії СС “Галичина” були в УПА “родовиті німці, фанатики фашизму”.

Про багатьох чужинців у лавах УПА згадував ген. В. Пожога.

Мечислав Юхневич і Станіслав Жепський, автори монографії про 34 п., вояки якого відповідальні за бійню населення лемківського села Завадка Морохівська, з метою виправдати дошкульну поразку свого полку біля села Кожушне, мов не знаючи, що упівці часто носили німецькі уніформи, занотували: “Серед наступаючих можна було відрізнити німців в уніформах і розстебнутих шинелях СС”. Подібну тактику застосував штаб 8 дивізії піхоти, якій підлягав 34 полк, розголосивши, що серед упівців “велике число становили німці”. За цими даними, упівські радіостанції обслуговували німці, а розмови велися німецькою мовою.

Деякі автори бачили в рядах УПА представників інших національностей. Вищенаведена монографія про 34 п. згадує, що з утечею німців і приходом ЧА в ряди УПА вiliлися “недобитки відрізаних фронтом німецьких та українських СС-ців, угорців, румунів і словацьких фашистів, тобто людей, яким нічого було втрачати”.

Тотожній погляд висловлював автор спогадів С. Валах, за словами якого “до УПА належало багато колишніх СС-манів, словацьких екс-фашистів (глінківців), угорських (з банд Шаласі), румунських (Горії Сіми) ”.

Згідно з твердженням Р. Братного, в рядах УПА можна було також зустріти бельгійців з дивізії СС “Валлонія” і французьких прихильників маршала Петена.

Перелік уявних союзників УПА подає також Я. Герард, заявивши, що боротьба з УПА не була легка, бо, наприклад, одну третину сотні “Хріна”, крім німців, становили добре вишколені екстремісти з різних країн, тобто французи, бельгійці, угорці, румуни.

ФОТОМАТЕРІАЛ

Загальновідомо, яке значення для розбурхання уяви читача мають відповідно дібрани ілюстративні матеріали. Чимало фотографій, завдання яких підкреслити жах боротьби на Закерзонні й показати безчинства українських повстанців вміщено на сторінках книжки “Дорога до нікуди”, де між іншим бачимо знімки похоронів загиблих польських вояків. Фото палаючої хати має підпис: “Туди пройшла УПА”. На іншій світлині, підписаній: “Жертви УПА” - видно групу побитих жінок з мертвою дитиною в центрі. Під ще іншим зображенням польських вояків на тлі палаючих хат читаємо: “Село, підпалене бандерівцями”.

Ю. Собесьяк у своїх спогадах це саме фото підписав: “Підрозділи польського війська рятують село, підпалене бандерівцями”, до речі, Я. Герард помістив його на обкладинці першого видання своєї повісті “Заграви в Бещадах”: на тлі палаючого села намальовано червоний, мов налитий кров’ю, тризуб.

Немало подібних матеріалів можна знайти на сторінках збірної праці “У боротьбі за змінення народної влади в Польщі 1944-47”. Один із знімків показує похорон 26 вояків, забитих упівцями біля Фредрополя (пов. Перемишль), на іншому видно групу вояків над трупом людини на тлі згарищ й багатозначний підпис: “Туди пройшла сотня УПА”. Ще інший фотознімок показує кільканадцять забитих членів МО і УБ з Влодави (Люблінщина), а внизу подано 11 прізвищ із зауваженням, що вони попали в засідку УПА. Це саме фото можна знайти в томі спогадів членів міліції та безпеки “З тих днів”.

Підписи під фотоматеріалами, вміщеними в томі “Сім розмов з ген. Пожогою”, також мали на меті вплинути на негативне ставлення польського читача до УПА, наприклад: “Село, підпалене українськими націоналістами”, або: “Після переходу упівських загонів з польських сіл залишилися згарища”. Фото вояка Павла Судника, якому, за словами Пожоги, пощастило втекти від розстрілу, підписано: “Людина, яка чудом урятувала життя під час різні в Яселі”.

Слід відмітити, що часто попри факт загибелі польських вояків у відкритому бою, про них писали: замордовані загонами УПА. Так само в Г. Домінічака читаємо, що замордовано ген. Сверчевського, хоча він загинув смертью вояка в сутичці з підрозділом УПА.

Численні фотографії знаходимо в публікації А. Бати “Бещади у вогні”, м. інш.: “Ексгумація міліціонерів, замордованих УПА”. Кинувши оком на інший фотознімок, підписаний: “Зловлений міліціонерами бандерівець” - годі позбутися враження, що йдеться про фальшивку. На фото зображений молодий хлопець з піднятими вгору руками, одягнений наче вибрався в неділю до церкви, у цивільному темному костюмі, до якого ніяк не пасує перевішена через груди кулеметна стрічка. Міліціонер, який його обшукує, тримає в руці гранату з такою міною, нібито щойно витягнув її з кишені “бандерівця”.

Автори книжки “Дорога до нікуди” на одному із знімків показують польських вояків, які в позі переможців обступили переляканого селянина в кашкеті та згрібних штанах, причому знімок має підпис: “Група вояків 34 пп. (всередині скоплений бандерівець)”.

Не є таємницею, що вояки інколи змушували “підозрілих” селян Закерзоння позувати до цього роду фотографій, щоб цим шляхом документувати ефективність своїх дій, а варшавська преса могла похвалитися перед своєю громадськістю успіхами в боротьбі з УПА.

Інший приклад цілеспрямованого завуальованого окозамілювання: соціологічний трактат К. Пудло про лемків містить фото великої валки переселюваних під час акції “Вісла” селян, причому фото зроблено так спритно, що не видно на ньому жодного польського вояка, які чайже конвоювали переселенців.

1980-1981

1. विद्युत् विद्युत् विद्युत् विद्युत्
2. विद्युत् विद्युत् विद्युत् विद्युत्
3. विद्युत् विद्युत् विद्युत् विद्युत्

11. *Leucosia* *leucostoma* (Fabricius) *leucostoma*
12. *Leucosia* *leucostoma* (Fabricius) *leucostoma*
13. *Leucosia* *leucostoma* (Fabricius) *leucostoma*

For the first time in history, we have the opportunity to end poverty.

V. СПІВПРАЦЯ З НІМЦЯМИ.

ДЕЩО ІСТОРІЇ

Зусилля багатьох польських авторів ішли в тому напрямі, щоб показати багаті традиції співпраці українців з німецьким імперіалізмом, іноді вони навіть сягали до часів Бісмарка.

За словами Романа Дмовського, поляки своєчасно зауважили, що польський вплив у Галичині маліє:

“Що загрожує йому занепад унаслідок підтримування Віднем русинів, згодом не без цілеспрямованості перейменованих на українців. Щойно пізніше почали орієнтуватися, що в руському питанні значну роль відіграє акція, яка йде з Берліну”.

Дмовський бачив у цьому руку антипольської організації “Ostmarkenvergein”, сумнозвісної Гакати, водночас студента Січинського, який застрілив намісника Галичини графа Потоцького, він назвав “виконавцем великих берлінських планів”.

Погляди Дмовського підтримував його ідсологічний друг Станіслав Грабський, а в примітках до спогадів Грабського при прізвищі Крисяк читаємо, що Крисяк - редактор польського щоденника в Берліні - “опублікував секретну кореспонденцію Гакати з українськими організаціями в 1913-14 pp.”¹⁾

На думку польських політиків, українським національним рухом особливо зацікавилися розвідки Німеччини і Австрії, передовсім “з огляду на його сильне антиросійське вістря”. Звертаючи увагу на небезпеку українсько-німецького зближення, Анджей Міцевський у своїй книжці про маршала Пілсудського зауважив, що “ворожа Росії Україна з претензіями до частини польських земель, шукала б опертя в Берліні”. На цьому місці варто відзначити, що автор виданої в 1985 р. “Історії Польщі” Генріх Зелінський розділові книжки про Берестейський мир України з Німеччиною та Австрією (лютий 1918 р.) дав заголовок “Холмщина відана за збіжжя українським націоналістам”.

Часто й широко писалося про співпрацю УВО і ОУН з німцями, звичайно шукали її початків у часах Веймарської республіки, а Р. Тожецький висловив переконання, що бойовики УВО, зокрема ті, хто відбував дійсну військову службу, отримували від німецької розвідки конкретні завдання. Згідно з твердженням історика:

“Служба українців у західних районах Польщі виявилася небезпечною. Дезертирувало небагато, проте той, хто дезертирував, часто вдавався до Німеччини, щоб там стати цінним джерелом інформації для абверу...”²⁾

Лешек Гондек, аналізуючи діяльність німецької шпигунської мережі в довоєнній Польщі, зазначив, що “найчастіше співпрацювали з абвером українські націоналісти”. Наголошуючи на близьких контактах керівників ОУН з шефом німецької розвідки, він ствердив: “Євген Коновалець користувався великим довір’ям і симпатією Вільгельма Канаціса”.

Згаданий уже співробітник французької газети “Юманіте” Герен звернувся до традицій німецько-української співпраці у своїй перекладеній польською мовою книжці, присвячений періодові холодної війни. За свідченням француза, вже під час Першої світової війни українці були на службі розвідок Німеччини і Австрії, натомість під час Другої з допомогою німців створили у Львові уряд, який у результаті непорозумінь був окупантам розігнаний. Водночас нацисти підтримали створення й розвиток УПА, а після поразки

антикомуністичного підпілля саме Західна Німеччина пригнула упівських недобитків.

Тожецький твердив, що дистанційно керовані німцями українські націоналісти активізувалися в Польщі тоді, коли гіршали німецько-польські взаємини. З метою ввести в оману світову громадську думку, мовляв, німці не мають з ОУН нічого спільного, вони наказали полк. Коновалцеві покинути Берлін, натомість після німецько-польського договору про ненапад (січень 1934) конспірувати свої контакти з Німеччиною. Щоправда, проти теорії дистанційного управління промовляє факт, що замах на мін. Перацького ОУН учинила в червні 1934 р., тобто під час дуже добрих взаємин між обома країнами, до того, саме в той день коли з офіційним візитом в Польщі перебував німецький міністр пропаганди Йосиф Гебельс.

Автор тому історичних нарисів Єжи Равіч обстоює погляд, що ОУН, хоч і була залежна від німців, убила Перацького з власної ініціативи, можливо, щоб торпедувати зближення між Варшавою і Берліном.

Історик Т. Єндрушак нагадує, що, звернені своїм вістрям проти поляків, німецько-українські контакти в Галичині, почалися ще до війни, а патронувала цьому львівська газета “Ostdeutsches Volksblatt”.

Пропаганду “нс тільки євангелістську, але також німецько-гітлерівську серед українського населення” польська влада закидала керівництву Євангелістської Церкви в Станиславові. Закиди в антипольській діяльності роблено також кол. сотникові УГА, директорові Інституту Східної Європи в Бреслау Гансу Кохові.

Наприкінці квітня 1939 р. воєводський уряд у Любліні вніс до міністра внутрішніх справ пропозицію зліквідувати німецьку партію Deutscher Volksverband in Polen (DVV), підкреслюючи “небезпеку агітації партії серед руського й українського населення шляхом поширювання вісток про плани Третього Рейху створити самостійну Україну та інспірацію для творення т. зв. відділів самооборони проти поляків”.³⁾

Варшавський дослідник українсько-чеських взаємин Кшиштоф Левандовський, пишучи про тісну співпрацю УВО і ОУН з німцями, докоряяв чеському урядові, що, маючи на меті послаблення позиції Польщі в Європі, своєю підтримкою "руху Коновалця - союзника гітлерівців" працював на власну згубу. На його думку, неприхильна Польщі політика довела до ізоляції чеської держави перед лицем агресивної Німеччини, причому:

"На Закарпатській Україні створено націоналістичний уряд священника Волошина, який тісно співпрацював з німцями. Цей район був військовою базою для елементів, що проникали до Східної Малопольщі й підбурювали українців -польських громадян - проти польської держави".

За словами В. Шоти, правою рукою Волошина був працівник німецької розвідки Юліан Ревай.

В "Історії України" В. Серчика читасмо про військовий вишкіл членів парамілітарної організації "Карпатська Січ" судетськими німцями. Також у книжці "Спалена земля" В. Ярніцький твердить, що українські бойовики навчалися у відділах СА, а 200 судетських німців вишколювали січовиків на Закарпатті.

СОЮЗНИКИ ГІТЛЕРА

Не секрет, що в перших днях наступу німців на СРСР українці вітали німецьку армію як визволительку з комуністичного ярма, проте вже події липня 1941 р. повністю виявили загарбницькі наміри Німеччини супроти українського народу, який з дедалі більшою наполегливістю почав виступати проти гітлерівського Neuordnung Europas. Однаке, ведучи противінімецьку боротьбу, українці не могли спускати з ока набагато небезпечноїшого противника, яким були большевики, зокрема після Сталінградської битви, коли стало ясно, що вони повернуться. Про їх наближення нагадували українському населенню численні загони діючих на Україні, підпорядкованих Москві, партизанів. Тенденційно висвітлюючи ці питання, деякі автори намагалися показати політичну наївність українців, мовляв, попри гіркі досвіди

з німцями в 1918 і 1939 рр. вони не позбулися свого германофільства, а Тожецький категоричним тоном ствердив: “незважаючи на коливання німецької політики... українські націоналісти ніколи не відмовилися від співпраці з Третім Рейхом”.

“Малий словник історії Польщі” (1964) в статті “ОУН” інформує: “В 1939-44 рр., співпрацювала з гітлерівським окупантом”.

Видана в 1975 р. “Енциклопедія повсюдна” м. інш. зафіксувала:

“ОУН - підтримувана німецькою розвідкою... під час Другої світової війни співпрацювала з німцями.

УПА - фашистська військово-терористична організація, під 1941 р. співпрацювала з німцями... учинивши масові різni населення”.

Подібного змісту статті, присвячені українським справам, можна прочитати на сторінках “Енциклопедії Другої світової війни” (1975):

“ОУН - до війни співпрацювала з німецькою розвідкою, після німецького нападу на СРСР відкрито брала участь у діях гітлерівського окупанта, допускалася численних убивств польського населення...

УПА - співпрацювала з окупантом... проводила екстермінаційну акцію польського населення”.

Такою ж мовою зредаговані інші польські енциклопедії.

Представляючи українців як політичних невігласів, що були іграшкою в руках німців, іноді поляки твердили, що без впливу “злих німців” українці сиділи б тихо. Цікаво, що навіть повідомлення польського підпілля до Лондонського уряду навесні 1943 р. “терористичні акції проти поляків на Волині і Поділлі трактували виключно як результат німецької провокації”.⁴⁾

Низку польських закидів на адресу українців зібрали у своїй книжці про адмірала Канаріса Ян Гасевський, пишучи м. інш. про співпрацю з німецькою розвідкою, участь легіону полк. Сушка у вересневій кампанії 1939 р. та погром польського і єврейського населення батальйоном “Нахтигаль”.

На сторінках мемуарів “Роки випробувань” комуністичний діяч М. Нашковський обурювався:

“Гітлерівський окупант значною мірою здійснював своє злочинне діло руками українських націоналістів, цих розбещених ОУН-ців, яких ми, комуністи з КПЗУ, так добре знали до вересня. Під час війни воїни перейменувалися на УПА”.

Е. Прус уважає, що українці були здібними учнями німців і, створивши “копійований фашизм”, перенесли гітлерівські методи геноциду на український ґрунт. На його - і не тільки його - думку, конспіративна держава ОУН не була спрямована проти окупанта, а проти польського і єврейського населення, яке загони УПА нещадно винищували.

Єжи Лижва, автор воєнних спогадів “Верхами Карпат”, писав так, як писали десятки його земляків:

“Набагато грізніша від фольксдойчів була частина українського населення, одурманена пімцями, фаворизована ними, яка відверто з пімцями співпрацювала. Українські націоналісти з-під знаку Бандери, Бульби чи Мельника, зорганізований озброєні пімцями, неодноразово брали участь у ліквідації гетто, мордуванні польського і єврейського населення”.

Українців - “вірних союзників німців” - показують прозові твори В. Одоєвського. При зображенні якогось “бульбівсько-бандерівського” відділу Гаврилюка знайшлися в його романі “Острів порятунку” такі слова:

“Уся сила його і його людей - це зв’язки з німцями. Бо хоч є звичайною бандою, яка вбиває українців, що сприяють полякам, нападає на польські села й менш стережені двори, має контакти з СС “Галичиною” і відділом “Нахтігаль”... пімці закривають очі на ці виступи проти наших (а, може, навіть потиху їх інспірують? Хто це знає)».

Розвідка про Білгорайський повіт пера Єжи Маркевича, у примітках до тексту, подає інформацію про розстріл німцями більшої групи членів АК м. інш. за вбивство в трьох різних селах біля 40 українських селян.⁵⁾ Нічого дивного, що в очах польського населення такі повідомлення з поданням причини розстрілу були доказом українського колабораціонізму, мовляв, німці, які, нотабене,уважали подібні вбивства за прояв посполитого бандитизму, боронять своїх союзників.

Звинувачення у співпраці з німцями польські автори вперто повторюють по сьогоднішній день, досить перегорнути видану останнім часом повість бувшого політичного офіцера ВП Я.

Лисаковського “Юлія вмирала самотньо”. Головна дійова особа твору, старий учитель-українець, якому в боротьбі з німцями забито двох синів (одного в польській, другого в Червоній Армії), під час розмови з поручником УБ покірно вислуховує менторські монологи офіцера, несміло відповідаючи на його закиди, а врешті-решт визнає рацію свого співрозмовника, мовляв, і він і всі українці надто мало зробили для боротьби з фашизмом. Резонер - поручник навіть звернувся до вчителя принизливо-нахабним тоном: “А ще ця ваша служба в німців...”

Тричі молодший від учителя убовський смаркач, представник народу, з якого під час німецької окупації вийшли десятки тисяч фольксдойчів, які в уніформах вермахту боролися на всіх фронтах fur Führer, Volk und Vaterland, вимахує повчально вказівним пальцем і читає вчителеві лекцію на тему “вини українського народу”, мабуть, не усвідомлюючи, що цьому народові в Другій світовій війні нанесено гітлерівцями набагато більші втрати, ніж полякам, які нерідко до своїх жертв додають зліквідованих німцями євреїв.

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОВІД

Багато авторів поставили своїм головним завданням скомпрометувати український політичний провід, мовляв, він цілком і повністю запродався німцям. Цей закид не оминув також, до речі, непопулярного в німецьких колах, Симона Петлюри.

Я. Вільчур, який може похвалитися докторатом з історії, відзначає в примітках до тексту щоденника з років німецької окупації, що його батько брав участь у боротьбі з “бандами Петлюри”, а далі ось як пише про Головного Отамана військ УНР:

“Один із організаторів українського націоналістичного руху. Його відділи вславилися антиєврейськими погромами в Україні. Під час Другої світової війни, в річницю смерті Петлюри, українські

націоналісти з допомогою й участю німців зорганізували великі сверейські погроми на території України".⁶⁾

Р. Тожецький, який услід за радянськими істориками армію УНР назвав "військами українських націоналістів", натомість діючих на Україні більшевицьких партизан - "українськими партизанами", зосередився на особистих контактах Канаріса з Коновальцем. За свідченням історика, німці доручили Коновальцеві "підготовку диверсійної діяльності в Середньо-Східній Європі". Після його смерті ОУН очолив "інспірований німцями Мельник", водночас в проводі організації довгий час діяв агент абверу Ріко Яри.

Мар'ян Подковінський цитус щоденник офіцера абверу Гельмута Гроскурта, в якому під датою 10 вересня 39 р. мовиться про якусь "відозву полк. Мельника (з Відня) до українського населення в Малопольщі, щоб не ставило опору німцям".

Про співпрацю Мельника і Бандери з німецькою розвідкою згадують автори книжки про падіння Третього Рейху "Поразка".

Зображення воєнних подій на Сяніччині Я. Ястшембський не без сатисфакції писав про розкол в ОУН (1940), мовляв, вони гризуться між собою та "йдуть на ножі", водночас хочуть наввики передки приподобитися німцям... Поряд з тим читасмо, що полк. Сушко який проживав у Сяноці, тепер важлива фігура і його відвідували полк. Мельник, О. Сеник і Я. Барановський, натомість повітовий комендант української поліції Василь Мізерний - це небезпечна людина.

Найбільше різких слів сказано про Степана Бандеру. Незважаючи, на те, що від липня 1941 р. до вересня 1944 р. він перебував у німецькому концтаборі, на сторінках "Енциклопедії Другої світової війни" читаємо обвинувальні слова: "Під час війни співпрацював з гітлерівською Німеччиною...організовував масові вбивства польських і радянських громадян..."

Цей сам закид поставили Бандері автори книжки "Пітаваль політичний", не зовсім точно інформуючи:

"1943-44 рр. був одним із керівників УПА...після відступу разом з утікаючими гітлерівцями Бандера після війни опинився на еміграції у ФРН. 1959 року в Мюнхені забитий за нез'ясованих обставин".⁷⁾

За словами автора записок про Волинь Б. Яніка, "ватахок Бандера - вірний слуга Гітлера". Янік явно розминувся з фактами своїм твердженням, що Бандера - галицький селянин, який служив у батальйоні "Нахтігаль" і був ініціатором винищення євреїв і поляків.

Прозаїк Ф. Замойський твердив, що в серпні 1941 р. мала з'явитися в одній із газет підписана Бандерою стаття, яка закликала до "ліквідації польської меншини на українських землях".

Епітет "гітлерівський колабораціоніст" не оминув також Ярослава Стецька, хоч і він протягом майже цілої війни був в'язнений німцями за те, що 30 червня 41 р. у Львові очолив створений без їх згоди український уряд.

Побоюючись, що слово "ув'язнення" могло б створити враження переслідування українців німецькою владою, Тожецький писав про "усунення з України" керівників українського націоналістичного руху.

Довголітній наглядач УСКТ з доручення комуністичної партії Александер Слав назвав створення українського уряду у Львові та ув'язнення Я. Стецька комедією, причому такі слова, як: уряд і ув'язнення він бере в лапки.

Нерідко польські автори брали на приціл Володимира Кубійовича як одного з головних німецьких прислужників.

Віцеміністр В. Пожога висловлював переконання, що:

"праве крило ОУН на чолі з А. Мельником і В. Кубійовичем зсталося беззастережно на боці Гітлера до кінця війни. Однак, також опозиція С. Бандери до німців була доволі проблематична. Створена ним в 1943 р. УПА тільки для ока вела боротьбу з німцями, насправді спрямовувала головний удар проти радянських партизан і польського населення".⁸⁾

Не раз атаковано Кубійовича в публікаціях Р. Тожецького, натомість познанський соціолог Анджей Квілецький на сторінках монографії "Лемки" відзначив із осудом, що очолений "відомим германофілом" Кубійовичем УЦК у Krakovі передав губернаторові Франкові список кілька деся-

тъох лемківських діячів-комуністів, яких напередодні нападу на СРСР арештовано.

Під обстрілом різних квазіісториків опинилися також Роман Шухевич і Тарас Боровець. За словами авторів праці “Дорога до нікуди”, головнокомандувач УПА Шухевич - “Чупринка” з відома німців відпочивав у санаторії в Карлсбаді, натомість Боровець-“Бульба” на їхнє бажання приїздив до Берліну.

ДИВЕРСІЯ В 1939 р. ПРОТИ ВП

Розчарування і фрустрація поляків після поразки в 1939 р., адже ще недавно вони готувалися до “маршу на Берлін”, спонукали їх шукати винуватців близкавичного розвалу своєї держави. Як уже не раз бувало, козлами відпущення стали українці: на думку багатьох, саме їхня підривна діяльність значною мірою допомогла німцям. З цього приводу описи українських виступів проти польського війська належали до улюблених тем як істориків, так і мемуаристів та літераторів. Ось згадані події в інтерпретації Е. Пруса:

“Під час німецько-польської війни у вересні 39 р. український націоналістичний легіон Романа Сушка як єдина іноземна військова одиниця взяв участь в акції на гітлерівському боці. Діючи в тилу польської армії, “повстанці” намагалися підняти в Східній Малопольщі “українське повстання”, метою якого було (згідно з наміром авбверу) винищити поляків і євреїв. Прихід на ці землі 17 вересня 39 р. Червоної Армії поклав кінець цим задумам...”⁹

Слід відзначити, що розрекламований і часто згадуваний легіон полк. Сушка нараховував усього-на-всього кількасот вояків, тоді, як на польсько-німецькому фронті воювали проти себе 2,5 мільйона чоловік, з того на польському боці біля 200 тисяч вояків української національності.

При зображені антипольських виступів, нерідко спровокованих польським військом, яке іноді поводилося в Галичині неначе в окупованій країні, автор розвідки з проблем німецької меншості в довоєнній Польщі Мірослав Циганський зауважив:

“На території південно-східних воєводств німецька розвідка організувала українське повстання. Під час вересневої кампанії дійшло до ряду збройних виступів українських націоналістів, як, наприклад, боротьба 300 партизанів ОУН з поліцією і польськими відділами в околицях Львова в днях 11-17 вересня 1939 р.”.¹⁰

Близька керівним партійно-державним колам політолог Марія Турлейська, яка свого часу шокувала польський загал цинічним твердження, мовляв, депортація польського населення Волині в Сибір (де, нотабене, багато тисяч поляків загинуло), урятувала його від “української різни”, на сторінках дослідження про перші воєнні роки 1939-41, акцентуючи тісні зв’язки адмірала Канаріса з ОУН, свідомо перебільшувала розміри українських виступів:

“Тоді, коли німецькі війська зближалися до Львова, ОУН почала диверсійні дії. Діями обхоплено передусім трикутник Дрогобич-Стрий-Жидачів з головними осередками в Миколаєві, Роздолі, Пісочній, під Медоничами. Озброєні групи українських терористів нападали на втікачів з-за Вісли, на поодиноких вояків або менші військові частини, які прямували до румунського кордону”.¹¹

Прус дещо зм’якшує ці закиди, ствердживши, що заворушення почалися вночі з 12 на 13 вересня в околицях Стрия, а згодом перекинулися в район Миколаїв-Жидачів, щоправда, цей рух “не набрав масових форм”.

Із слів В. Сулеєвського, автора післясловів до спогадів М. Цабана, випливає, що створена вже коло 10 вересня 1939 р. з допомогою німців “Поліська Січ” почала нападати на тaborи, польові лазарети та менші підрозділи ВП і готуватися до масової різni навколошнього польського населення”.¹²

На агресивність українців указував у своїй популярно-науковій праці про міжвоєнну Польщу Тадеуш Юрга:

“Національні меншини... піддавалися ворожим Польщі настроям, що їх викликали українські націоналісти з інспірації авберау і п’ятої колони. Уже 15 вересня бито на сполок. Рапорти доносили про збройні виступи тих же націоналістів у районі Жидачева”.¹³

З рапорту командира групи “Стрий” ген. Дембінського довідуємося, що центром антипольських заворушень було містечко Миколаїв.

Змальовуючи картину обложеного німцями Львова, Юрга зазначив, що “настрій серед вояків польської національності добрий. Серед національних меншин видно сильну агітацію

проти дальшої боротьби..." Цей факт і брак амуніції вплинув на те, що 22 вересня ген. Лянгнер піддав місто Червоній Армії.

Молодий артилерист поручник Владислав Роман, який зі своєю частиною під тиском німців відступав шляхами Люблінщини, бідкається в томі воєнних записок "Офіцер для доручень": "Ми не заплюшили очей, побоюючись українців. Озброєні ватаги від кількох днів вешталися по околиці й атакували польських вояків".

Свою стурбованість з цього самого приводу висловлював Ю. Долінський, якого війна застала в Заліщицькому повіті: "Повторювалися вістки про напади українських націоналістів на невеликі підрозділи й роззброювання польських вояків, яким навіть грабували уніформи".

На серйозність становища вказував у своїх спогадах "Всупереч наказові" С. Струмф-Войткевич:

"Десь біля Чорткова або Копичинців уперше стріляли по нас із далеких садів - це давали про себе знати українські бойки. Дні вантажні автомашини, наповнені сконфіскованою в Малопольщі зброяю, відтепер нам вірно товаришували".

В іншому місці автор спогадів відзначив, що 17 вересня з приходом ЧА стихійно створена "українська міліція намагалася роззброювати поляків".

Поведінка українців, мобілізованих з вибухом війни до польського війська, оцінювалася польськими штабістами по-різному. Шеф штабу армії "Лодзь", а від 7 вересня армії "Варшава" полк. Александр Прагловський у збірній праці про марш. Пілсудського обстоював погляд, що "в 1939 р. як німці, так і українці назагал лояльно виконали свою повинність".¹⁴⁾

Інший погляд репрезентував історик військової справи, упорядник цього збірника полк. Евгеніуш Козловський, а примітка до слів Прагловського спростовує:

"Автор досить однозначно позитивно оцінює роль вояків нацменшин у польському війську під час оборонної війни 1939 р. Занотовано багато випадків дезертирства і зради не тільки в момент розвалу оборони в третій декаді вересня, але часто вже в перших дніх воєнних дій. Це стосується головно німців".¹⁵⁾

У страху великі очі, а про шпигуноманію та істерію, пов'язану з гонитвою за агентами п'ятої колони під час

вересневих змагань, до речі, явище не чуже кожній відступаючій армії, писалося немало. На думку автора воєнних спогадів ген. Казімежа Сосковського, тоді, коли німецькій артилерії “забракло допомоги диверсантів”, вона стріляла невлучно, натомість тоді, коли попадала в ціль, винні були “диверсанти, оснащені короткохвильовими радіостанціями”.

Далі Сосковський продовжує:

“У Судовій Вишні ми вперше зустрілися з діяльністю “п'ятої колоні”, завербованої з українського населення або німецьких колоністів... Несамовите враження справляли поодинокі рушничні постріли й короткі черги автоматичної зброї з найближчої відстані з густих зарослів, які оточували численні поляни. Здавалося, що темний ліс кишиш диверсантами”.

Генерал припускає, що це були диверсанти, хоч, як це часто бувало на цій війні без лінії фронту, могли стріляти розпорожені польські вояки, взявиши їх уночі за німців. Годі дивуватися безголов’ю й панічним настроям серед війська, коли поведінка командуючого фронтом генерала в багато чому залишала бажати кращого.

А потім йде гротескний фінал військової діяльності ген. Сосковського, якого кілька днів тому маршал Ридз-Смігли зробив командувачем усього Південного фронту польської армії. Він із кількома штабістами в цивільному одязі пішки перебирається в напрямі угорського кордону. Ситуація здавалася велими небезпечною, бо:

“Зараз за селом затримали їх якісь утікачі з-під Бібрки, перестерігаючи, щоб не йти на південь, бо навколо шире руське населення вбиває поляків. Наші інформатори говорили про численні випадки грабежів та вбивства вояків, які поверталися додому”.¹⁶⁾

Щоправда, цю атмосферу грози незабаром розвіяв сам генерал, зауваживши, що в карпатському селі “господарі-русини прийняли нас молоком і хлібом”.

Картину трагічних для Польщі вересневих днів не без успіху відобразив уродженець Перемишля, екс-офіцер Пшемислав Бистшицький. Змальовуючи відступ військових частин на схід, згадує про польову жандармерію, яка перестерігала втікачів перед німецькими парашутистами та українцями, мовляв, вони “стріляли по польських вояках”.

Поважні претензії до українців мав автор повісті “Спалена земля” В. Ярніцький, за словами якого, “боївки українських націоналістів, озброєні авером, нападали на відступаючі відділи польського війська...”, причому до зіткнень мало дійти в околицях Перемишля, Радимна, Ярослава, Любачова, Рави Руської, Сокала, Самбора і Дрогобича.¹⁷⁾

Г. Панас, автор прозового твору “Грішники”, пишучи про післявоєнний період, ретроспективно відтворює втечу польського населення перед німцями галицькими шляхами: “А за нами громада цивільних, тамтешні мазури-осадники, що їх українські фашисти, “оунівцями” звалися, почали різати”. Як видно, поняття “різати” з’явилося вже в перших днях війни.

Один із польських персонажів повісті Я. Лисаковського докоряє українцеві: “Я на власні очі бачив, як ваші земляки хоронили Польщу. Одні нападали на відступаючі розбиті війська, а інші копали глибокі ями й ховали там Польщу”. Тут годі не відзначити: автор інколи згадує про помилкову політику польської держави супроти українців.

“Ми впали в кубло синьо-жовтих гадюк, живцем посипаних паприкою. Буде ще з цього отруйний гуляш,” - провіщає одна з дійових осіб роману Ф. Замойського “Повернення над ріку”. Коли б вірити писакам типу Замойського, то у вересні 1939 р. мешканці українських сіл не робили нічого іншого, крім влаштовування полювання на польських вояків, які відбілися від своїх частин. Герой твору Замойського задумуються над причиною ворожого ставлення українців і доходять висновку, що польська влада занадто панькалася з ними: “Інколи думаю задобре їм було, тому брикають. Треба було тримати за морду твердою рукою. Тоді не було б Просвіти, Маслосоюзу, не було б тих гнізд шершнів”.¹⁸⁾

Усупереч волі автора, його роман став обвинувальним актом проти польської влади, яка своєю політикою довела до того, що поляки бояться їхати через українські села. Котрийсь із вояків відверто каже: “Коли б я не боявся гуцулів, пішов би з Галичини на Угорщину”. Нечисте сумління поляків, свідомих кривд, які діялися українцям у польській державі, стало причиною панічного страху перед розплатою і хворобливих фантасмагорій, які створювали почуття постійної небезпеки.

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ І УЦК

Польські автори звичайно твердили, що під час німецької окупації ситуація українців була набагато краща, ніж поляків, а спостережливий Я. Вільчур (йому було тоді кільканадцять років) у своїх записках занотував, що в голодуючому Львові “тільки українці мають достатньо хліба”.

Соціолог А. Квілецький висловлює погляд, що в Генеральній Губернії (ГГ) протягом 1939-41 рр. німецька влада запопадливо підтримувала українців, намагаючись використати українсько-польські антагонізми. До цих слів присedнусться варшавський історик Тадеуш Цесляк і додає, що губернатор Франк навіть дякував українцям за “лояльну й віддану співпрацю”.

Звертаючи увагу на те, що УЦК очолив “відомий германофіл Кубійович”, Щесняк і Шота також відзначили, що “влада ГГ всіляко фаворизувала українців порівняно з поляками”, щоб цим шляхом порізнати обидва народи.

Цю тему кілька разів порушує автор книжки про “Будівельну службу” в ГГ Мсціслав Врублевський.

Автор ґрунтовного дослідження про Генеральну Губернію Ч. Лучак уважає, що УЦК мав набагато більші права, ніж аналогічна польська Rada G~}wna Opieku^cza (Головна рада опіки). Подібні стереотипні погляди повторює А. Слав, пишучи про УЦК, якому німці дозволили обмежену суспільно-культурну діяльність, натомість заборонили будь-яку політичну: “Цей комітет затруював українське населення націоналізмом”.

Варшавський діяч АК Казімеж Гожковський також ставить акцент на факт протегування українців німцями, завдяки чому вони мали змогу створити в ГГ свої гімназії, яких поляки не мали. Його дратувало те, що “Франк відвідує українців і премило розмовляє з попом і дітьми, співає хор в українських народних строях”. Обурення автора записок викликала “насильна українізація” селян і православної церкви на Підляшші.

Діяч АК негативно висловлювався про діяльність варшавського УДК, хоча він займався виключно соціально-побутовими справами місцевих українців:

“На вулиці Коперника, 13 існує Український комітет, який працює для справи Великої України включно з польськими землями аж за Буг...поширює ненависть до поляків, твердить, що кожний вояк-українець під час вересневої війни працював як шпигун на користь Німеччини...”¹⁹⁾

Через деякий час усі працівники УДК (колишні офіцери армії УНР) були застрілені польським підпіллям.

БАТАЛЬЙОН “НАХТИГАЛЬ”

Повідомлення про причетність батальйону “Нахтігаль” до вбивства польських науковців у Львові можна зустріти в десятках видань. Прийнявши цю інформацію за аксіому, різні автори переписували її один від одного й жоден не постарався, щоб дійти до справжніх винуватців злочину.

“Енциклопедія II світової війни” в статті “Львів” зафіксувала:

“Уночі на 4 липня 41 р. з рук гітлерівців і українських націоналістів з батальйону СС “Нахтігаль” на Вулецьких узгір'ях загинуло 25 найвидатніших польських науковців, професорів місцевого університету...”

Цей самий закид на адресу батальйону знаходимо в документальній публікації Александра Дрожджинського і Яна Заборовського “Оберлендер”, в інтерв’ю з ген. В. Пожогою та публікаціях Е. Пруса.

Звинувачення повторює З. Залуський, автор вступного слова до книжки Собесяка “Пшебраже”, де знайшлося речення: “Озброні німцями українські фашисти почали творення “Самостійної України” від...винищення польських професорів радянського університету у Львові”.

Тотожний погляд висловлює автор монографії про 27 дивізію АК:

“Регулярні військові одиниці, це перш за все батальйони “Нахтігаль” і “Ролянд”, що входили до складу спеціальної, зорганізованої аберром, розвідувально-диверсійної дивізії

“Бандербург”, ділом яких було м. інш. убивство професорів Львівського університету 4 липня 41 р., а також інших убивств, учинених на польському, а особливо єврейському населенню більших міст і поселень, також на Волині”.²⁰⁾

А. Щесняк і В. Шота в публікації про ОУН-УПА також переконані в тому, що “Нахтігаль” відповідальний за вбивство 51 польських професорів і членів їх родин, водночас доповнюють: “частина польських науковців перед розстрілом була піддана витонченим тортурам...”²¹⁾

Переконання в злочинній діяльності цієї військової одиниці висловлюють також автори книжок про Другу світову війну “Поразка” і “П’ята колона” Францішек і Юліта Бернась. Вони вдесяте повторюють помилкову інформацію, буцімто “під залпами саме цього батальйону впала, між іншим, група видатних польських інтелектуалів...”

“Акція винищення почалася погромом євреїв, - писав Р. Тожецький, - що в принципі в перших днях залишено українським націоналістам. Так було, наприклад, у Львові, де протягом перших трьох днів забито 2 тисячі євреїв”. За словами Тожецького, людей арештовано на підставі списків, заздалегідь виготовлених українськими націоналістами. А далі читаемо: “Українці були денунціаторами, хоч і не виключена їхня причетність до екзекуцій...”²²⁾ Це сперте на домислах твердження дискредитує Тожецького як історика. Щоправда, в іншій своїй публікації він дещо знижує тон і пише вже тільки про “проскрипційні списки, виготовлені мельниківцями”. Зі свого боку, Е. Прус приписує виготовлення списків “бандерівцям”.

Як і личить викладачеві Військової політичної академії ім. Фелікса Дзержинського у Варшаві недвозначну позицію зайняла у цій справі Марія Турлейська. На сторінках популярно-наукового видання “Правди і фікції” вона схиляється до думки, що “чорні списки” професорів підготували ще до вибуху війни Німеччини з СРСР “бандерівці” в Krakovі, бо “львівські професори були зненавиджені націоналістами за те, що були поляками та співпрацювали з радянською владою”.

Досить широко обговорено ці справи в книжці Яна Гаєвського про адмірала Канаріса, зі змісту якої виходить, що в перших днях липня 41 р. німці з допомогою українців зліквідували у Львові біля 5 тисяч осіб, серед них 25 польських науковців. Погроми польського і єврейського населення мали також мати місце в Золочеві, Тернополі і Вінниці. Розстріли у Львові проводилися на підставі списків, виготовлених українцями. А конкретно про "Нахтігаль" написано: "Всюди там, де з'явився, влаштовував погроми й різні, пов'язані з грабунком".²³⁾

А. Бата, хоча темою його книжки є боротьба з УПА на Закерзонні, хоче бути ще краще поінформованим про ці справи:

"4 липня 1941 року українці провели екстермінацію польської інтелігенції. Це стосується, зокрема, професорів львівських навчальних закладів. Особливе засудження й презирство викликає: списки передбачених до вбивства підготували українські студенти, "заплативши" таким чином педагогам за навчання й опіку".

Горе-історик Я. Вільчур, який попри очевидну некомпетентність з визивною самовпевненістю при будь-якій нагоді брав слово в українських справах і свого часу обурювався з приводу врученнЯ ген. Андерсон ордена "віртути мілітарі" "генералові СС, убивникові і воєнному злочинцеві Павлу Шандрукові", а в особі Івана Дем'янюка ще перед вироком ізраїльського суду бачив сторожа гітлерівського концтабору в Треблінці "Івана Грозного", робить українцям чимало тяжких закидів. Його воєнний щоденник неодноразово згадує про "українців у німецьких одностроях", причому читаємо, що "українці і німці зі спеціальної групи вбивають людей у кількох пунктах міста". Далі Вільчур конкретизує цю інформацію: "Розстрілюють на Личаківських пісках, у Винниках і на Янівському кладовищі. Часто буває, що перед екзекуцією гвалтують молодих дівчат"²⁴⁾

Під датою 11 липня 41 року автор щоденника, якому вихопилося, що німці також не панькалися з українцями, писав про події у в'язниці Бригідки:

"Коли арештований виходив із коридора, отримував удар молотком у скроню. Він падав, а стоячий побіч українець в уніформі вермахту,

озброєний крісом з настромленим багнетом, пробивав серце й живіт лежачого".²⁵⁾

Українців, які в перших днях липня 41 р. шаленіють у Львові, полюючи на поляків і євреїв, показано в спогадах Станіслави Гоголовської "Школа жорстокості".

На сторінках "Спаленої землі" її автор також приєднується до думки, що "батальйон "Нахтігаль" 4 липня 41 р. брав участь у масовій екзекуції польської інтелегенції".

Герої роману Ф. Замойського "Ніч над містом" - львівські поляки - переповідають вістку про таємницу групу "Нахтігаль", яка після ліквідації професорів далі займається вбивствами з ініціативи "організації, очоленої провідником Бандерою". Романіст зауважує, що польське підпілля намагалося розвідати про місце перебування командира батальйону, щоб помститися за смерть науковців.

Крапку над "і" в історії цього таємного батальйону поставив Е. Прус зауваженням, що після проголошення без відома німців української держави "покараний був також "Нахтігаль", який після різні євреїв і поляків змушеного покинути місто й розпущене".

УКРАЇНСЬКА ПОЛІЦІЯ

При зображені діяльності української поліції на німецькій службі польські автори інколи згадували про польську поліцію, яку звичайно називали "гранатовою", натомість українську, завдання якої нічим не різнилися від польської, "українською фашистською поліцією".

Ч. Лучак у книжці "Загибель", поминувши гранатову поліцію, занотував: "за більшість убивств населення в окупованій Польщі були відповідальні: СС, гестапо та інші поліційні частини, між ними також завербовані з українських, білоруських, литовських, латвійських та інших націоналістів..." Виявляється, Лучакові невідомо, що польські поліційні формування також ревно служили німецькому окупантovі, а навіть здобули визнання німецького командування під час ліквідації повстання євреїв Варшавського гетто

в квітні-травні 1943 р. - у цій акції мали взяти участь понад п'ятсот польських поліцайв.²⁶⁾

Е. Прус пробує проаналізувати мотиви вступу молодих українців до поліції й доходить до досить оригінальних висновків:

"Націоналісти вступали до поліції, бо хотіли мати зброю й серед поляків відігравати ролю "важких осіб", тут і там побити когось, виманити горілку, махорку, згалтувати ляшку або єврейку, тихцем убити немилого сусіда..."²⁷⁾

За словами Б. Яніка, на Волині "українські поліцай без вагання грабували єврейське майно".

Інший "волиняк" - М. Куніцький розповідає про жінку, чоловіка якої поліцаї затоптали чоботами за те, що не здав контингенту.

Українців, які запопадливо вислужуються перед гітлерівцями, показує Я. Вільчур: "Німці та українська поліція вбивають де тільки можна, навіть у брамах домів". А далі, мов не знаючи про те, що під час німецької окупації поліція в таких випадках наказувала скинути штани, щоб перевірити чи мужчина не є обрізаний, наївно написав: "українці забили двох хлопців-поляків, про яких хтось сказав, що це, напевно, єvreї".²⁸⁾

Невисоку думку про професійну етику українських поліціянтів мала С. Гоголовська. В описі німецького концтабору у Львові на Янівській вулиці вона зауважила: "українські міліціонери не були менш жорстокими, ніж есесівці, неважко було їх, однаке, підкупити".

Закид нелюдяної поведінки з населенням і продажності робив у своїх спогадах українським поліцаям з Хирова комуністичний перемиський діяч Я. Вільнер.

Галицький єрей Соломон Штраус, який під час війни перевтілився в українця Тимофія Марка, після приїзду з Німеччини до Львова намагався відшукати знайомих єреїв. Українка, яку він зустрів, не приховуючи задоволення, поінформувала його, що "вони вже всі в Абрагама". На залізничній станції в Сокалі Штраус підслухав розмову "п'яних від горілки й крові українських поліцайв", які, жартуючи та попиваючи пиво, розповідали про винищенні

свреїв у Львові, а свою розмову скінчили тостом: “На погибель жидам і ляхам! Жидів ми вже позбулися. А з ляхами також якось підс”.²⁹⁾

При зображенії воєнних дій на Люблінщині Збігнєв Зембікевич, з'ясовуючи питання депортації польського населення на примусові роботи до Німеччини, відзначив: “На початку травня 1942 р. українська Hilfspolizei та німецькі жандарми посилили свою терористичну діяльність”.

Інший мешканець Люблінщини Станіслав Згжива в розвідці про Замойщину вказує на “брутальну поведінку української поліції” під час виселення поляків з повіту Замостя.

Про винятково підступні методи, застосовувані поліцистами, повідомляв автор тому спогадів “Ми з Замойщини”. Уночі в цивільному вони вбивали польське населення, а наступного дня, вже в уніформах приїздили перевірити справу й навести порядок.³⁰⁾

На участь української поліції в пакетівійних акціях проти тих сіл Люблінщини, які підтримували польських партизанів, звертав увагу в публікації про роки війни Є. Маркевич.

Серйозні претензії до української поліції мав історик Чеслав Мадайчик, автор вступу до збірної наукової праці “Замойщина - Спецлабораторія СС”. За його словами: “Восени 1943 р. почалася польсько-українська боротьба на Люблінщині. Вона вибухнула на Замойщині, спричинена українською поліцією на гітлерівській службі”.

Широко розписався про воєнні події на Люблінщині В. Сулеевський. Його книжка “Лісові фронти” змальовує боротьбу польського підпілля з українською поліцією в Тарногороді, “якою командував д-р Степан Дармохвал, діяч ОУН зі Львова, знаний з масових убивств польського населення на території пов. Білгорай”.

Тавруючи діяльність поліції, Сулеевський написав:

“Допустилася незчисленних злочинів щодо єврейського, польського та українського населення. Українські поліцай винищили мешканців багатьох провінційних гетто, під проводом пполк. Войнаровського були співучасниками депортації населення Замойщини, пакетівії

сіл і боротьби з партизанами. Гітлерівці доручили українській поліції виконання значної частини екзекуцій над населенням Білгорайського повіту літом 1943 р. під час великої пакифікаційно-виселенської акції, відомої під криптонімом "Wehrwolf". Тому українська поліція була особливо зненавиджена й сотни поліцай загинули від куль партизанів..."³¹⁾

На сторінках своїх записок про події на Перемищині Р. Кісель закидає "злочинну діяльність проти поляків" українській поліції в селі Стубно (пов. Перемишль), зазначивши, що поліцай арештували кожну особу, яка не мала німецьких або українських документів. Цих людей відсилали до гестапо в Перемишлі або тихцем ліквідували.

Побіч мемуаристів чимало місця присвятили антипольській діяльності поліції автори повістей і оповідань.

Я. Адамський в одному з оповідань збірки "Відвідини" представляє кількох підпитих поліцай, які без жодної причини розганяють польське весілля: "Українці стріляли в стелю й серед прокльонів прикладами й стусанами вимітали кімнату з весільних гостей, побиваючи кожного, хто попав їм до рук". В іншому місці з-під його пера вийшов опис єрея, якого поліцаї зловили й скинули з високого муру, через що поламав руки й ноги.

Іноді порушував українські справи Артур Сандауер - польський літератор єврейського походження, якому в Самборі українці врятували життя, переховуючи протягом багатьох місяців від гітлерівців. Його оповідання "Смерть ліберала" розповідає про двох українських поліцай, які напідпитку змусили єрея співати "Ще не вмерла...", проте за горілку його відпустили. А так відзвивається про поліцай місцевий шинкар: "Цей блондин із широким і кирпатим носом на прізвище Микитко в серпні забрав його матір на смерть. Той другий чорноволосий - це Миколко, що так б'є у в'язниці".

Ф. Сікорський підкреслює продажність української поліції, яка за золото помагає єvreям утікати. А сам комендант "під час ліквідації гетто нахапав стільки золота, що аж страх... і глянь, завжди йому мало. Жер і срав би тим золотом..."

От, собача душа, за золото готова продати навіть власних дітей".

За словами Ф. Замойського, автора роману про галицьке місто під час німецької окупації, увечері небезпечно виходити з хати, бо навіть того, хто має перепустку, що працює на нічну зміну, "коли нема поблизу нікого, то стріляють, а потім отакий пише рапорт до німців, що втікав". При згадці про "ватагу поліції в мазепинках із тризубом" Замойський зауважив: "українська поліція витворяє таке: ліквідує наших уночі на вулицях... поліції зводять особисті порахунки з поляками". З його твору виходить, що члени поліції не церемонилися також зі своїми земляками, а один із них без істотної причини б'є молодого українця в лиці зі словами: "Що ти сказав, свинюко?" Під час акції в гетто поліцисти разом з німецькими жандармами вивозять за місто й розстрілюють євреїв. Українці вічно п'яні, навіть німці не можуть на це дивитися, кажучи: "Шкода для цих первісних істот руму, бо вони не п'ють, а запиваються".³²⁾

Героєві іншого роману Замойського вдалося обйтися горілкою поляка-фольксдойча, який розповів йому про перебіг ліквідації євреїв. Як завжди, найбільшими дикунами виявилися українці. Ось сцена екзекуції проведеної таким поліцаем-садистом, причому для підсилення враження його слова автор передає ламаною українською мовою:

"Українець поволі прицілюється: Дивіться, як я єй встрілю, хай покаже, що там закриває. Позір, межи ноги, хлопці... Вистрілив. Дівчина ойкнула, скрутилася... Німецький офіцер не міг на це дивитися, прискочив до неї і добив пострілом з револьвера".³³⁾

Навесні 1943 р. величезна більшість членів української поліції покинула службу в німців і вступила в ряди УПА, натомість Я. Лисаковський у томі прози "Юлія вмирала самотньо" пробує створити враження, що ця втеча була акцією, узгодженою з німцями. Для більшої достовірності читачі довідуються про те з уст української підпільнниці, яка мала бути очевидцем подій. За її словами, "тоді наші йшли в ліс, робили зворот, а власне тільки накладали маску. Буцімто, зриваємо з німцями".

Коли вірити книжці М. Врублевського про “Будівельну службу” в ГГ, українці служили також у гранатовій поліції, тобто польській. З цитованого автором звіту польського Міністерства внутрішніх справ у Лондоні за лютий-червень 1944 р. довідусмося, що в Мисильнициах біля Krakowa польського хлопця, який утік з відділу “Баудінст-у” застрілив п’яний “гранатовий поліціянт Уруга (українець)”.

ДІВІЗІЯ “ГАЛИЧИНА”

Полякам по сьогоднішній день важко зрозуміти, що українці не створили дівізії “Галичина” зі симпатії до німців, а з метою підготувати кадри для майбутньої збройної сили, розраховуючи на воєнний конфлікт між США і СРСР після повалення Гітлера.

В. Серчик у своїй “Історії України” твердить, що дівізія після вишколу була перекинена на територію Польщі і Західної України, “де вславилася винятковою жорстокістю в боротьбі з антигітлерівським рухом як польським, так і українським”.

Р. Тожецький підкреслює її антипольський характер і вважає, що дівізія здобула погану славу вбивствами поляків за співучастию УПА. Численні автори закидають дівізії пакетифікацію села Гута Пеняцька біля Бродів, під час якої мало загинути біля 500 поляків.

З. Клюковський у “Щоденнику з років окупації” під датою 10 березня 1944 р. занотував:

“До Звіринця прибули українці СС... здається, мають їх ужити до акції проти відділів “Грома” і “Підкови”. Зрозуміло, селяни в страху, бо всі аж надто добре знаємо, як відбувається така акція, а українці особливо відомі зі своєї жорстокості”.

Для автора книжки “Ми з Замойщини” дівізія “Галичина” і УПА означають те саме, через що в зображені вдалого насоку польських партизанів знаходимо слова:

“Зустріли український відділ СС, що марширував зі співом. Одурілих заскочених бандерівців вдалося вистріляти до одного (загинуло їх 12)».

Доволі широко розписався про дівізію С. Мисильницький:

"СС "Галичина" спільно з УПА проводила нацифікації територій, населеної поляками. Особливо звірячої різні допустилася в містечку Підкамінь, де забито біля 800 поляків. У Завуню під Сокалем майже тисячу... Виявилося, що спільна мета й методи боротьби єднають СС "Галичину" і УПА: Україна без ляхів і жидівсько-московської комуни..."³⁴⁾

Романіст З. Ківка розповідає історію польського села, яке хоч і зуміло оборонитися від загону УПА, було знищено артилерією української дивізії, причому снаряд зруйнував костел, в якому скоронилися його мешканці.

В одному з томів прози В. Одоєвського читаємо про польську жінку й "тих гайдамаків з галицької дивізії, які застрелили її чоловіка, а старшу дитину мазепинець затоптав чоботами".

Погану оцінку виставив воякам дивізії Ф. Сікорський у повісті "Верба зелена":

"Дорогами вештаються українці з СС "Галичина". Бандити. Украли старому Пешкові корову, а коли пішов просити, щоб віддали, насамперед почастували його бульйоном з зарізаної корови, потім дали йому шкуру, нарешті застрілили цього старця".

Белетрист К. Сегаль пластично описав погром єврейських мешканців Загір'я, містечка біля Сянока, винуватцями якого мали бути члени української дивізії:

"Другого ранку, в річницю смерті Петлюри, відділ соколиків з дивізії СС "Галичина" ввійшов до містечка на те, щоб на три дні взяти владу в свої руки й помститися за смерть отамана, забитого на паризькій вулиці українським євреєм Шварцбартом. Три дні і три ночі тривало полювання на людей, стрілянина, крик тортурованих, що за якусь мить обривався й замінявся в тиші смерті"³⁵⁾

Достовірність сугестивного опису Сегала затверджує факт, що в травні 1944 р. частини дивізії перебували у вишкільних таборах Нойгаммер (Сілезія) і щойно наприкінці червня були перекинені на фронт під Броди.

На сторінках настроєвого твору про польський двір "на кресах" (село Нечайна на Жидачівщині) А. Стойовський згадує про "українські націоналістичні банди", з'являється в нього слово "погром". Однаке, пущанта знаходиться в останньому реченні книжки: "І не минуло й року, як підрозділ СС "Галичина" спалив Нечайну".

**ВАРШАВСЬКЕ
ПОВСТАННЯ
1944 р.**

Видане познанським Західним інститутом дослідження "Німецький злочин у Варшаві 1944" вважається важливим документом про Варшавське повстання. Хоч і вступне слово, якого звичайно ніхто не читає, інформує про те, що винуватцями бійні населення польської столиці були власівці, "у варшавській термінології переважно називані українцями", дбайливо зібрани численні протоколи показань варшав'ян-очевидців подій згадують виключно про українців. Слово: українець (писанс з великої літери, без лапок) повторюється на сторінках дослідження близько 200 разів, а вчинені в ці дні злочини від півстоліття асоціюються полякам не з вояками РОА ген. Власова, чи РОНА полк. Камінського, а з людиною української національності.

Ось деякі уривки протоколів показань з поданням сторінки книжки:

- Українці вбивали їх револьверними пострілами в потилицю (35);
- В лікарні на Волі розстріляно тоді понад 200 осіб. Кати рекрутувалися з відділів СС і українців (37);
- Незабаром прийшов українець і вбив мою дволітню дитину, мов собаку, потім разом з німцями наблизився до мене, став мені на груди, перевіряючи, чи я ще живу... (42);
- Українці спалили лікарню з рапеніми поляками (51);
- Українець цілу дорогу бив його дулом рушниці по голові (81);
- Уночі народилося двоє дітей. Було чути крик поліжниць і сміхи п'яних українських солдафонів, які колом оточили жінок й приглядалися до них. Діти після народження померли (87);
- Українці стріляли над нашими головами та в білій день на очах перед усіма безперервно гвалтували жінок... Одну жінку згвалтувало 14 українців (87);
- Якась молода дівчина впала в розпач. Її згвалтували кілька українців, плаче, молиться, проклинає. Хто за неї помститься (88);
- Я бачив, як українці грабували забитих, дулами рушниць вибиваючи зі щелеп золоті зуби (174);
- Увесь час я ні разу не бачив тверезого українця. Вони цілковито втратили людську подобу (198);
- Жорстокість українців не мала садистичного характеру. Була в ній первісна дикість, що нагадувала часи, коли переможний вождь віддавав своїм воякам на поталу здобуте місто... (199);
- Українці залюбки робили "чергу". Коли в їхні руки попала жінка, звичайно згвалтувало її щонайменше 5 українців (200).

У мемуарному збірнику вояків батальону АК “Зоська” слово “українець” повторюється кільканадцять разів. Автор книжки про батальйон АК “Кілінський” також декілька разів згадує про українців, а навіть пише, що будинок Головної пошти на площі Наполеона боронило 300 українців.

“Українці” неодноразово виступають на сторінках нарису Казімежа Лещинського про одного з приборкувачів Варшавського повстання ген. Гайнца Райнєфарта.

Автор політичного трактату про події в 1944-46 рр. Ф. Ришка боліє за долю цивільного населення Варшави, яке в днях повстання було “холоднокровно мordоване частинами СС, вермахту та їх українськими помічниками...”

Змальовуючи агонію повстання в кварталі Воля, його учасник Леслав Бартельський занотував: “Після екзекуції кожної групи вояки вермахту і українці або СС-мани добивали ранених, а потім спалювали їх тіла”.

Бартельський образно представив сцену капітуляції варшавських повстанців, причому показує індивіда, який, сидячи на танку

“на блискучому акордеоні виграває жваві українські мелодії. Кільканадцять українців, уже добре напідпитку, відклавши зброю, завзято танцюють на бруку... Жваві мелодії, несамовитий танець п'яних вояків на середині вулиці серед свіжих могил і не похованых тіл, серед цієї схвилюваної та охопленої жахом товпи мешканців, при блиску шаліючих пожеж...”³⁶⁾

Певне підозріння, що автор тексту помилився щодо національності вояків, викликає факт: акордеон (читай: гармошка) не є на Україні поширеним інструментом.

В. Сулеєвський у популярному виданні для молоді стверджує: “День 5 серпня 44 р. був днем найбільших в історії злочинів, які вчинили проти цивільного населення Волі відділи Райнєфарта, Дірлевангера і Дяченка”. Водночас виноска до останнього прізвища інформує:

“Полк. Дяченко був офіцером української націоналістичної армії Петлюри, яка в 1918-20 рр. боролася проти радянської влади. Під час Другої світової війни командував відділом українських фашистів на боці гітлерівської армії”.³⁷⁾

Автор публікації про довоєнну проблематику польських українців Р. Тожецький доповнює:

“Майор Петро Дяченко, співробітник луцького СД, полковник Українського легіону самооборони з Волині, командир двох сотень, які воювали на німецькому боці під час Варшавського повстання 1944 р. на Чернякові...”³⁸⁾

Про присутність легіону Дяченка та частин дивізії “Галичина” у Варшаві писав на сторінках своєї сумнозвісної “Отаманії УПА” Е. Прус. Щоправда, згідно з його версією, легіон “брав участь у вбивствах цивільного населення після придушення Варшавського повстання...”

Розглядаючи примітки до спогадів С. Валаха “Був у Польщі час”, знаходимо деякі лаконічні дані про створений 1943 року Український легіон самооборони, який згодом став складовою частиною дивізії “Галичина”, а під час Варшавських боїв мав бути причетним до кривавих репресій проти цивільного населення.

Збігнев Пухальський у магістерській дисертації про повстання в польській столиці подає розміщення німецьких сил напередодні боїв і згадує м. інш. про дві сотні піхоти СС “Галичина”, що мали перебувати в кварталі Ульрихів.

Обговорюючи це питання, годі не відзначити, що солідні наукові праці про Варшавське повстання пера Адама Боркевича і Єжи Кірхмаєра, а також спогади головнокомандувача німецьких військ у Варшаві ген. фон дем Баха не згадують про участь українських військових частин у боротьбі з повстанцями.

ЛАНДСКНЕХТИ

Польські післявоєнні видання нерідко репрезентували погляд, що УПА була зорганізована з допомогою німців, користувалася їхньою підтримкою та виконувала їхні накази. Приклад іде згори. Владислав Гомулка, промовляючи 1квітня 47 р. на похороні Кароля Сверчевського у Варшаві, заявив, що генерал загинув від “кулі гітлерівських ландскнехтів з УПА, до яких із презирством і ненавистю ставляться як польський, так і український народи”.

Поряд з тим тодішній керівник польських комуністів, прибравши позу народного трибуна, удався до погроз:

“Відомстимо за твою смерть! Вигубимо й знищимо до останнього всіх фашистських недобитків, де б вони не залишилися”.³⁹⁾ Незабаром виявилося, що погрози Гомулки про відплату не були словами, киненими на вітер, а жертвою застосованої владою засади колективної відповідальності стало українське населення Закерзоння. Через чотири тижні почалася горезвісна акція “Вієла”, тобто насильне переселення українців на понімецькі землі Польщі.

“Малий словник історії Польщі” в статті “УПА” зафіксував: “Мала намір створити українську антирадянську й антипольську державу, оперту на німецький імперіалізм”.

В. Серчик, від якого можна б очікувати більше, в “Історії України” писав, що УПА, хоч і формально діяла в конспірації, “фактично тісно співпрацювала з німцями, користувалася німецькою зброєю й допомогою німецьких інструкторів”.

Подібний тон зустрічаємо в книжці ген. Блюма, за словами якого, фракція ОУН, очолена Бандерою, на зламі 42/43 рр. після порозуміння з командуванням вермахту створила на окупованій німцями території т. зв. загони УНС, перетворені в 1944 р. на УПА.

Пасквіль Е. Пруса на визвольні рухи східноєвропейських народів “Паннаціоналізм” підтримує тезу, що німці забезпечували УПА зброєю і боєприпасами, давали військових інструкторів. а там, де упівці “не могли собі дати ради з польською самообороною, німецькі військові частини приходили бандерівцям на допомогу”.

Погляд Р. Тожецького на цю справу більш обережний. Історик твердив, що УПА, замість активно боротися з окупантами, співпрацювала з німцями в “обмеженому обсязі”. Суперечливі твердження Тожецького довели до того, що непідготовлений до такої лектури читач неспроможний слідкувати за меандрами його міркувань і врешті-решт не знає, чи німці вважали УПА за свого союзника чи противника. В одному місці довідуємося, що німці постачали упівським загонам зброю, в іншому - що виступали проти українських повстанців.

Безуспішно пробував з'ясувати ці справи М. Куніцький, якому факт існування на Волині різних військових формувань утруднював зрозуміння складної політичної ситуації. Збитий з пантелику "Муха" перелив на папір ці плутані слова:

"Мельниківці, як фракція УПА, тісно співпрацювали з німцями. Німци постачали їм зброю та амуніцію. Натомість бандерівці і бульбівці не так тісно співпрацювали з німцями, зброю мусили купувати або здобувати в німців. Німців не вбивали, тільки забирали їм зброю. Наприкінці 1943 р., коли бульбівці об'єдналися з бандерівцями, вони взагалі не визнавали й переслідували мельниківців".⁴⁰⁾

На співпраці УПА з німцями часто наголошує автор воєнних записок "Макс" - Собєсяк, інформуючи про численні райони Волині, в яких постали "збройні банди українських націоналістів, вишколених і озброєних німцями". Одного разу розвідка йому навіть донесла, що німci вишколюють у Луцьку кілька тисяч бандерівців з метою кинути їх на пункти польської самооборони Гуту Степанську і Пшебраже. Собєсяк нарікає, що також після повернення на Волинь Червоної Армії, упівці не перестали нападати на польські оселі і далі співпрацювали з німцями, повідомляючи за допомогою світлосигналів іхні літаки про розташування військових штабів і стратегічних об'єктів.

Автор спогадів "Ми з Замойщини", не вдаючись до подробиць, повторює інших писак, мовляв, "до злочинних дій гітлерівського окупанта приєдналися українські націоналісти на німецькій службі..., а також українці, зорганізовані в рядах УПА".

А ось як міфотворець Сулеєвський уявляв собі присягу новобранців, мобілізованих до УПА: "Урочистості, пов'язані з присягою "лицарів тризуба", відбувалися цілком явно, неодноразово з участю німців, яких упівці не вважали за ворогів".⁴¹⁾ Згідно з його твердженням, коли біля Устрік Долішніх загинув сотенний "Хмель", на його похорон приїхали офіцери вермахту та СС.

Проблема українсько-німецької співпраці інтригувала та-кож польських літераторів. Другорядний белетрист Ришард Єгоров, розповідаючи в романі "Судді без тоги" історію

зліквідованиого підрозділом УПА радянського розвідника Миколи Кузнєцова, згадує про піймання якогось співробітника полк. Мельника й знайдену при ньому “інструкцію про тісну співпрацю УПА з німцями для ліквідації партизанського руху на території Волині і Галичини”. В іншому місці твору Єгорова німецький генерал під час розмови зі своїми штабістами відзвивається протекційним тоном: “Тим часом ми повинні дещо активізувати наших союзників, цього Боровця з його УПА”.

Роман З. Ківки показує діяльність “націоналістичної банди Голубі”, дистанційно керованої німцями для боротьби з польськими і радянськими партизанами. Коли на Голубу натискало польське підпілля, він відступав на територію, окуповану відділами вермахту або дивізії “Галичина”.

Ян Бжоза в томі прози “Земля” назвав відділ УПА “бандою німецько-українських фашистів”, звернувши увагу на те, що “в його штабі було багато німців, які опрацьовували докладні плани дій і маршрути”.

Про закулісні українсько-німецькі махінації сповіщає Ф. Замойський у повісті “Двоє від кулеметів” і зауважує: “Гестапо робило роботу руками українців”. Це нібито мали підтвердити самі німці словами: “Бандерівці є з нами в порозумінні”.

НІМЕЦЬКА ІНСПІРАЦІЯ

Гортуючи твори польських авторів, не обізнана з цією проблематикою людина готова повірити, що українці не були спроможні власними силами створити підпільної армії, а інспіраторами її постання були німці. Підполк. Я. Герард, який узурпував звання спеціаліста в справах українського підпілля, з цілковитою серйозністю твердив, що УПА організували німці, подібно як колись створили армію Петлюри. Заради точності: Петлюра очолював армію, яка повалила правління ставленника німців гетьмана Скоропадського.

Автори книжки “Дорога до нікуди”, тоном, що виключає всяку дискусію, заявили:

“Виявлено також безпосередню присутність численних гітлерівських агентів у терористичних групах УПА, які організували погроми польського населення й керували ними”.⁴²⁾

Згідно з реляціями Б. Яніка, німці не чинили перешкод прихильникам Бандери в їхній діяльності й використовували цей рух для боротьби з польськими та радянськими партизанами. Мемуарист твердо переконаний, що “ініціаторами багатьох убивств, учинених бандерівцями, були працівники гестапо”. При зображені жорстокої осені 1943 року Янік мимоволі показує крайчик справжньої волинської дійсності:

“Німці з українцями вже в ненайкращій згоді... німці вже розкусили цих хамів. Те, що вони підбурюють бандерівців, щоб нас різали, правда, проте іх також ненавидять... Шваби вже мають їх досить”.⁴³⁾

Воєнний кореспондент Я. Броневська зафіксувала на сторінках свого записника під датою 7 березня 44 р. розповідь “визволеного” Червоною Армією волинського поляка:

“А тамтешні партизани відгризаються не тільки гітлерівцям, але також українським націоналістам, оцим “бульбівцям”. Зрештою, це дібране товариство. Адже фашисти. От, хоча б у Війтковичах вибили все населення. Одного разу на забитому “бульбівцеві” ми бачили під кожухом справжню форму німецького офіцера... Німці навіть удавали, що йдуть на допомогу, якщо мав місце напад “бульбівців”. Ішли дуже поволі й відкривали вогонь, коли вже в селі не було нікого з банди... Кілограм солі платили гітлерівці тим українським націоналістам за польську голову. А сіль - цінний продукт. Просто валюта”.⁴⁴⁾

Інший зображений Броневською поляк, що добровільно вступив до польської поліції, завданням якої була охорона маєтків від нападів “бульбівців”, додав: “Я не відразу зрозумів, що гітлерівці і Бульба - це одна рука, що все це комедія, щоб лише ошукати народ”.

Книжка В. Сулеуського “Голоси здалека”, наголошуєчи на німецько-українській співпраці, шукала винуватців антипольських виступів:

“Оце трагічна волинська весна 1943 р., пам’ятна масовим погромом польського населення, влаштованим загонами УПА. Інспіраторами погромів були відповідні відділення РСХА, які до найдрібніших деталей планували організацію різni”.⁴⁵⁾

Суле́вський, на думку багатьох, альфа й омега в справах українського націоналізму, пробує переконати читача, що восени 1943 р. більша частина української поліції пішла до УПА за згодою німців, натомість абвер поставив перед командування УПА завдання знищити радянське партизанське з'єднання ген. Вершигори, чого упівці не зуміли виконати. Промовчавши те, що польсько-українську боротьбу на Закерзонні розв'язало польське підпілля під гаслом “відплати за Волинь”, він такими словами повторює тезу про німецьку інспірацію:

“Не маючи змоги запобігти розвиткові руху опору, що охоплював дедалі ширші кола української громадськості, восени 1943 р. керівники ОУН викликали на Люблинщині братовбивчу боротьбу з поляками. Вони зробили це з інспірації гестапо, яке було дуже зазікавлене в тому, щоб два братні слов'янські народи взаємно себе вбивали”.⁴⁶⁾

Якщо вірити книжці Суле́вського “На північ від Бещад”, в листопаді 43 р. озброєні упівці на очах німців їхали поїздом Перемишль-Ярослав на місце концентрації з метою “вчинити велику різню польського населення в повітах Любачів, Ярослав і Перемишль”.

За словами історика, з метою розпалити польсько-українську боротьбу, гестапо вислало до куренів УПА на пости інструкторів і командирів унтер-офіцерів і офіцерів дивізії “Галичина”, головно випускників школи української поліції в Перемишлі.

НІМЕЦЬКА ЗБРОЯ І БОЄПРИПАСИ

Окремий розділ в українсько-німецьких взаєминах становить справа постачання німцями упівцям зброї. Е. Прус констатує, що “відносно численна (біля 40 тисяч), озброєна й щедро оснащена гітлерівцями, УПА стала в деяких районах Західної України єдиною володаркою території”.

Колишній офіцер 27 дивізії АК Юзеф Червінський - автор спогадів “З волинських лісів на берлінський тракт” - висловив переконання, що нібито антинімецькі, а в дійсності інспіровані й озброєні органами гестапо “лісові ватаги

Бандери" були для польської меншості на Волині найбільшою небезпекою. Ці побоювання поділяє не раз згадуваний белетрист Ф. Сікорський.

За свідченням Ю. Собесяка, плануючи атаку на Пшебраже, упівці звернулися до німців за допомогою, однаке, з огляду на брак людей, гітлерівці погодилися тільки забезпечити їх зброєю.

Плідний писака В. Сулеєвський, десятки тенденційних статей якого публікувалися в комуністичній пресі, своєю книжкою "На партизанських стежках" звернув увагу на надзвичайну активізацію УПА на Грубешівщині восени 1943 року, причому "вчинені українськими націоналістами різні користувалися апробацією німецької влади, яка постачала "різунам" зброю і амуніцію". Інша його публікація "Під боком генерального губернатора" також містить твердження, буцімто упівці стріляли "з отриманих нещодавно від німців рушниць і автоматів".

Подібне "відкриття" зробив Ян Григель, автор розвідки про АК на території Замойського повіту, пишучи, що на початку 1944 р. "українські націоналісти - забезпечені німцями зброєю - ставали дедалі більше агресивними".

Більшість авторів згідні з тим, що найбільше військового спорядження відділи УПА отримали від німців наприкінці війни. Прихильники цієї тези, автори збірної праці "В боротьбі за зміцнення народної влади 1944-47" писали:

"Найбільшу, однаке, допомогу в оброєнні українського фашистського підпілля дали відступаючі під тиском ЧА німецькі військові з'єднання. Німці передавали УПА цілі магазини зброї і амуніції, а навіть легкі гармати й бронеавтомобілі".⁴⁷⁾

Тотожний погляд презентували Т. Цесляк, М. Фіалка і В. Ярніцький. Не інакше думав Р. Тожецький у своїй книжці про політику III Рейху супроти українців: "Отже там, де гітлерівці, покидаючи радянську територію, не встигли вивезти зброї та амуніції, віддавали її в руки націоналістів"⁴⁸⁾ Щоправда, на дальших сторінках цієї книжки він дещо інакше сформулював свою, напевно близччу до правди, думку, мимохітів собі самому заперечуючи: "Всюди там, де

німці, покидаючи територію, не встигли вивезти зброї і амуніції, діставалася вона в руки УПА”.

СПІЛЬНІ АКЦІЇ ПРОТИ ПОЛЯКІВ

Деякі польські автори висловлювали впевненість, що німці були співучасниками нападів українців на польське населення.

З словами Е. Пруса, перше масове знищення мешканців села Парослє на Волині, жертвою якого стало 170 осіб, було здійснено “відділом різунів, що нараховував 60 осіб, а командували ним сотник Гриць і німецький офіцер, обер-лейтенант Фішер”. Потім Прус заскакус читача повідомленням, згідно з яким біля Каменя Каширського упівці мали обстрілювати польсько-радянських партизанів “з отриманих від німців мінометів з німецькою обслугою”. А далі, утративши почуття міри, пише про насоку куреня УПА, “підтриманий німецькими літаками”, кінчаючи свою розповідь словами: “Німецькі бомби й бандерівські атаки змусили партизанів відступити”.⁴⁹⁾

В іншому місці Прус оповідає, що в квітні 1943 р. коли 3 тисячі упівців не могли здобути одного з польських пунктів самооборони, вони закликали на допомогу німців, і ці довершили справу.

Про ескадрилью бомбардувальників німецької авіації з аеродрому в Луцьку, яка підтримувала атаку загону УПА на село Карасин, довідусмося з тому споминів Ю. Собеська “Бур’яни”.

Восні нариси Ч. Лучака, названі “Загибель”, наголошуючи на німецькій інспірації в антипольській діяльності українців, відзначають: “Бувало також, як наприклад, у селі Ушиці під Дрогобичем: вермахт і українські націоналісти спільно нападали на поляків і вбивали їх”.

Чимало писалося про спільні німецько-українські акції проти поляків на території Закерзоння. Ян Григель при зображені бойових дій в районі Замостя зауважив, що

українські націоналісти, після отримання німецької зброї, сильно активізувалися, а сотня німців і біля 800 українців при підтримці 2 літаків заatakували село Гонятичі та колонію Вакіїв, які спалено. Змальовуючи дальші бої на території пов. Томашів, польський автор нарікав, що “українські відділи, з'єднані з німецькими, не давали спокою польському населенню”.⁵⁰⁾

Дослідник Люблінщини В. Сулеевський твердить, що оборонців села Гонятички разом з “різунами Галайди” атакувала сотня німецької жандармерії, натомість “курені УПА кишили німецькими інструкторами, а з Замостя їхали автомашини зі збросю та амуніцією для упівців”.⁵¹⁾

Згідно з іншою, не менш фантастичною розповіддю Сулеевського в книжечці для молоді “Рись” в акції”, однієї лютневої ночі 1944 року, польське село Гурки на Люблінщині, яке боронив тільки один плютон (чота) партизанів БХ, безуспішно атакувала сотня УПА при підтримці української поліції, групи есесівців з дивізії “Галичина” і чоти німецької жандармерії з Грубешова.

На сторінках своєї магістерської дисертації про боротьбу відділів БХ на Люблінщині Анджей Войтас виправдовує високі втрати польських гартизан тим, що “з упівсько-німецького боку взяли участь танки й гармати”.⁵²⁾

Думку про українсько-німецьке братерство зброї сугестивно подає своїм читачам автор записок про воєнні роки на Люблінщині З. Зембікевич. Зображену один із боїв, він констатував: “напасниками виявилася банда УПА командира Берези з-за Бугу, а підтримував її відділ німецької жандармерії з Володимира Волинського”.

Ця сама книжка містить розповідь одного з жителів польського села Домброва (Грубешів), який твердив, що “на світанку 12 лютого 44 р. на нашу колонію напала сильна група, понад 100 осіб німецької жандармерії з українською поліцією і відділом УПА”. А далі можна прочитати, що, наступаючи на інше польське село, добре підпиті упівці жахливо вили, причому, чути було українську й німецьку

команду. Сотню УПА підтримувала кулеметним вогнем німецька жандармерія з Грубешова.⁵³⁾

**НІМЦІ КРАЩІ,
НІЖ
УКРАЇНЦІ**

Іноді польські автори намагалися доказати, що в роки війни ставлення українців до поляків було гірше, ніж німців.

Даючи інтерв'ю пресі, ген. Пожога заявив, що хоча німці допускалися жахливих злодіянь, “упівці у своїх злочинах пішли ще далі”.

А. Бата висловив упевненість, що “український терор виявився страшнішим від німецького”.

Аналізуючи в томі спогадів “Артилерист - піхотинець” воєнну ситуацію на Волині, командир 27 дивізії АК Тадеуш Штумберк-Рихтер відверто заявив, що його вояки “за справжнього й головного ворога, діяльність якого безпосередньо відчували,уважали українців”.

На сторінках записок Б. Яніка зафіксовано промовисті слова: “Фактом є, що в наших партизанських рядах більше осіб загинуло від ножів і куль українських бандитів, ніж від куль гітлерівців”.

Інший мемуарист, Я. Вільчур робить більше закидів українським поліцаям, ніж німецьким. Від людей, які нелегально торгували на базарі, вони забирали все, інколи їх побиваючи, часом поліцай самі продавали награбовані або крадені речі.

Із змісту повісті Ф. Сікорського “Верба зелена” довідується, що поляки були навіть змушені шукати в німців захисту від українців, причому хтось відверто визнав, що “люди радіють з перебування німців, бо охороняють їх від бандерівців”. А інший поляк дає мудру раду: “Не слід провокувати німців - це могло б закінчитися для нас трагічно. Передусім слід зосерeditися на бандерівцях, бо з їхнього боку, а не з боку німців загрожує нам найбільша небезпека”.

Такої ж думки був автор спогадів про Волинь В. Романовський і, натякаючи на українську загрозу, занотував: “Єдиним захистом могли тоді бути німці”.

Порядних німців, які беруть під захист поляків, можна зустріти серед персонажів роману Ф. Замойського “Ніч над містом”. Автор твору, відзначивши з видимим задоволенням, що з ратуші окупованого німцями міста зник синьо-жовтий прапор, а на його місці з’явився “чорно-біло-червоний зі знаком свастики”, представляє німецького вояка, який заступається за атакованого українцями єрея. Притому німець зауважив: “Українці - це дурний народ. Самі готтентоти. Вони витворяють, а це йде на рахунок Німеччини”. Натомість один із поляків відзвивається словами: “Це фашизм, мій коханий, найбільш звироднілий, гірший від німецького”.⁵⁴⁾

Зображені автором сцена депортациї німецькими жандармами та українськими поліцаями єреїв з гетто, показує, що перед розстрілом з них знущалися тільки українці.

VI. СПРАВИ ЦЕРКВИ

ДЕЦЮ ІСТОРІЇ

Автор нарисів з історії католицької Церкви в II Речі Посполитій Веслав Мислек звертає увагу на низькі морально-етичні якості греко-католицьких священиків. Він наводить приклад окупації Галичини російською армією в Першій світовій війні (вересень 1914 - червень 1915), мовляв, тоді без якого-небудь тиску численні гр.-кат. парафії перейшли на православ'я, а "руські священики не тільки разом з попами брали участь у православних богослужіннях, не тільки втікали з парафій, але переходили навіть на православ'я". Щоправда, з поданої в книжці статистики виникає, що обряд змінило не більше 30 духовних (на понад 2 тисячі галицьких священиків), натомість, за словами краківського історика Генріха Верешецького, тиск був великий і "наверталося на православ'я всіма доступними способами".

Мислек із задоволенням висловлюється про послідовне введення целібату єпископом Хомишиним у Станіславівській єпархії та, іронізуючи на тему опору противників безшлюбності, пише про "страйки клериків" і "боротьбу за жінок".

Нешодавно перевидані спогади міністра Юзефа Бека про міжвоєнну Польшу містять критичні зауваження, скеровані на адресу греко-католицької Церкви, водночас міністр

сумнівається, чи взагалі мала сенс співпраця польського уряду з цією Церквою. Нехтуючи пам'яттю своєї матері, яка походила з холмських униатів, Бек обстоює погляд, що ця Церква неспроможна виконати якусь місію в напрямі підпорядкування Ватиканові православ'я, натомість небезпечна для поляків тим, що утворюється з українським націоналізмом. Подібний погляд репрезентували ендецькі кола.

Стало поганою традицією польських авторів при кожній нагоді підкреслювати шовінізм гр.-кат. кліру, причому звичайно писалося, що справи релігії мали для нього другорядне значення. Станіслав Грабський, який, будучи членом польського уряду, витратив немало енергії на те, щоб під приводом литовського шовінізму усунути з Вільна еп. Матулевича (нотабене, він був нещодавно в Римі беатифікований папою-поляком), так писав про українську Церкву:

“Набагато більше від єпископа Матулевича неприязними до Польщі були униатські єпископи Східної Малопольщі на чолі з митрополитом Шептицьким. Уніатські священики майже постійно зловживали амвоном для антипольської політичної пропаганди”.

Автори збірної праці “1944-47” поставили питання руба, заявивши: “ОУН користувалася надзвичайною підтримкою гр.-кат. кліру. Духовні семінарії та всякі ведені крім школи загалом були інкубаторами націоналістичної отрути”. На особливій підтримці ОУН з боку гр.-кат. Церкви наголошував В. Шота.

Прихильником цього погляду виявився також А. Бата, осудивши оптом греко-католицьку Церкву словами: “Як духовні семінарії, так і керовані гр.-кат. священиками українські школи займалися націоналістичною пропагандою, ширili ненависть до поляків...”

Нерідко українська Церква була показана як агресивна антінародна сила. Так її представлено в трактаті А. Квілецького “Лемки”, автор якого вважав за потрібне зазначити, що політика насильної українізації лемків довела до втечі багатьох тисяч мешканців Західної Лемківщини до православ'я. У результаті - рішенням Ватикану виділено

лемків з Львівської архієпархії в окрему Апостольську Адміністратуру Лемківщини (1934).

Видана в Празі 1952 року й перекладена на польську мову книжка про показовий процес трьох словацьких єпископів (Войташек, Бузалка, Гайдич) зобразила останнього як шпигуна Ватикану, що співпрацював з УПА, створивши в Пряшівській єпархії осередок "українських терористів". Як відомо, єп. Гайдич - ординарій Пряшівської гр.-кат. єпархії - був засуджений на довічне ув'язнення й помер у чеській в'язниці.

В. Мислек тоном, у якому годі недочути нотки несхвалення, звертає увагу на те, що всупереч принципові універсальності керованої папою понаднаціональної римо-католицької Церкви, УКЦ об'єднує виключно українців. Водночас історик висловив здивування, що архієпископ Марусин під час візитації гр.-кат. парафії у Польщі в 1984 р. згадав про українців, білорусів і вірмен, а поминув лемків, які чайже відзначаються "гостро помітною етнічною відрубністю... із ще не до кінця скристалізованим національним почуттям".

РОКИ ВІЙНИ

Зображення подій польсько-німецької війни 1939 р. Ф. Замойський згадує священика, який радив селянам "утримувати в народі ненависть до ляхів" і нападати на "визначних", що втікають залищицьким шосе до Румунії, натомість рядових вояків і цивільних поки що не чіпати.

На сторінках книжечки "Проти смерті", присвяченої боротьбі з УПА на Лемківщині, яка з'явилася в популярній бібліотеці "Жовтого тигра", Кристина Стажик описує врочистість "похорону Польщі", зорганізовану священиком, парохом села Поляни у вересні 1939 р. після приходу німців. При співі релігійних і патріотичних пісень селяни вирили символічну могилу, де закопано польський національний прапор. "За прикладом Полян пішли інші парафії, а "грізне мордувати ляхів" відізвалося по навколишніх селах. У Середньому "посвячені" сокири й ножі пішли в рух".

За словами В. Шоти, влітку 1941 року, після втечі Червоної Армії, по багатьох церквах правилися молебні за успіх німецької зброй.

Автори розвідки про діяльність Теодора Оберлендера й батальйону "Нахтігаль" цитують уривок із свідчення якогось єврея, мовляв, "вже 3 і 4 липня 41 р. Золочів був місцем погрому, зорганізованого українським священиком, золочівським деканом Третяком".²⁾

Про антипольську діяльність гр.-кат. священиків писалося в Польщі багато. За цими даними, їхня безпосередня причетність до різних дій проти польського війська й польського населення не підлягає сумніву.

В "Отаманії УПА" Е. Прус гостро осудив українське духовенство, бо хоча "в УПА були духовні греко-католицькі й православні, проте ніхто з них не протиставився злочинам, навпаки, заохочували до них, святили зброю та інші знаряддя вбивства, а на згарищах польських сіл відправляли подячні молебні".

Г. Цибульський висловлює своє обурення на православних священиків Волині такими словами:

"Цей кошмар годі описати, кривава різня десятків тисяч невинних людей... діло українських націоналістів, озброеної сокирами юрби, опанованої дикими інстинктами й цих попів, які вели цю юрбу разом з націоналістичними проводирами та благословили знаком хреста й тризуба".³⁾

За даними Цибульського, до учасників невдалого наступу на Пшебраже приєдналося "троє попів", які після здобуття польського самооборонного осередка мали відправити подячу Службу Божу. Поряд з тим автор "Червоних ночей" при згадці про якогось священика зазначив: "На подвір'ї попа, у спеціально виритому тунелі, наткнулися на склади зі зброяєю. Знайдено також список українців, що належали до УПА".

Інший мешканець Волині Б. Янік згадує про "попа з Борова", який після остаточної перемоги обіцяв селянам відповідну винагороду за кожного забитого поляка".⁴⁾

"Дикий фанатизм українського духовенства" відмітив Ю. Собеськ, а в його книжці "Бур'яни" є опис екзекуції

полонених польських і радянських партизан, яким упівці стинали сокирою голови, причому за столом сиділи: сотник, двоє німецьких старшин і “два заживні попи”. Допитуваний Собєсяком селянин щодо нападу на село Паросле заявив: “Поп зі Степаня казав, що треба різати ляхів. Дали рушниці та сокири, а поп іх посвятив”.⁵⁾

В. Сулевський не був винятком, коли писав, що велику роль у розпаленні польсько-української боротьби відіграв:

“Уніатський клір, який, за прикладом луцького архієпископа Полікарпа Сікорського, закликав до різni, а часто сам очолював відділи УПА. На денному порядку було посвячення ножів у церкві, що ними мали різати “євреїв, ляхів і московських комуністів”.⁶⁾

Автор роману “Острів порятунку”, один із трубадурів “волинсько-подільської війни” В. Одоєвський, уявивши на приціл українських віруючих, рубає з плеча словами: “дрібна озброєна сволота з-під знаку фанатичної церкви, яка вбиває кожного, хто інакше складає пальці до знаку хреста”.

Серед персонажів повіті Ф. Сікорського знайшовся священик, який під час проповіді вигукує:

“Ляхи - це наші вороги від віків. Ріжте іх!” За словами одного з поляків, цей священик “удень відправляє Службу Божу, а вночі йде вбивати”.⁷⁾

На противагу цьому негідникові Сікорський показує високоморального польського священика, який, незважаючи на винищування поляків, відраджує своїм землякам застосовувати відплатні акції, а тому, що розмова відбувалася напередодні Різдва, побожний патер додав: “А коли вже це мусить статися, хай станеться в інший день, а не в Свят-вечір”.

Нелегке завдання взяв на себе автор роману “Ніч над містом” Ф. Замойський, намагаючись з’ясувати морально-етичну проблему на прикладі драматичної розмови старшої віком українки (її чоловік поляк, а діти також уважають себе за поляків) з греко-католицьким священиком. Жінка скаржиться на своїх земляків, які вбили польського священика Босака: “Християни, наші українці вбивають християн, невинних людей...” Духовний пояснює жінці, що поляків не слід жаліти, бо це наші віковічні вороги, натомість щодо польського священика каже: “Босак - це був

полонених польських і радянських партизан, яким упівці стинали сокирою голови, причому за столом сиділи: сотник, двоє німецьких старшин і “два заживні попи”. Допитуваний Собєсяком селянин щодо нападу на село Паросле заявив: “Поп зі Степаня казав, що треба різати ляхів. Дали рушниці та сокири, а поп іх посвятив”.⁵⁾

В. Сулевський не був винятком, коли писав, що велику роль у розпаленні польсько-української боротьби відіграв:

“Уніатський клір, який, за прикладом луцького архієпископа Полікарпа Сікорського, закликав до різni, а часто сам очолював відділи УПА. На денному порядку було посвячення ножів у церкві, що ними мали різати “євреїв, ляхів і московських комуністів”.⁶⁾

Автор роману “Острів порятунку”, один із трубадурів “волинсько-подільської війни” В. Одоєвський, уявивши на приціл українських віруючих, рубає з плеча словами: “дрібна озброєна сволота з-під знаку фанатичної церкви, яка вбиває кожного, хто інакше складає пальці до знаку хреста”.

Серед персонажів повіті Ф. Сікорського знайшовся священик, який під час проповіді вигукує:

“Ляхи - це наші вороги від віків. Ріжте іх!” За словами одного з поляків, цей священик “удень відправляє Службу Божу, а вночі йде вбивати”.⁷⁾

На противагу цьому негідникові Сікорський показує високоморального польського священика, який, незважаючи на винищування поляків, відраджує своїм землякам застосовувати відплатні акції, а тому, що розмова відбувалася напередодні Різдва, побожний патер додав: “А коли вже це мусить статися, хай станеться в інший день, а не в Свят-вечір”.

Нелегке завдання взяв на себе автор роману “Ніч над містом” Ф. Замойський, намагаючись з’ясувати морально-етичну проблему на прикладі драматичної розмови старшої віком українки (її чоловік поляк, а діти також уважають себе за поляків) з греко-католицьким священиком. Жінка скаржиться на своїх земляків, які вбили польського священика Босака: “Християни, наші українці вбивають християн, невинних людей...” Духовний пояснює жінці, що поляків не слід жаліти, бо це наші віковічні вороги, натомість щодо польського священика каже: “Босак - це був

найбільший польський шовініст, заклятий ворог України... Війна, сестро, війна! То ѹ убивати ворогів треба". Запалавши на ці слова святым обуренням, жінка негайно побігла до костела, щоб перейти на латинський обряд.

Анджей Дащекевич на сторінках своєї докторської дисертації "Рух опору в районі Низького Бескиду 1939-1944" між іншим зафіксував: "У селі Грабівка Березівського повіту, зліквідовано священика, який переховував зброю і закликал населення вбивати поляків..." Дещо далі новоспечений доктор подає не менше цікаву інформацію про те, що влітку 1944 р. відділ БХ "зліквідував також кількох грізних націоналістів, між ними греко-католицького священика в Ліську та одного організатора УПА на цьому терені..."

Зі споминів польського підпільника Р. Кіселя про Перемищину виходить, що на плебанії священика в Медиці навесні 1943 р. відбулася нарада націоналістів, учасники якої "ухвалили вчинити різню 12 поляків-мешканців Медики, Шегині і Стубна". З метою не допустити до цієї злочинної акції польські підпільні негайно зліквідували коменданта української поліції в Медиці.

Інший розділ згаданих споминів містить дані про "злого духа" в Дубецькому повіті, гр.-кат. священика о. Гука, на плебанії якого мала знаходитися апаратура радіостанції і склад зброї. За свідченням Кіселя, цей священик "у своїх проповідях навчав ненависті до поляків, підбурював до різни, висловлювався часто, що поляків слід не тільки різати, а й під час убивання солити". Автор спогадів не приховує свого задоволення, що священик був належно покараний.⁸⁾

ПІСЛЯ ВІЙНИ

Як мемуаристи, так і літератори з винятковою їдкістю зображали українське духовенство в публікованих матеріалах про післявоєнну боротьбу польської влади з УПА на Закерзонні.

К. Пудло в розвідці, присвяченій лемкам, засудивши діяльність українського підпілля, ствердив: "Союзником у

цій діяльності перш за все виявився греко-католицький клір, який використовував церкву як політичну трибуну”.

Один із персонажів збірного видання “Час гарячих сердеч”, бувший міліціонер, розповідає:

“Нові порядки в нашій країні схвалив навіть один із гр.-кат. попів, що було надзвичайною подією, бо ж саме представники цієї професії відзначалися найбільшим шовінізмом і завзяттям у боротьбі з польськістю, підбурюючи вірних до діяльності проти Польщі і поляків”.

В інтерв’ю ген. Пожоги згадано про те, що “піп із села Фредрополь виявився зв’язковим УПА для контактів з представниками посольства Сполучених Штатів у Варшаві”.

Пригоди сержанта-розвідника, якому вдалося демаскувати “українського попа”, що співпрацював з УПА, а свою церкву замінив на склад боєприпасів, описує в томі споминів В. Каштелян. Постать хороброго сержанта з’являється також на сторінках книжки про вояків ВОП Т. Бслецького і Я. Лавського “Коли замовкли останні постріли”.

Дещо дивне повідомлення знаходимо в хроніці 30 пп. В. Волошина: “із зізнання полоненого виходило, що Бірчу заатакував відділ понад 700 осіб, який очолював священик “Хмель”.

Автор повіті “Заграви в Бещадах” змалював полоненого польського вояка, засудженого польовим судом УПА до розстрілу, що виявив бажання висповідатися в упівського капелана. Інший вояк відраджує йому словами: “Перед тим бандитом у сутані... Думаш, що Богові потрібний такий посередник, як цей ск... син, їх бандерівський священик”.

В. Сулеєвський, який набагато краще себе почуває в ролі літератора, ніж історика, бо тоді не мусить триматися фактів і може дати волю фантазії, на сторінках агітки “На північ від Бещад” написав: “По гр.-кат. церквах били дзвони. Священики... посвятили ножі - ”на смерть ляхам” - і сотні подалися в сторону найближчих польських сіл...”

А ось як Сулеєвський представив смерть коменданта польської міліції в Грубешові, колишнього командира БХ “Рися”, який навесні 45 р. попав до рук “різунів Ягоди-Черника”:

"Пійманого вбили жорстоко..., а з його мук зробили понуру містерію, замочивши в крові мордованого ножі, які згодом капелан куреня посвятив "на смерть ляхам".⁹⁾

Ця сцена, що заморожує кров у жилах, ввійшла до змісту іншої книжки Сулеєвського "Рись в акції".

Картина смерті "Рися", яка вийшла з-під пера З. Зембікевича, уточнює:

"Там серед радісних вигуків громади упівців під час відправленого попом польового богослужіння, він був живцем роздавлений господарським киратом, який тягнула пара коней. Цього самого дня ножами вирізали всіх місцевих міліціонерів з постерунку в Крилові та тих, що приїхали з Рисьом".¹⁰⁾

Своєї антипатії до греко-католицьких священиків не приховує С. Мисьлінський. За його словами, відтинок "Лемко" мав двох капеланів "Яворенка" і "Кадила", які становили значну опору для командування сотень, заохочуючи стрільців до боротьби, благословили й розгрішали за злочини. В описі подій на Закерзонні, відставний підполковник ВП, одягнувшись в тогу захисника моралі, переніс на папір ці рядки:

"А до того, кожної неділі серед стін дерев'яних церковок багато попів, замість проповідувати любов до ближнього, своїми проповідями доливали оліви до огню. Вони становили для банд сильну опору. Не тільки розгрішали з усіх провин і злочинів, а ще й благословляли. "Ріжте ляхів", - кликали з церковних амвонів, грізно потрясаючи трираменним хрестом".¹¹⁾

Негативним персонажем повісті Мисьлінського "Акція загибелі" є "поп Гранат", який у лісі сповідає упівців. За словами автора, вони мали на сумлінні чимало "провин, учинених проти Божих заповідей", проте він розгрішував їх:

"Не докоряв піп "Гранат" стрільцям і командирам сотень за вбивства, насильства, розбій, налєння костелів, ліквідацію священиків, знищання над беззоронним польським і єврейським населенням - учинки, за які чайже загрожували вічні муки від Бога. Він поводився так, як багато подібних душпастирів греко-католицької Церкви".

МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ

Вістря атак польських авторів нерідко скеровувалося проти людини, яка понад 40 років очолювала греко-католицьку

Церкву й була духовним батьком галицьких українців, -митрополита Андрея Шептицького.

Примітка до тексту в книжці Мар'яна Ромейка про довоєнну Польщу схарактеризувала митрополита одним категоричним реченням: “Був загальновідомим представником українського націоналізму та ворогом польського народу й держави”.

Дослідження Анджея Хойновського про політику санаційної Польщі супроти національних меншин підкреслює, що влада пробувала використати консервативного й скильного до компромісів станиславівського єпископа Хомишина проти “націоналістичного уgrupuvання митрополита Андрея Шептицького”.

Р. Тожецький уважає митрополита “духовним вождем українського націоналізму в Польщі”. Історик відзначає, що з його політичної школи вийшли такі люди, як о. Вергун -парох гр.-кат. церкви в Берліні, яка “від 1927 р. співпрацювала з УВО, а потім ОУН у ширенні шовіністичної пропаганди між українськими сезонними робітниками в Німеччині” та капелан батальйону “Нахтігаль” о. Гриньох.

Іноді в писанні польських авторів помітний брак послідовності: в одному місці вони пишуть про засудження Шептицьким методів боротьби, застосованих керівництвом ОУН, в іншому називають митрополита “некоронованим королем націоналістів”.

“Малий словник історії Польщі” в статті “Шептицький Роман” ось як інформус польського читача про людину, яка ховала від німців багатьох євреїв, закликала своїх земляків не проливати крові та висилала до німецької влади протестуючі листи на оборону галицького населення: “1942-44 рр. співпрацював з гітлерівським окупантом”.

А. Щесняк і В. Шота, аналізуючи ставлення керівництва гр.-кат. Церкви до поляків, зауважили, що “виступи чільних представників кліру, митрополита Шептицького і його заступника д-ра Йосифа Сліпого були насычені шовінізмом і нетерпимістю”.

Е. Прус, якому належить пальма першості серед осквернителів імені львівського архієпископа, зневажливо називає Шептицького “русинським митрополитом польського походження”, а в іншому місці - “духовним провідником українських фашистів”. Прус намагається довести, що вся діяльність Глави греко-католицької Церкви мала антипольський характер, причому він більше займався політикою, ніж Церквою. За його словами, митрополит молився за успіхи німецької армії, приймав у себе керівників батальйону “Нахтігаль”, шефа авверу Канаріса, був причетний до створення дивізії “Галичина”, висилаючи до неї священиків.

Автор книжки “Владика Святоюрський” з міною езуїтського проповідника стверджив, що Шептицькому забракло відваги підтримати УПА:

“Кровожерного партизанського формування ОУН... з огляду на його злочинний характер, але напевно співчував йй, розуміючи її безнадійність. Співчував також душам упівців, які, згідно з його сумлінням священика, як різуни були приречені на вічні муки...”

Наприкінці 1950-их рр. почалася в Польщі кампанія проти митрополита у зв’язку з підготовкою до його беатифікаційного процесу, причому з монографії А. Міцевського про примаса Польщі кардинала Вишинського довідуємося, що він також передав папі Іванові ХХІІІ свої застереження щодо особи Шептицького.

В. Сулеєвський писав, що в роки Першої світової війни під час перебування в Києві митрополит займався шпигунською діяльністю, 1920 р. благословив “курені різунів Петлюри”, 1941 р. співав “многая літа” гітлерівцям, а дивізія “Галичина” була його “коханою дитиною”.

Попри негативне ставлення до особи Шептицького, поляки шукали з ним контактів, усвідомлюючи його великий вплив на українську громадськість. На наказ Лондонського уряду пробував з митрополитом зв’язатися комендант львівської округи АК ген. К. Савіцький. Після зустрічі, яка відбулася в квітні 1943 року, генерал, втрачаючи самовладання, заявив, що “не буде більше вести переговорів з людиною, яка тримає ножа в руці”. Митрополит мав полякам порадити: “Єдиний ваш вихід - якнайшвидше вибратися за Сян”.¹²⁾

Згідно з твердженням керівництва АК, Глава греко-католицької Церкви не реагував на прохання поляків видати пасторського листа з метою стримати хвилю антипольських виступів, нищення костелів і мордування вірних під час богослужіння. Щойно німці, які боялися анархії на окупованій ними території, мали вплинути на те, що архієпископ Шептицький закликав своїх земляків не вбивати "братів у Христі".

Хоча в Польщі за останні роки немало змінилося, заповнилися численні "білі плями" й мала місце переоцінка багатьох цінностей, митрополит Шептицький надалі залишається об'єктом атак. На сторінках книжки "Оплот", яка має підзаголовок "Ескізи з історії Католицької Церкви в Другій Речі Посполитій", (1987) В. Мислек переповідає слова якогось єзуїта, мовляв, Шептицький був запеклим українцем, хоч і польського походження, що є образою для поляків, відмовився декларувати лояльність польській державі, а... після окупації Львова гітлерівцями співпрацював з ними.¹³⁾

Автор повісті "Акція загибелі" (1988) С. Мисьлінський здивував як друзів, так і недругів української справи твердженням, буцімто різню польського і єврейського населення в роки війни "благословив сам "владика святоюрський", похилий віком уніатський митрополит Львова Андрей Шептицький, який відмовився від старого польського роду (брат Станіслав був генералом польського війська), щоб служити шовіністичній українській 'ідеї'.

Інформацію, яка викликає виправдані сумніви щодо вірогідності, поширюють перевидані 1989 року воєнні спогади Єжи Лерського - кур'єра польського еміграційного уряду - "Емісар Юр". За словами офіцера, його планували парашутувати в Польщі і включити до делегації, завданням якої мали бути переговори з митрополитом Шептицьким щодо евентуальної польсько-української співпраці на протинімецькому фронті. Однаке, як пише Лерський,

"нешодавно розпочаті у Варшаві розмови з українцями фатально перервалися, бо представник польського підпілля, адвокат Мечислав Ретінгер був виданий на площі Люблінської унії двома присланими зі Львова попами в руки гестапо".¹⁴⁾

$$\mathcal{C}_\theta$$

$$| \mathcal{C} |$$

$$\mathcal{C}_{\theta}$$

$$\mathcal{C}_\theta$$

VII. ІСТОРІЙ ГЛУПОТИ В ПОЛЬЩІ продовження

НІСЕНІТНИЦІ

Годі дивуватися польським авторам, що в їх творах є, запозичивши вислів великого Гете, “Dichtung und Wahrheit”, зло криється в тому, що іноді губилися пропорції, через що правди було надто мало. Ганяючись за сенсаційністю і переступаючи межі правдоподібності, вони переносили на папір продукти своєї буйної фантазії, надумані, позбавлені реальності історії, що їх у порядному товаристві стидався б розповідати барон Мюнхгаузен. Звідси брали свій початок різні дивовижні твердження, думки й тези, варті того, щоб увійти до нового, доповненого видання книжки Александра Боченського “Історія глупоти в Польщі”.

Серйозність, з якою деякі автори ставилися до написаних ними рядків, підказує припущення, що вони твердо переконані у вірогідності своїх розповідей. Прикро, що дехто надав цим розповідям форму нібито автентичних, пережитих ним самим спогадів. Це своєрідне непорозуміння можна, мабуть, частково покласти на карб недосконалості людської пам'яті, адже представники воєнного покоління перідко засідали до писання мемуарів багато років після війни, коли вже затерлися межі між “поезією і правдою”. Найгірше те,

що ряд нікудишніх тверджень можна знайти в серйозних на перший погляд виданнях.

Деякі нонсенсові теорії поширилися серед польської громадськості у зв'язку з виникненням наприкінці XIX ст. новітнього українства в Галичині. Поляки, які досі мали до діла з маловимогливими в політичному відношенні русинами, були шоковані появою непримиримих у боротьбі за զՅОЇ національні права українців. Шукаючи джерел цієї метаморфози, дійшли до абсурдної тези про “німецько-австрійську інтригу” і розповсюджували казку про злого губернатора Стадіона, який “з русинів штучно зробив українців”.

Найбільше нісенітниць і тверджень, які спричинили в польських мозках повний хаос думок і почуттів, зумовивши негативне ставлення, до українців, з'явилося в книжках, які стосуються Другої світовою війни.

Автор спогадів про боротьбу з УПА за Закерзонні Ю. Собесяк, не забувши згадати про почуте ним відрubування сокирою голів полоненим польським воякам, так писав про період німецької окупації:

“Тоді було набагато гірше боротися, ніж тепер, бандерівці тоді вірили в перемогу Гітлера, постання фашистської України. Мали допомогу й підтримку Коха, апарату гестапо і командування вермахту”.¹⁾

Верх дилетантизму контр-адмірал Собесяк осягнув фразою про “допомогу й підтримку Коха”, ката українського народу, прозваного ним брунатним царем, хоч годі виключити, що Собесяк міг переплутати професора Ганса Коха з рейхскомісаром України Еріхом Кохом.

Туманне уявлення про українські справи мав варшавський мемуарист К. Гожковський, який протягом 1939-41 р. р., вів щоденник для потреб командування АК. Побіч численних нонсенсів, які стосуються німців, він, між іншим, твердив, що в Krakovі восени 1940 р. постав український легіон під проводом гетьмана Скоропадського; влітку 1941 р. той, хто в Галичині признавався до української національності, носив жовто-блакитну пов'язку, а керівником гестапо у Львові був українець, один із учасників процесу групи ОУН, відповідальної за вбивство мін. Перецького.

З записок К. Гожковського довідуємося, між іншим, про “деталі страшної різni польського населення Львова, що її 28 і 29 червня вчинили віддiли українських вiйськ, включених до нiмецької армiї.” Заради точностi: Львiв був зайнятий нiмцями 30 червня.

Згаданi записки вартi уваги, оскiльки показують, в якому виглядi iнформацiя про подiї u Львовi влiтку 1941 р. доходила до центru польського руху опорu у Варшавi. Далi Гожковський, нотабене, вiдзначений “хрестом хоробрих” за львiвськi бої 1918 р. i емоцiйно пов’язаний зi Львовом, який, пишучи спогади, не раз закликав на допомогу свою фантазiю, занотував:

“Банди українського легiону, якi, вже вступаючи до мiста, на передмiстi ворожe вигукували в бiк полякiв, погрожуючи вiдплатою за 1918 рiк i за останнi репресiї... разом iз збудженою й пiдбуреною ними товпою мiсцевого українського населення влаштували криваву рiзню полякiв.”²⁾

Згiдно з версiєю акiвського мемуариста, u Львовi загинуло кiльканадцять тисяч полякiв, а подiбнi масовi вбивства польського населення мали мiсце в навколошnих мiстечках.

В. Романовський на сторiнках спомiнiв “Каїновi днi” вирiшив показати дiяльнiсть польських суперменiв на Волинi. З його книжки вiходить, що на мiстечко Кiселiн (пов. Горохiв) наскочив якийсь винятково безпорадний вiддiл УПА, бо хоч пiд час наскoku загинула певна кiлькiсть полякiв, “решта обложених на плебанiї оборонилася цеглами з розiбраних печей”. А дещо далi в текстi записок цього офiцера АК читаємо речi, якi, мабуть, здивували б хороброго оборонця Ченстохови з-перед трьохсот рокiв прiора Кордецького: захисники якогось монастиря, хоч мали в розпорядженнi тiльки 8 рушниць i дещо гранат, взимку 1944р. протягом трьох тижнiв вiдбивали безперестаннi атаки упiвцiв.

Рекордсменом, якщо йдеться про перенесенi на папiр недорсчностi, виявився Мiколай Кунiцький - “Муха”. З-пiд перa цього фанфарона вийшли отакi рядки:

“У тому пекельному бою забракло нам води, важкi кулемети вже мали порожнi охолодники, автомати розiгрiтi до червоного, звичайнi рушницi вже димили, а деякi спалахнули полум’ям... Партизани,

рятуючи зброю, поливали її власною сечею. Ніхто з партизанів, ані з партизапок не мав права віддати сечу на землю. Не було жодного стиду. Обслуга кулеметів затримувала санітарок, які поралися біля оборонної лінії, щоб віддавали сечу на охолодники. Кожна крапля води чи сечі мала величезну вартість".³⁾

Слід відзначити, що в другому виданні книжки, яке з'явилося через кілька років, скритикований рецензентами автор пропустив безглазді речення з сечею.

В іншому місці спогадів один із розвідників "Мухи", якому вдалося побувати в таборі упівців, відрапортував: "Казали, знають, що ви польський полковник і конче хотіли взяти вас живцем, а потім напитися гарячої крові". Насправді Куніцький був унтер-офіцером і, як часто буває в мужчин малого росту, мав "комплекс Наполеона".

Влітку 1944 р., під час рейду по Бойківщині в руки "Мухи" попав німецький полковник. Ось сцена його допиту:

- Чи маєте якийсь контакт з бандами УПА?
- Так, Гітлер дав наказ, щоб їх озброювати, а навіть школити.
- Чи Гітлер дав цей наказ офіційно?
- Ні, неофіційно.
- Які завдання мають банди УПА?
- Діяти в тилу ЧА, а за те матимуть самостійну Україну".

Під час дальншого допиту полковник мав заявити:

"Генерал дивізії - це мій товариш, а коли дізнається, що я в полоні, готов кинути 3-4 тисячі німецьких вояків, 3 тисячі угорців і 2 тисячі з банд УПА, яких школять на схід від Балигородка..."

З писанини Куніцького, за всіма ознаками хворого на pseudologia phantastica, виходить, що в УПА на високому рівні була статистика, а окремі командири в записниках нотували докладні дані про кількість зліквідованих поляків. І так один із полонених, чотовий-бульбівець з гідною подиву скрупульозністю занотував, що він власноручно вбив 17 поляків, забираючи їм 6 шлюбних обручок, золотий браслет, брошки і годинники. Коли його запитали, навіщо списував замордованих, полонений мав відповісти, що після закінчення війни й перемоги УПА за кожного забитого поляка він отримає нагороду та відзнаку.⁴⁾

За даними "Мухи" - Куніцького, при іншому з забитих упівських командирів знайдено записки, в яких стояло чорним по білому, що він забив 16 поляків, а саме: 8 -

ножем, 2 - сокирою , 6 дітей настромив на багнет і вкинув до палаючої хати.⁵⁾

Міколай Цабан розповідає свої карколомні пригоди на Волині після вибуху війни, коли його в уніформі польського вояка зловили українці й вирішили повісити. Збігом дивних обставин при ньому знайшли валізку, яка була власністю православного батюшки, й спритник Цабан, розібравшися в ситуації, почав грati його роль. Допомогло йому те, що він свого часу жив між православними та інколи бував у церкві. На прохання селян він навіть спромігся відправити Службу Божу, причому ніхто не відкрив цієї містичності. Якщо вірити авторові спогадів, хоч, правду кажучи, це не легко, він також сповідав селян, що за його власними словами, було для нього справжньою мукою, бо майже кожний сповіdal'nik мав на сумлінні кількох "зарізаних ляхів". Підпивши, селяни йому "розповідали, як воюють за вільну Україну і як їм допомагають німці".⁶⁾

Повість В. Одосевського, написана вже після його втечі з Польщі на Захід, а останнім часом перевидана варшавським видавництвом, містить ось такі дивовижні слова одного з польських партизанів на Поділлі про упівців:

"Цю націоналістичну сволоту озброюють німці, а деяких навіть совети. Не далі як шість днів тому я прогнав з Гайни банду Івана Марка. Була озброєна зброєю, скиненою советами"⁷⁾

Ця сама повість представляє картину оборони польської плебанії і костела, яка нагадує часи середньовічної війни. Безстрашні оборонці скидали з вікон храму на голови атакуючих українців цегли та інші тяжкі предмети, а коли плебанія загорілася, через брак води по черзі віддавали сечу до відер, щоб загасити пожежу. В іншому томі прози Одоєвського читаємо про індивіда з "абсолютним нюхом", який, спостерігаючи гвалтовану жінку,чув "запах поту й сперми".

Зображене З. Ківкою підльвівське польське село Аденів стало об'єктом нічної атаки УПА. Село при допомозі радянських партизанів відбило напад, причому "оборонці

Аденова косили бандитів... серед яких постала неописана паніка, з переполоху втікали, залишаючи на полі десятки забитих і ранених". А далі, зловживаючи тим, що в літературознавстві звуть *licentia poetica*, Ківка пише про паралізованих жахом жителів села, які вранці зауважили, що забиті напасники не мають голів, які зникли з поля бою - їхні товариши відтяли їх, щоб не можна було розпізнати учасників наскоку.⁸⁾

В іншому місці белетрист згадує про якусь обітницю Боровця - "Бульби", дану Гітлерові, мовляв, "за створення вільної України під його булавою поставить йому в Браунау пам'ятник зі щирого золота". Австрійська місцевість Браунау - місце народження Гітлера.

Дезорієнтований тим, що діялося в Галичині 1941 року, інший белетрист - Ф. Замойський - губиться в псевдополітичних міркуваннях. Після згадки про арештування німцями якихось мельниківців за протест проти усунення українського прапора з ратуші міста він зауважив: "Говорилося, що німці визнають тільки Бандеру, який наказує своєму народові тісну співпрацю з німцями й продав їм усю спадщину по Австрії".⁹⁾

НЕКОМПЕТЕНТНІСТЬ

Сумно, проте факт, що про українські справи часто писали люди явно непідготовані до цього завдання, які знали їх тільки поверхово, водночас самовпевненість, з якою це робили, вказує на те, що вони вважали себе спеціалістами з української проблематики. На жаль, детальний розгляд окремих публікацій не підтверджує ерудиції цих "українознавців", а в їхній писанині помітні сліди аматорства та імпровізації.

Нерідко польські автори переплутували прикметники "руський" і "російський" (русский), тому столиця України була для них "матір'ю російських міст". Вони не знали, що означає й звідки взявся тризуб, один із них переконував, що тризуб походить з часів Запорізької Січі, за твердженням

іншого, був гербом УПА. Гетьманську державу навіть деякі історики ідентифікували з Запорізькою Січчю, називаючи гетьманів України запорізькими гетьманами. Хочеться вірити, що некомпетентність, а не зла воля була причиною твердження Ф. Замойського, що “Ще не вмерла Україна” є націоналістичним, а не національним гімном.

Відсутність знання, а, можливо, бажання доказати польськість Підляшша, підказувала декому пояснювати етимологію назви країни від слів “під лісом”, а не “під ляхами”. Подібні мотиви диктували іншим людям заперечувати принадлежність лемків до українського народу.

Найбільше суперечливих тверджень, які не найкраще свідчать про їх авторів, вийшло з-під пера зображенів історичних подій в останньому півстолітті. Цей закид стосується також “Енциклопедії Другої світової війни”, де з винятковим спрощенням опрацьовано статті, пов’язані з українською визвольною боротьбою (Бандера, Львів, ОУН, УПА), чому, зрештою годі дивуватися, врахувавши, що один із наукових редакторів цього видання, полковник Е. Козловський, даючи інтерв’ю пресі, пов’язав РОА генерала Власова з УПА і дивізію “Галичина”, переконуючи читачів, що в рядах УПА боролися групи власівців.

В. Серчик в “Історії України” переповідаєпущену кимось у світ інформацію, метою якої було довести протегування українців німцями, про існування в роки війни в столиці рейхскомісаріату Україна - місті Рівне - “опанованого націоналістами українського університету”.

В. Шота не є винятком, коли в розвідці про ОУН і УПА твердить, що С. Бандера був офіцером батальйону “Нахтигаль”, його друзі по перу, беручи слово в справах УПА, твердили, що Роман Шухевич був командиром дивізії “Галичина”, водночас не мали поняття, яка різниця між сотником і сотеним.

З метою підкреслити свою обізнаність з українською проблематикою, Ю. Собесьяк неодноразово згадує, що він вже навесні 1943 року провадив розмови з представниками УГВР, яка тоді ще не існувала.

Автор спогадів Т. Крук дещо переборщив, пишучи, що в здобутому упівському скроні польські вояки знайшли м.інш. “Регламент та історію ОУН від 1918 року”, бо, як відомо, ОУН постала щойно через 11 років.

Протиставляючи “злих українців” чесним русинам, автор нарису “Записки про трагедію Замойщини” в науковому дослідженні “Замойщина - Спецлабораторія СС”уважав за доцільне вставити речення: “Виселяють не тільки польських селян, але також русинів. Українці з місцевого комітету їздять допомагати переселенню русинів”.

Багато помилок, неточностей або просто очевидних нісенітниць можна зустріти в белетристичних творах того часу.

З тому прози Ф. Замойського про вересень 1939 року виходить, що недалеко Львова селянка пригощала відступаючих польських вояків молоком зі словами: “Тут, пане, люди спокійні... лемки”, хоч лемки з'явилися на Львівщині щойно після переселення з Польщі в 1945-1946 роках. Зрештою, цю неточність можна було б повістяреві вибачити, якщо врахувати, що про лемків над Бугом писали також науковці Л. Подгородецький і К. Пудло.

В. Одоєвській словами “бандерівці від Гаврилюка, які називали себе бульбівцями”, зрадився, що має доволі туманне поняття про тодішню політичну ситуацію на західноукраїнських землях. Його повість “Острів порятунку”, дія якої відбувається влітку 1942 року, згадує про батальйон “Нахтігаль”, який у тому часі вже не існував, і дивізію “Галичина”, яка тоді ще не існувала. В іншому творі про роки війни, при описі шинку на Поділлі, Одоєвський зображує кімнату, “декоровану портретом фюрера та українських вождів з УНО”. Як видно, між ОУН і УНО немає в нього жодної різниці. До речі, навіть “Енциклопедія Другої світової війни”, пишучи про Організацію Українських Националістів, кілька разів помилково вживає скорочення УНО, що означало легально діюче в Німеччині аполітичне Українське Національне Об’єднання.

Р. Єгоров на сторінках роману “Павутиння”, узявши Тараса Бульбу за історичну постать, ставляє його побіч Богдана Хмельницького. Так само в уявленні мемуариста Т.Крука гоголівський Бульба був “українським національним героєм”.

Автор повіті “Псевдонім ”Мирон” В. Шельонговський намагається переконати читача, що упівці дискутували про книжку генерала УПА Капустянського. Ясно, що йдеться про генерала армії УНР Миколу Капустянського, який до УПА не мав ніякого відношення. В іншому місці довідуємося, що політвиховник сотні розповідав стрільцям про смерть полковника Коновалця, “який упав від ворожої кулі на далекій чужині”. Тут хтось є невігласом, політвиховник або автор повіті, бо не знає, що полковник загинув від пекельної машини.

Зображеній Ф. Сікорським упівець на знак привітання замість “Слава Ісусу Христу!” відзвивається до селян “Слава Богу！”, на що замість “Слава навіки” йому відповідають “Навіки віків”.

З записок Т. Шиманського довідуємося, що відділ переодягнених польських вояків на Люблінщині, як і пасувало упівцям, бадьоро співав маршову пісню “Хлопці, підемо...”, однаке на привіт “Слава Україні!” замість “Героям слава” вояки відповіли “Слава героям України”.

Ознаки необізнаності з порушенюю проблематикою зустрічаємо в С. Мисьлінського, за словами якого:

- дивізію “Галичина” зорганізував друг Бандери, полковник Мельник;
- існувала якась кінна сотня “Стаха”;
- сотенний “Хрін” забитий 1947 року на польсько-радянському кордоні (насправді загинув через 2 роки);
- сотенний “Бурлака” загинув 1947 року від рук чеських вояків (насправді повішений поляками 1949 року);
- курінний “Байда” називався Савченко (насправді - Миколенко). Савченком називали його також інші автори.

За даними А. Бати і Г. Домінічака, Байда, що належав до тих, кому пощастило пробратися до Західної Німеччини, гине під час акції “Вієла”.

Після слово до повісті Я. Герарда запевняє читача, що змальовані в ній події правдиві, у що свято вірить молодь середніх шкіл, для якої книжка є обов'язковою лектурою, адже пполк. Герард, командир 34 pp був учасником боїв з УПА на Лемківщині, а навіть свідком смерті ген. Сверчевського. Протягом багатьох років саме його вважали в Польщі найбільшим авторитетом у справах українського підпілля, а екскурсії, метою яких було ознайомлення польської молоді з післявоєнною історією Закерзоння, користувалися повістю “Заграви в Бещадах” як допоміжним матеріалом. На жаль, і в цього учасника подій чимало помилок і неточностей, варто б тільки згадати деякі:

- УПА створена не 1943 року, а в жовтні 1942 року;
- ім'я полковника “Ореста” (Онишкевича) не Ярослав, а Мирослав;
- сотенний “Хрін” мав прострілену праву, а не ліву руку;
- сотенні “Хрін”, “Бурлака” і “Громенко” не були забиті в 1947 році чеським військом;
- до Західної Німеччини дісталося значно більше вояків УПА, ніж “кільканадцять недобитків”;
- курінний “Рен” не загинув на посталому в уяві Герарда мінному полі;
- під час акції “Вієла” переселено до Західної Польщі не кільканадцять тисяч мешканців Лемківщини, які співпрацювали з УПА, а, по суті, усе українське населення Закерзоння (понад 150 тисяч осіб).

Герард чомусь назвав сотенного “Хріна” “Гриньом” і під цим псевдонімом бездумно писали про нього десятки інших авторів.

Поширювачем багатьох неперевірених вісток виявився Е.Прус, а в халтурних публікаціях, що вийшли під його прізвищем, кишить перекрученнями й неточностями, дєтальне зіставлення яких вимагало б видання окремої книжки. Інколи просто шокує неохайність представленого читачеві

матеріалу. Його голосна “Отаманія УПА”, перелічуючи мюнхенські видання, подає заголовки давно неіснуючих часописів, а католицький тижневик “Християнський голос” називає “бандерівським мюнхенським щоденником”. Серед даних про актуальний стан українського шкільництва в Польщі знайшлися школи, зліквідовані 20-30 років тому. Советолога Бориса Левицького Прус сплутав з лідером УНДО Дмитром Левицьким, натомість генерал армії УНР Всеволод Петрів у нього “начальний вождь УГА генерал І. Петрів”. Про некомпетентний імпровізаторський характер писанини Пруса, за словами якого дивізію “Галичина” розбито під Ленінградом, свідчить потішна історія з відомою стрілецькою піснею “Не смі бути в нас страху...”. Узявши буквально значення слів: “лицарі залізної остроги”, він зробив із гімну ордена “Залізної остроги” відомого стрілецького жартуна Цяпки-Скоропада пісню українських кавалеристів.

Прикро, що не вбереглися від шкільних помилок автори виданого Krakівським університетом збірного наукового дослідження “Україна - сучасне і минуле”, як досі найбільшого польськомовного компендію з українознавства. В одній із статей історик Ян Кмецік ставляє побіч себе “фашистів з-під знаку Андрія Бродія і Августина Волошина”, а до чільних українських літераторів зараховує не тільки М. Рильського і О. Гончара, але також С. Ковпака і П. Вершигору.

МІСТИФІКАЦІЙ

Подеколи в польських виданнях мали місце випадки цілеспрямованої містифікації, деякі факти свідомо промовчувалися, інші були представлені у викривленому світлі.

“Малий словник історії Польщі” в статті “Анджей Потоцький” зафіксував: “Прихильник примирливого налагодження національного питання у Східній Галичині... Збитий українським терористом”. Якщо зірити цим словам, з вини українців непотрібно пролилася кров, щоправда, видана в Сарселі “Енциклопедія українознавства” інформує,

що замах на Потоцького був відповіддю “на виборчі зловживання влади і вбивства українських селян”.

Чимало недомовок і перекручень містять перевидані після недавніх політичних змін у Польщі публікації ендецьких лідерів Р. Дмовського, С. Грабського і Е. Ромера, які навіть не криються з тим, що вони прихильники макіавелівського принципу: мета виправдовує засоби. Іноді польські політики впадали в тенета власної казуїстики, бо в одному місці писали про “злу Австрію”, яка фаворизує українців, в іншому із задоволенням стверджували, що вся адміністрація в Галичині знаходиться в польських руках.

Характерне щодо цього ставлення С. Грабського, за словами якого, австрійський уряд “кокетував українців” до боротьби у львівському університеті. Грабський висловив упевненість, що український студент Адам Коцко, який загинув під час студентських зворушень 1910 р., не був забитий поляками, а помилково своїми - таки товаришами. Тоном проповідника Грабський зауважив:

“Українська молодь, вихована на апофеозі гайдамаччини, найбільш ефективно визнає політику терору... Почалася завзята бійка в університетських коридорах. Поляки не були озброєні, рідко котрій мав палицю. Українці стріляли з револьверів - але в метушні застрілили одного зі своїх проводирів”.¹⁰⁾

З-під пера краківського науковця Генріха Батовського вийшли твердження, що кандидат на короля України архікнязь Вільгельм Габсбург, прозваний Василем Вишиваним, організував українців проти поляків, а діючий у Відні “Союз Визволення України”, членами якого були, до речі, прихильні полякам наддніпрянці, “намагався підкопувати польські позиції в Австрії”. Віддамо належне ерудиції Батовського, безсумнівно, знавця середньоєвропейської проблематики, але не може не впасти в очі прикрай дисонанс на сторінках його книжки, присвяченої падінню Австро-Угорщини.

За словами історика, 30 жовтня 1918 р. поляки власними силами захопили владу в Кракові, натомість у Львові

“українські націоналісти зробили це 1 листопада з допомогою прихильної їм австрійської військової влади”.

Цей погляд поділяє Р. Дмовський, а з його писань випливає, що вночі з 31 жовтня на 1 листопада австрійський генерал Р. Пфефер передав українцям зброю, склади амуніції і військові об’єкти. Водночас шеф ендесії нарікав, що “не найлегшою справою була боротьба зі створеною австрійцями у Східній Галичині українською армією”.

Подібну дезінформацію про захоплення українцями влади у Львові вмістили: “Політична історія” М. Екерта, збірне видання “Тисяча років історії Польщі” та призначена для навчання студентів історії збірка джерельних текстів “Польща в 1918-1939 рр.”. При нагоді упорядники джерельних текстів мимохіть виявили східну тактику Польського національного комітету в Парижі. Прагнучи використати антинімецьке ставлення держав Антанти, Комітет нотою від 13 листопада 1918 р. до англійського уряду повідомив, що “німецько-українські війська незаконно зайняли польський Львів”. І хоча в тому часі у Львові жодних німців не було, коротка, несповна дві сторінки машинопису, нота про німецько-українські війська згадувала аж вісім разів”.¹¹⁾

На сторінках своїх мемуарів про 1918 рік комендант польських сил у Львові капітан Чеслав Мончинський звертає увагу на іншого, за його словами, нешкідливого дезінформатора. Ідеється про пізнішого прем’єр-міністра екзильного уряду в Лондоні ген. В. Сікорського, який на початку листопада 1918 р. агітував серед громадськості Krakowa за висилку добровольців на протиукраїнський фронт до Львова. Мончинський з гідною уваги відвертістю написав:

“Полк. Сікорський, відомий як добрий промовець-агітатор, впливав на свої кола й мав чималі успіхи, може, дещо у своїх розповідях і описах перебільшуочи українські жорстокості. Однаке, на цей раз мета виправдувала засоби.”¹²⁾

Годі дивуватися оцінці Мончинського, бо й він сам, виявився прихильником подібних засобів, свідомо подаючи завищенні дані про кількість українських вояків, які брали участь у листопадових боях за Львів. Ці дані згодом потрапили на сторінки дослідження “Польське військо і

воєнні операції 1918-1921 рр." (1988), причому, як слухно зауважив рецензент книжки Мацей Козловський, число 12 тис. вояків УГА слід було б зменшити щонайменше в чотири рази.

Проливаючи крокодилячі сльози над недолею українського населення в довоєнній Польщі, С. Мисьлінський писав про селянські заворушення в Ліському повіті, під час яких лилася "хлопська кров" як українська, так і польська. При згадці про пацифікацію 1930 р. автор, захопившись уявною класовою солідарністю "сільських пролетаріїв", договорився до того, що "карні експедиції війська не щадили теж польсько-українських сіл на території воєводств Тернопіль, Станиславів і Львів. Тільки панські маєтки обминалися".¹³⁾

Таким способом польський читач із зачудуванням довідався, що за діяльність УВО-ОУН польське військо чомусь карало не тільки українських, але також польських селян. Своєю чергою український читач здивувався, читаючи в Мисьлінського, що після війни:

"Нацменшини українську, білоруську та інші трактовано на рівні з польським народом; залишили їм право вибору батьківщини, з чого скористалося багато українців і білорусів, які виїхали до УРСР і БРСР."

Як колишньому офіцерові ВП, Мисьлінському краще, ніж кожній іншій людині, повинно бути відомо, що величезна більшість українців Закерзоння виїхала "на батьківщину", змушені до того військовою силою, а також те, що на етнічно мішаній території польське підпілля, а то й посполиті банди всіляко "заохочували" українців до виїзду.

На слід завуальованого окозамилювання можна натрапити в хроністи 27 дивізії АК М. Фіалки. Він спритно поставив поруч дату створення УПА - 14 жовтня 42 р. і дату "першого збірного вбивства польського населення" на Волині, яке мало місце в селі Обурки 13 і 15 листопада цього ж року. Однаке, коли б Фіалка взяв до рук спогади свого земляка з Волині Г. Цибульського, міг би прочитати, хто несе відповідальність за смерть 70 поляків. Як пише Цибульський, село переховувало євреїв і співпрацювало з радянськими партизанами, а пацифікацію виконали відділи поліції з

Колок і Цуманя. Поліцаї вистріляли всіх поляків і трьох червоних партизанів, яких захопили в селі, а між арештованими опинився розвідник партизанів нотарій Зимон. Відповіальність поліцаїв за смерть жителів села Обурки підтверджує Е. Прус.

Інша справа, з записок Цибульського також важко зорієнтуватися, хто відповідальний за дальші вбивства поляків, бо його каламутна писанина про злочини “шуцманів і бандерівців” затемнює справу. Кожному ясно, що ворогуючі з німцями “бандерівці” не могли брати участі в пакетіфікаційних акціях разом із німецькою або підпорядкованою німцям поліцією.

Прикро й незрозуміло, що іноді випадки помилкової інформації траплялися в книжках, які мають амбіції наукових видань. Великий збірник документів з часів гітлерівської окупації “Замойшина - Спецлабораторія СС” у примітках до тексту містить речення, яке аж ніяк не повинно було опинитися в цього роду публікації:

“У Варшаві під час повстання нітлерівці використали штурмову бригаду СС-РОНА ренегата полк М.Камінського, яка складалася головно з українських націоналістів...”¹⁴⁾

Важко повіріти, щоб групі варшавських науковців, очоленій директором Інституту історії ПАН Чеславом Мадайчиком, не був відомий національний склад військового формування під назвою Русская Освободительная Народная Армия.

Колишній член АК, літератор Леслав Бартельський на сторінках своєї монографії про Варшавське повстання з винятковим цинізмом насамперед писав про “бригаду російських фашистів РОНА генерала СС Камінського”, а в іншому місці тої самої книжки про якогось актора, “по-звірячому замордованого українцями Камінського.”¹⁵⁾

Не інакше дозволило собі писати в 1977 р. Люблінське видавництво, яке, мов на іронію, єдине в Польщі спеціалізувалося з української проблематики. Виданий ним збірник спогадів міліціонерів і працівників Служби безпеки дає польським читачам таке безглузде пояснення: “Власівцями

називали відділи українських націоналістів під командою ген. Власова, які були на німецькій службі.”¹⁶⁾

Виявляється, що ані тандем Щесняк - Шота, ані Прус по сьогоднішній день не знають з чиєї руки загинув полк. Коновалець. Пікантності справі додає факт, що як у дослідженні “Дорога до нікуди”, так і в публікації “Отаманія УПА” серед поданих у бібліографії книжок знайшлася видана 1968 року німецька розвідка “Petlura - Konowalec - Bandera von Moskau ermordet”.

В акції окозамилювання й вибілювання органів НКВД великою ревністю відзначалася людина під прізвищем Артур Бата. Авторові книжки “Бещади у вогні” належать ці ехидні слова: ”Рік 1938 приніс внутрішні персональні міжусобиці в таборі українських націоналістів. 23 травня в Роттердамі забито Євгена Коновальця”. Пов’язавши особу Степана Бандери з діяльністю батальйону “Нахтігаль” у Львові, А. Щесняк і В. Шота, замість виразно написати про інтернування керівника ОУНр німцями в концтаборі, зазначили евфемістично: “Ізолювали його від політичної праці.”

Винятково беззоромної інсинуації відносно Степана Бандери допустився Е. Прус у великій статті про розмови, які велися між ув’язненими в Саксенгаузен шефом АК ген. Ровецьким і представниками ОУНр, на тему можливості польсько-української співпраці, причому навіть спільно обговорювався план утечі генерала з табору. Прус написав, що Бандера передав зміст розмов гестапо, а після того, як виявилася непоступливість Ровецького щодо українських вимог, “бандерівці” вирішили повісити генерала в камері, інсценізуючи самогубство.¹⁷⁾

На сторінках виданої згодом книжки Прус, мабуть, перелякавши своєї безличності, дещо зм’якшив закид, заявивши, що втеча генерала з ув’язнення не вдалася “можливо, унаслідок доносу когось із людей Бандери”.

З метою дискредитації УКЦ автор “Святоюрського владики” зібрав у цій книжці низку виссаніх з пальця інформацій, згідно з якими Ватикан належав до інспіраторів створення дивізії “Галичина”, єпископ Чарнецький був агентом абверу,

а о. Лаба - агентом гестапо із завданням слідкувати за митрополитом Шептицьким. Ці наклепи доповнив пліткою, буцімто Йосиф Сліпий був сином Андрея Шептицького.

До того, Прус виявився спритним каламутником, якому не чужі тонкощі психологічної диверсії. Пишучи в книжці “Лицарі з-під знаку тризуба” на тему боротьби між прихильниками С. Бандери і А. Мельника, безперечно, знаючи про те, що колишній чільний діяч ОУН Гайвас “перейшов до бандерівців”, кинув камінчик у город штабу ЗЧ ОУН словами: “Терористичною акцією з боку мельниковців керував Ярослав Гайвас”.

Багато років після процесу Сташинського автори книжки “Дорога до нікуди” писали про смерть Бандери: “Був забитий за нез'ясованих обставин”. Мисьлінський, видаючи 30 років після смерті Бандери книжку “Акція загибелі”, також не мав поняття з чиєї руки загинув керівник ЗЧ ОУН. Навіть всезнайко Прус, хоча й обізнаний із механізмом пістолета, який убиває ціаністичним калієм, не знав ким був Сташинський і твердив, що західнонімецький суд не виявив мотивів убивства. Таких “несвідомих” походження вбивці Бандери серед польських авторів чимало, між ними знайшлися навіть відомі науковці.

Цими справами займався також працівник ПАН у Варшаві Тадеуш Цесляк, один із тих, хто писав під диктант комуністичного партапарату. Ствердживши, що головним осередком розсварених націоналістів на Заході є Мюнхен, історик зауважив: “Між цими групами ведуться дальші гострі спори, які навіть доводять до замахів на життя окремих проводирів (таємнича смерть Бандери в Мюнхені)”. У світлі таких інформацій, точніше дезінформацій годі дивуватися, що в Польщі по сьогоднішній день утримується версія, за якою смерть Бандери пов’язана з німецькою розвідкою і діяльністю колишнього офіцера батальйону “Нахтігаль” Теодора Оберлендера.

Автором іншої затії став В. Сулеєвський, який свого часу вбивство одного з чільних комуністів Люблінщини українця І. Голода - “Кірпічного” приписував не німецькій, а

українській поліції. З метою посіяти сварки й чвари, а зокрема створити відповідні настрої між лемками Сулеєвський написав, що забитий польським підпіллям лемківський комуністичний діяч Г. Водзік, “загинув від рук українських націоналістів”¹⁸⁾

Деякі винахідливі автори не забували про питання дегероїзації УПА. З цього приводу один із майстрів дезінформації С. Мисьлінський, згадуючи про смерть шефа штабу УПА ген. Дмитра Грицая - “Перебийноса”, який їхав з політичною місією на Захід і загинув у Празі, твердив, що наміром генерала була втеча до Західної Німеччини.

З такою ж окресленою метою, побоюючись, щоб загиблі повстанці не перейшли на сторінки історії в ореолі героїв, Я. Герард висловив упевненість, що оборонці підземного схрону-лікарні на горі Хрищатій не висадили себе в повітря самі, а схрон був знищений вибухом тротилу, випадково поціленого запальна кулею польського вояка.

З книжки ген. І. Блюма можна довідатися, що кров українських жителів села Верховини (Люблінщина) воюючі між собою поляки, тобто комуністична влада і антикомуністичне підпілля, намагалися використати для своїх політичних цілей. За словами генерала, польське екстремістське підпілля (НСЗ), натякаючи на те, що в селі було багато комуністів, писало про “гайдамацького паразита, який за Бугом мордує поляків..., а по цьому боці входить до органів безпеки, до ППР і ліквідує поляків...”¹⁹⁾

Трактат Ф. Ришки про Польщу 1944-46 рр. повідомляє, що 6 червня 45 р. banda НСЗ “Сокола” в польсько-українському селі Верховини протягом 2 годин забила 194 особи, бо мешканці села прихильно ставилися до комуністичної Польщі, натомість “реакція поширювала вістку, нібито Верховини були бандерівським селом, а акція мала характер відплати за окупаційні злочини українських фашистів”.²⁰⁾

Польська антикомуністична газета подавала діаметрально протилежні відомості, мовляв, під час війни майже всі жителі села були членами АК, а вбили їх переодягнені комуністи, скинувши вину на польське підпілля. Симптоматично, що

часто промовчувалося національність населення Верховин, натомість репортажні нариси Є. Льовеля "Кінець хоралу" містять красномовну інформацію, що серед членів загону, відповідального за бійню села, було багато колишніх вояків 27 волинської дивізії АК.

Тактика промовчування національності замордованих повторюється на сторінках тому спогадів працівників міліції "Зтих днів", присвяченому боротьбі з антикомуністичним підпіллям, там хоч і говориться про масове вбивство 187 мешканців села Пискоровичі (пов. Ярослав), ні одним словом не згадано, що жертвами бійні були українці.

Верх цинізму осягнув А. Бата, який у вступі до свого компілятивного твору "Бещади у вогні", видаючи біле за чорне, з цілковитою серйозністю стверджив, що українське село Павлокому (пов. Березів) знищив загін УПА, тоді як з усіх польських джерел відомо, що винищення жителів села було справою польського підпілля.²¹⁾

Прикладом того, як можна препарувати історію й пристосуватися до обставин, став екс-офіцер Генріх Домінічак. На початку 1970-х років він видав документальну працю про бойові дії відділів ВОП, яка зустрілася з критикою, зокрема за опис компрометуючої військо поразки біля села Ясель (Яселко), де загинули всього-навсього 2 вояки, а біля сотні піддалися упівцям. Домінічак вирішив "вправити помилку", видавши в 1983 р. белетристовану історію цих самих подій, в якій чимало несумісності з фактами й видуманих геройських подвигів польських вояків.

Промінь світла на спосіб препарування тенденційних матеріалів принагідно кинула книжка "Сім розмов з ген. В. Пожогою". Одне з поміщених у ній фото, на якому зображені гурт людей у німецьких уніформах, підписане: "Група німецьких вояків, що служили в УПА." Це саме фото, опубліковане раніше в польських виданнях, мало підпис: "Підофіцерська школа УПА в часі занять із топографії".

Далекі від засад гуманності методи проведення акції виселення українців Закерзоння, загальновідомої під криptonімом "Вісла", спричинилися до її сором'язливого промов-

чування польськими авторами. Рідкісний апломб проявив автор кількох книжок на військові теми полк. М. Юхневич, який у хроніці 35 pp. вирішив реабілітувати як концепцію переселенської акції, так і спосіб її проведення. Юхневич заскочив усіх твердженням, буцімто українське населення “в основному радо переміщалося на Захід, спонтанно прикрашуючи вагони зеленню й біло-червоними прaporами...”

СПОТВОРЕНА МОВА

З метою надати своїм творам прикмет автентичності польські автори радо вставляли до діалогів окремі слова, а то й цілі речення українською мовою, причому неприємно вражає неохайність, з якою це було зроблено. Нерідко їхня мова тільки наблизена до української, що, з одного боку, кидає світло на незнання українського побуту, з другого - на зневажливе ставлення до східного сусіда. Подеколи постає сумнів, чи ці люди взагалі бачили українське село зблизька й мали безпосередні контакти з його мешканцями, чи тільки в спотвореній формі переповідали почуте від інших. Дивно, проте факт, що навіть автори, які виростали на стику двох культур, іноді поводилися так, мов ніколи не чули української мови.

Є. Лижва замість “самостійна” написав “самостоїтельна Україна”, натомість в оповіданні Адамського є привітання “здорові діті”.

Екс-львів’янин Г. Панас виписує дивні речі, як-от: “Батьку, слышти?” (чуєте) або “Пійтє, сусіде! Мати горілку смутки лечит”.

Інший львів’янин, А. Стойовський перекручує слова коляди:

Трі цари, где ідете?

Ідеми до міста, где роділа пречіста...

Народжена на Білгорайщині Уршула Козьол цитує відому стрілецьку пісню:

Їхав стрилиц на вінойку
Пращал свою дівчинойку
Прашай, дівенька чорнобрівенька
Я йду в чужою сторононеньку.

В її романі с дві інші жахливо спотворені українські пісні. Б. Янік, мешканець одного з трьох змальованих ним польських сіл на Волині, подає калічену мовою цілі строфи українських весільних пісень, хоч польські села знаходилися в гущі українських, а їх жителі повсякденно спілкувалися з нашими селянами.

А ось уривок із розмови в спогадах іншого мешканця Волині Г. Цибульського:

“Чого він здесь шукає?... А ти где?... Малчи, не твоє діло”.

Як подас Цибульський, при вбитому упівцеві знайдено летючку українською мовою такого змісту: “Член Служби безпеки є безпощадний і немилосердний для своїх ворогів, а щегольне для ляхів”.

Львів'янин Я. Вільчур змальовує українця, який каже до поляка: “Зарембський, усеждайте, бо насі буду резаць ляхів”.

Не краща мова в повісті Я. Тетера “Блакитний когут”. Український селянин говорить до зустрічного поляка: “Аа, що ти лях. Ляхів ми будем ризат! Сконд ти лях?”.

Зображеній Ф. Сікорським упівець кричить ламаною українською мовою до поляків: “Кінти оружія й поднести руки!”.

Члени УПА, які виступають у творі С. Мисьлінського, верещать до оточених міліціонерів: “Завтра прйдемо й всх вас виріжим!”.

На сторінках іншої книжки “Постріли вдосвіта”, в якій зі сотенного “Ластівки” зроблено “Ластілко”, атакуючи упівці вигукують: “Гура! Здавайтисе, ляхи! За родіну! За Україну!”.

А. Мулярчик цитує якийсь, буцімто упівський документ: “Під час бою загинули геройською смертию рядовий Швець і кількадесять вибитими і ранними”. Коли б цей документ

був автентичний, у ньому перш за все стояло б не “рядовий Швець”, а “стрілець Швець”.

Спогади Р. Грази містять таку погрозу в бік української селянки: “Ти проклята, ми кров проліваєм, а ти ляхів хроніш”.

Калічені слова дратують читача, який знає українську мову, у повісті “Батальйон сміливих”, наприклад: “Кучка? - Труйзуб”, що має означати “Кличка? - Тризуб”.

А ось якою дивною мовою здалека перекликався офіцер перебраного за упівців польського відділу з якимсь командиром УПА в пригодницькому романі Р. Братного: “На що ти ждаєш? Я також вийду. Ми встретимся на сердині”. Годі дивуватися, що з таким знанням мови акція польських маскарадників закінчилася невдачею. В іншому місці твору Братного зустрічаємо ще одну “перлину”: “Пам'ятайте, що бул у вас з візитом Кровавий Василь...”.

ПОЗИТИВНІ УКРАЇНЦІ

З метою заздалегідь забезпечитися від евентуальних закидів тенденційності й упередженості до східного сусіда польські автори інколи показували позитивних українців, тобто таких, які не ставилися до поляків вороже. У польській літературі навіть укоренився механічний поділ персонажів на позитивних, тобто поляків і прихильних їм українців, та негативних, якими, звичайно, були неприхильні полякам українці, називані націоналістами. Ці останні іноді мали “червоні кролячі очі”, часто вже їхня відразлива зовнішність свідчила про те, що маємо до діла з темними індивідами. Бачачи, що побіч чесних поляків літератори зображують також чесних українців, читач не мав застережень до об'єктивності їхніх творів.

З великим успіхом застосував цю тактику Я. Адамський, автор збірки оповідань “Відвідини”. Прибравши позу безстороннього оповідача, він подеколи висловлювався про українців з виразною симпатією, після чого, вжс нс

побоюючись закиду однобічності, міг собі дозволити на те, щоб приписувати їм найбільші звірства, наприклад, показати, як українські повстанці без жодної причини розпинають поляка, наче Христа, просто тільки тому, що він поляк.

Адамський представляє єрея, врятованого від смерті “чесним українцем” - церковним дяком, “який прикрив його коло свого гноща гноєм”, водночас на сторінках цього самого оповідання показує “українських жандармів на німецькій службі”, які вбивають єрея.

Іншим разом письменник згадує про шляхетну постать переселеної з Польщі до Галичини лемкіні, яка опікується польськими могилами після депатріації поляків на батьківщину. Однаке, вже в наступному оповіданні Адамський, ставлення якого до українців виявляє дивовижну амбівален-тність, змальовуючи сцену зустрічі української селянки з польською в голодні воєнні роки, помістив таку розмову:

- А ти хто, - каже, - українка чи полька?
- А ви хочете, щоб якою я була?
- Українкою, - каже селянка, - бо польці їсти не дам”.

Цікаво, що в Адамського від “чесного українця” до людини категорії *gente Ruthenus natione Polonus* вже недалеко. В одному з оповідань він представляє українця, який після “Реве та стогне...” співає “Хорал” Уейського, як відомо, присвячений жертвам Гайдамаччини, натомість, говорячи про Франка, тепло згадує Сенкевича, мовляв “він, паночку, козаків був дивно любив і Богуна гарно описав”.²²⁾

Подібні погляди репрезентує письменник В. Мах. Батько Моніки, геройні його твору “Гори над Чорним морем” - називав себе русином і навчав у місцевій школі, “пропагуючи асиміляцію і згідне співжиття обох націй”. Одного разу, коли вчитель намагався помирити дві групи ворогуючих українських і польських підлітків, хлопці спільно його побили. Моніка, хоч і почуває себе полькою, з меланхолійною турою згадує свого батька-русина словами: “А хто ж інший, як не батько, увільнив мене від усіх цих шовіністичних нісенітниць”, причому під словами “шовіністичні нісенітниці” слід розуміти українську національну свідомість.

Автор повісті “Острів порятунку” В. Одоєвський, до речі, він також показує “українців, які з фашистами не хотіли мати до діла”, одягається в тогу мораліста, а навіть пробує бавитися в арбітра в польсько-українському конфлікті, виправдовуючи вороже ставлення українців до поляків, мовляв, він їх розуміє. Можливо, перелякавшися власної відваги, адже цю антиукраїнську книжку видано у Польщі в 1964 році, коли Першим секретарем КПРС був “українець Хрущов”, автор вирішив сказати кілька слів на захист обплюваного народу. Граючи наказану йому автором роль, один із персонажів повісті дуже слушно зауважив:

“Може б цього всього не було, коли б... ці всі поляки, розуміш про що йдеться, інакше поводилися з тутешніми українцями. Вони заробляли на нинішні різні протягом цілих століть”.

Це одна з небагатьох розсудливих думок у цій книжці. І є в ній, тут авторові, безперечно, належаться слова визнання, дуже вдала піанта: “Ось і блазенський фінал нашої гордої історії панів цієї землі”.

Ф. Сікорський при кожній нагоді згадує про українські жорстокості, водночас перестерігає, щоб цих фактів не узагальнювати, бо “між українцями є дуже багато порядних і чесних людей”. Щоправда, сюжетна лінія його творів досить чітка, а характеристика дійових осіб - переважно в біло-чорній тональності, тобто добрих поляків він протиставляє злим українцям. Деякі автори, мабуть, з уваги на комуністичну цензуру,уважали за необхідне відзначити, що поляків підтримували тільки українські комуністи, зокрема колишні члени КПЗУ.

Повість Ф. Замойського “Повернення над ріку” показує поодиноких галицьких селян, які у вересні 1939 року зі симпатією ставилися до польських вояків, пригощаючи їх, проте більшість - це негативні персонажі, які горали про самостійну Україну й шукали нагоди, щоб мордувати поляків.

Окремих позитивних українців зображує інший том прози Замойського, в якому він широко розповідає про погані діла “українських фашистів”. Обурена поведінкою своїх земляків, мати героя твору Кристіана (українка, яка вийшла заміж

за поляка) каже: “Боже великий, це ж бандитизм. Іноді вже починаю стидатися, що народилася українкою”. Натомість її сполонізований син Кристіан - кришталева людина, він навіть без злоби висловлюється про українців, щоправда, його дратує синьо-жовтий прапор на ратуші міста.²³⁾

Подібну українку бачимо в “Школі жорстокості” С. Гоголовської. На противагу директору Львівської консерваторії “запеклому націоналістові” Барвінському авторка спогадів показує двірничку Федоровську, яка допомагає полякам, причому їй також, “коли дивиться на те, що витворяють бандерівці, стає стидно, що вона українка”.

На сторінках спогадів Я. Вільчура про воєнний Львів виступає “українець Микола, який не терпить своїх земляків-фашистів”. Вільчур навіть згадує про українського поліцая, що відмовився застрілити свого шкільнego товариша-поляка й був розстріляний німцями.

Також Ю. Собесьяк розповідає про чесного українського хлопця, який попереджає вчителя-поляка про небезпеку з боку фанатичних волинських селян.

Я. Герард представив позитивну постать українця - поручника ВП Вербицького: попавши в полон, він відкинув пропозицію співпраці з УПА й був забитий.

Українців, які разом з військом беруть участь у діях проти “земляків-фашистів”, показано в томі прози Я. Лисаковського “Гаряче узгір’я”.

Вроцлавська письменниця Уршуля Козьоль не випадково зафіксувала речення: “Але Іван був свій хлоп’яга, хоч українець”. Ці слова характерні для способу мислення багатьох поляків, здивованих тим, що бувають також чесні українці. Адже саме в Польщі постала промовиста фраза: “Така порядна людина, а українець”.

Змальовуючи боротьбу з УПА, її учасники намагалися довести, що вели “справедливу війну”, причому частина українського населення їх підтримувала. З цього приводу, хоч і не могли похвалитися створенням ширшої агентурної сітки, вони радо писали про співпрацю окремих селян з

міліцією і військом. Працю інформаторів УБ між селянами хвалить автор спогадів А. Філяр.

Згідно з твердженням Г. Домінічака, українські селяни скаржилися польським воякам на упівців і просили забрати їх зі собою, кажучи: “Називають нас зрадниками, бо ми в згоді з поляками”.

Роман С. Мисьлінського про події під Тисною показує селянина, який, співпрацюючи з місцевою станицею міліції, доносить про рухи загонів УПА. В іншій книжці під заголовком “Акція загибелі”, якій Мисьлінський надав характер художньо-документальної розповіді, один із розділів він присвятив лемкам і, узагальнюючи поведінку окремих осіб і сіл, пробував створити враження, що всі лемки вороже ставилися до УПА. За його словами, рапорт “Рена” до “Ореста” повідомляв, що лемки “симпатизують ляхам, ляській владі”. А потім Мисьлінський написав слова, які викликали б здивування тисяч лемків, що їх у 1945-1946 роках під військовим конвоєм загнали до товарних вагонів і вислали на схід: “Це населення здобуло собі прихильність польських властей і його виключено з переселенських списків до СРСР...”²⁴⁾

Не секрет, що на співпрацю з польською комуністичною владою пішла національно безлика частина українського населення західної Лемківщини і північної Люблінщини, для якої ідеї УПА виявилися чужими. На цій території під час війни діяло підтримуване Москвою комуністичне підпілля, до якого дала себе втягнути частина лемків і “тутешніх”, які після війни поповнили ряди польської міліції та УБ. Перебільшуючи розміри цього питання, часто писали про це різні польські автори. Повість “Псевдонім ”Мирон” згадує про схопленого упівцями на Люблінщині члена МО, який зізнався, що в селі перебуває велика група міліціонерів: 14 українців і 10 поляків.

У цьому місці варто нагадати не позбавлені лукавства, розраховані на зовнішній ефект слова неславної пам’яті довголітнього “опікуна” УСКТ з боку партії - А. Слава, який з міною обoronця честі українського народу, заявив:

“Неправдою і великою політичною помилкою є погляд, що всі українці нападали на поляків”. Ці слова польська громадськість зрозуміла по-своєму, мовляв, все-таки серед цього народу злочинці були винятки, тобто чесні люди, які не нападали на поляків. Цікаво, яка була б реакція христосика-Слава на твердження: “Неправдою є, що всі поляки злодії і п’яници”. Як відомо, під цим оглядом поляки мають в Європі досить погану репутацію.

Автори “Дороги до нікуди” - високі офіцери ВП, які доклали немало зусиль, щоб надати своїй книжці наукового вигляду, хоч це не вберегло її від багатьох неточностей і перекручень, копіюючи московських спеціалістів з національної політики не без спрямованості твердили, що український народ не слід ототожнювати з українськими націоналістами. Казки про миролюбних (позитивних) українців і агресивних злющих націоналістів стали улюбленою темою польських авторів, які не раз підкреслювали, що вони проти націоналістів, але за українським народом. Мета цієї тактики прозора - розбити українців на два табори, тобто націоналістів, під якими слід розуміти українських патріотів, людей для польської держави невигідних, які в боротьбі за права своїх земляків ставили їй культурні й політичні вимоги, та “український народ”, у розумінні варшавських партапаратників - слухняну, позбавлену будь-яких культурних і політичних прагнень масу, яка задовольняється тим мінімумом, який ласково дозволить влада.

ПЕРЕВАГА ПОЛЬСЬКОЇ ЕТИКИ

Автори багатьох післявоєнних творів наголошували на морально-етичній перевазі поляків над українцями, причому декому здавалося, що найкраще можна цю перевагу підкреслити шляхом приниження противної сторони. Протиставляючи мстивості українців морально бездоганних поляків, Е. Прус цитує слова політика й композитора в одній особі Ігнаци Падеревського: “Помста не притаманна

нашому національному характерові". Щоправда, тут українець може недовірливо запитати: чому ж тоді польське військо нищило читальні "Просвіти" й кооперативи в галицьких селах під час пацифікації 1930 року, адже ці прості селяни не мали нічого спільного з підпільною боротьбою УВО-ОУН? А хтось інший може додати: для чого ж потрібна була акція "Вісла", в якій тисячі політично неграмотних селян потерпіли за дії УПА?

Майор М. Лепецький у своїх споминах згадує про смерть міністра Перацького, який "упав з розтрощеною головою від кулі українського підступного вбивці". Однаке, коли ще не було відомо, хто є вбивцею міністра, й поширилася чутка, що це зробили ендеки, Лепецький, хоч повинен був пам'ятати, що не так давно перший президент Польщі Габріель Нарутович загинув від польської кулі, занотував: "Чайже вчинок був так несумісним з польською психікою, що на саму думку про те я здригнувся від обурення".

Питання стики й моралі часто порушувалися у творах про воєнні й повоєнні роки. Хроніст 27-ї волинської дивізії АК намагається з одного боку показати здичіння упівців, з другого - високу мораль польських партизанів, через що:

"Великою рідкістю були які-небудь порушення дисципліни, звичайно спричинені особистими трагедіями після втрати близьких або психічних травм з приводу масових убивств УПА та гітлерівців. Породжували вони часто жадобу помсти й порахунків, хоч ці почуття звичайно опановувалися".

На тлі українців, котрі вирішили за всяку ціну взяти реванш за передвоєнні польські прогріхи, яких Е. Прус не затає, виділяється гуманність вояків польського підпілля. Хоч і в рамках відплатних акцій вони ліквідували українських поліцаяїв, а на селах, які були базами УПА, мужчин, проте "не спав ні один волос з голови українських жінок, старців і дітей".²⁵⁾ Якщо врахувати те, що на Західній Україні, по суті, всі українські села були базами УПА, можна собі уявити сумну долю мужчин у тих селах, де з'явилися польські партизани.

Цю саму тему порушує Г. Цибульський, за словами якого, при появі польських партизанів мужчины з українських сіл утікали, залишалися тільки жінки з дітьми, які почували себе безпечно, бо “ знають, що ляхи ніколи не підносять руки на безборонних”.²⁶⁾ На жаль, автор “Червоних ночей” не пояснює, чому втікали мужчины, знаючи, що поляки не чіпають безборонних.

Причину втечі мужчин, і не тільки мужчин, знають історики В. Серчик і Є. Томашевський, які розвіяли міф про безгрешність польського підпілля. Виявилося, що немало жертв серед українських жінок і дітей таки обтяжують сумління вояків АК. Це знайшло підтвердження в публікаціях людей, яких годі підозрівали в проукраїнських симпатіях, таких як В. Сулеєвський і Ю. Собесяк.

Винятково чесною людиною виявився В. Романовський, який у своїх записках про Волинь згадував також про кривди, заподіяні поляками сусідам, і запевняв, що серед його добрих знайомих було чимало українців. Автор тому спогадів, які вийшли під заголовком “Каїнові дні”, навіть стає на захист честі українського народу, ствердживши, що не всі українці різали, а всього “кількасот тисяч було таких, які насолоджувалися видом чужих мук і раділи, завдаючи рани”.²⁷⁾ Верх шляхетності Романовський осягнув своїм зверненням у сторону вchorашніх ворогів, коли з театральним жестом заявив: “Простягаю руки до тих усіх, кому не вдалося мене забити”.

Темі морально-етичним якостям поляків багато місця присвячено в польській художній літературі. Натякаючи на вороже ставлення “невдячних українців” до поляків у вересні 1939 року, один із героїв роману Ф. Сікорського “Верба зелена” каже:

“Бачиш, ми, поляки, інші. По-різному про нас говорять... проте одного не можна нам закинути - фальші. Ніколи не зраджуємо друзів, а заподіяні кривди вміємо скоро вибачити”.

З твору Сікорського можна довідатися, якої автор думки про моральні вартості української жінки. Селянка звертається до польського вояка, що попав на слід криївки біля хати,

в якій заховалися упівці, а між ними її чоловік, такими словами:

“Пане, благаю вас, залишіть їх... маю молодшу сестру, прекрасна дівчина, переспітесь з нею, дістанете цінні дарунки, але не говоріть своїм, що тут скрон. Не руште їх, прошу вас... маємо дещо золота, матеріалу на одяг... возьмете, що схочете...”.

Усупереч шляхетним намірам Сікорського скреготом заржавілого заліза по склі прозвучала в його повісті мелодраматична сцена, завданням якої було показати моральну перемогу героя твору поляка, члена нації, яка не вміє ненавидіти, над українцем. Поляк-вояк “истребительного батального”, зорганізованого органами НКВД з польських добровольців для боротьби проти УПА, рецитує над могилою загиблого в бою з цим батальйоном свого колишнього друга-упівця “Як умру, то поховайте...”.

З високими моральними чеснотами вояків армії генерала Андерса ознайомлює читачів Г. Панас на сторінках збірки оповідань “Право війни”. Під час боїв на території Італії член польського корпусу українець Бурило піклується пораненим німецьким вояком, який виявився його земляком з-під Львова. Вони приховують перед вояками підрозділу факт, що полонений належить до зненавиджених поляками формувань СС. Не дивлячись на це, товариші Бурила не дуже ремстують, зорієнтувавшися, що обидва українці їх ошукали, й кажуть Бурилі заопікуватися раненим.

Герой іншого оповідання Панаса “Відпустка” вже після депатрації до Польщі розпізнав упівця, який на Гуцульщині повбивав членів його родини. Озброєний пістолетом, спіймав і зв'язав українця в його власній хаті з наміром учинити над ним самосуд, проте у вирішальний момент усвідомлює, що він неспроможний застрілити безоборонну людину. Похмуре свою тональністю оповідання кінчається моральною перемогою Панасового героя. Зворушений шляхетністю поляка, вбивці кличе свою дружину й доньку, які нічого не знали про його минуле, і сповідається зі своїх злочинів.

Подібна історія трапилася з головним персонажем новели К. Сегала “Над Сяном”, який після війни віднайшов свого колишнього гімназійного вчителя-українця, полонофоба

Чобота. За словами автора, Чобот - "спритник, стара досвідчена людина, до того старий злочинець". З приходом німців він розмовляв тільки по-німецьки і став бурмістром, за що після війни якийсь час був ув'язнений. Пізнавши свого учня, учитель зарараз на вступі розмови зазначив: "Я нікого не мордував. Не вбивав поляків". А по хвилині додав: "Євреїв також не вбивав". Водночас у різних злочинах він обвинуватив свого брата, командира загону УПА, який утік на Захід.

Негативно характеризує Чобота інший його учень, якого вчитель під час німецької окупації вдарив у лицце за те, що цей відізвався до нього по-польськи:

"Це старий сифілітик... був звільнений, щоб не заражував в'язнів... Його кар'єра почалася на Україні в часах Петлюри. Чобот був тоді молодою людиною, добровольцем... Після поразки контрреволюції дістався до Польщі... Тут студіював ... був доброю людиною... нашим учителем... чекав своєї години."

По короткій розмові шляхетний герой Сегала з почуттям огиди покинув брудне занедбане помешкання вчителя, не зробивши йому жодної кривди.

На тему моралі й гуманності немало писали польські видання про Закерзоння. При згадці про події в 1943 р. на Люблінщині А. Войтас зауважив: "Боротьба велася з надзвичайною жорстокістю з обох сторін, причому гаслом українців було: "Україна буде один день, але без ляхів!" Водночас автор хвалить польських партизанів, мовляв: "Боротьба з українськими націоналістами не штовхнула членів БХ на шлях націоналізму. У лавах першого батальйону БХ "Рися" воювало багато українських патріотів".

На противагу часто зображенням злочинам УПА в томі записок "Ми з Замойщини" В. Гриневецький змальовує ідилічну картину перебування в українському селі відділу польських партизанів, які не чіпають цивільного населення, бо "польські вояки не воюють з жінками й дітьми". Вдячні українські жінки цілували вояків по руках.

Одним із героїв повіті В. Котовича "Година перед світанком" є вояк, який палає ненавистю до українців і

хоче помститися “за свою дружину, за тисячі поляків, замордованих на Ряшівщині, за тих згвалтованих жінок, тортурованих чоловіків, живцем роздираних немовлят, спалені села...” Однаке, коли має нагоду до відплати, доходить висновку, що він не в силі здійснити своєї погрози: “Це не наша метода, ми не гестапівці...”²⁸⁾

Змальовані Т. Круком польські вояки віддають українським селянам корови, забрані їм упівцями. Ще кращу, сповнену благородства сцену знаходимо в книжці С. Мисьлінського: вояки рятують від смерті українського селянина, що його упівці хотіли повісити за відмову здачі контингенту. Ця сама книжка показує гідну подиву людяність коменданта міліції в Тисній. Після відбиття атаки упівців, він дав своїм підвладним наказ: “Перервати вогонь!... Хай собі заберуть ранених і забитих”.

В іншому творі цього автора “Акція загибелі” військо звільняє полоненого упівця, давши йому доручення передати оточеному відділові УПА ультиматум з вимогою піддатися. Члени відділу повісили посланця як зрадника, а потім польських вояків шокувала подія, яку годі було передбачити: упівці, погнавши перед собою жителів села, незачеплені вояками, які не хотіли стріляти по селянах, вийшли з оточення.

Мисьлінський уплів до свого твору сцену, метою якої було показати моральні вартості польських вояків:

- “Упівці кинули зброю і вийшли з піднесеними руками.
- Пане, нас примусово забрали. Не вбивайте, - просили четверо переляканіх хлопців. Вояки слухали здивовано.
 - Чому маємо вас убивати, адже ви тепер беззоронні...
 - Нам казали...що вояки знущаються над тими, які піддаються...що кількох наших було обдерто зі шкіри.. що їх поляки посиливали сіллю”.

Як і можна було сподіватися, вояки нагодували полонених, почастували цигарками, причому упівці не хочуть навіть чути про звільнення з полону, бо в сотні їх повісять.

Тоді, коли, за словами Я. Герарда, загони УПА безжалісно палили цілі села, сповнений гуманних почуттів польський офіцер під час боротьби в селі бідкався, “що така гарна церква горить”.

З метою продемонструвати людяність польських вояків, які хоч і завзято воювали з УПА, були далекі від ненависті до українців, В. Шельонговський дає своїй книжці "Кріptonім "Бастіон" таке ідилічне закінчення: "Плютоновий Лисяк приграває на гармонії. Пробус заграти мелодію відомої йому з дитинства української пісні".

4

VIII. ЗАМІСТЬ ЗАКІНЧЕННЯ

ПРО ПОЛЬСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Загалом праці польських науковців, які досліджували проблематику національних меншин у Польщі, а перш за все українське питання, на перший погляд справляють солідне враження, на жаль, детальний розгляд виявляє низку неточностей, а подеколи однобічне трактування досліджуваного матеріалу. Іноді годі позбутися враження недобросовісного ставлення окремих дослідників до професії вченого - усе вказує на те, що після останніх політичних перемін над Віслою не один науковець, серед яких чимало політичних еквілібрістів і підтакувачів, запопадливо вправлятиме свої писання, звалюючи вину на тоталітарну систему й цензуру.

Спрощуючи питання депатріації українців Закерзоння до УРСР і нехтуючи прив'язанням українського селянина до рідної землі та його ворожим ставленням до колгоспної системи, К. Пудло і Є. Льовель, а з ними ще деято, твердили, буцімто вороже ставилися до переселення тільки ті, хто співпрацював з УПА.

В унісон з партійною настанововою численні апологети акції "Вісла" пропагували погляд, що українське населення виграло від переселення на західні землі, причому трапля-

лися нігілістичні натяки, мовляв, яка селянинові різниця, чи він обробляє землю над Сяном, чи над Одрою. Згідно з цим поглядом, завдяки толерантній політиці влади українці мають чималі економічні й культурні досягнення, тут вони розбагатіли, повчилися краще господарювати, живуть близько міст і забезпечені кращою сільськогосподарською технікою. Молоді люди дістали змогу здобути середню й вищу освіту, через що опинилися на керівних постах народної господарки.

Такі твердження дратували польський загал, на думку якого, ці переселені в адміністративному порядку на Захід елементи ще не так давно стріляли по польських вояках, а тепер зуміли непогано влаштуватися, причому органи влади панькаються з ними, ще й фаворизують, призначаючи спеціальні фінансові кредити. Польська громадськість була переконана, що, попри деякі об'єктивні труднощі, суспільно-культурне життя українців у Польщі прекрасно розвивається, чого не можна сказати про післявоєнну ситуацію польського населення в УРСР. Громадськість була роздратована тим більше, що бачила, як "невдячні українці" далі нарікали на державу, поляків і свою долю, ставлячи дедалі більші вимоги.

Є. Льовель після об'їзду в 1960-тих роках по скученнях українського населення на західних землях прийшов до висновку, що українці щойно після приїзду на захід отримали шанси повного економічного й культурного розвитку, тут стабілізувалися й не хочуть повернутися на колишні місця проживання. Тезу про стабілізацію українців на Заході гаряче підтримував А. Слав, за даними якого після приходу Гомулки (1956) тільки 1/4 переселенців виявила бажання повернутися, щоправда, дані, обнародувані на сесії Сейму, говорили про 80% охочих.

Оригінальні погляди, які, проте, годі прийняті без застережень, репрезентував викладач Щецінського університету Казімеж Васяк. Видана ним 1978 року, отже в часі великого тиску на національні меншини, наукова праця

містить простодушне твердження, що між поляками й неполяками “нема проявів нетolerантності й недовір’я”.

Васяк обстоює погляд, що батьки посилали своїх дітей на навчання української мови там, де був натиск українського середовища. У цьому місці будь-який поляк з обуренням запитає: а де ж державні органи, які не реагують на те, що в польській державі націоналістичні елементи тероризують тих, хто вирішив порвати з українством?

Далі Васяк пробує переконати польську громадську думку, що кількість українських шкіл і пунктів навчання української мови в Польщі достатня й розбудовувати їх немає потреби, бо більшість українців приховує свою національність. І знову не один поляк скаже: приховують, бо стидаються того, що витворяли під час останньої війни, а можливо, маючи щось на сумлінні, заховалися під маскою поляків і чекають на нову нагоду, щоб витягнути зі сковку сокиру.

Щодо українського тижневика “Наше слово” щецінський науковець звернув увагу на низький тираж газети й бідкався, що держава доплачує до неї понад 1 мільйон злотих річно. І тут знову хтось готов запитати: чи варто платити дотації газеті, якої самі українці не хочуть читати? Нарешті, коли в житті польських українців і досі не все гаразд, то діється це не без причини. Васяк навіть знайшов винуватців, а є ними українські націоналісти на Заході, які намагаються не допустити до позитивних змін серед українського населення в Польщі.

На сторінках соціологічного дослідження члена ПАН Збігнєва Вежбіцького з особливою яскравістю відзеркалюється випробувана комуністична метода приглушування конфліктів і лакування дійсності, через що наголошувалося на досягненнях і промовчувано або применшувано недоліki. У світлі цих досліджень, що їх варшавський соціолог провів на території кількох воєводств, перед читачем постає картина небідного й, по суті, безтурботного життя українських переселенців на західних землях, водночас майже безконфліктних міжнаціональних взаємин: українців нерідко можна було зустріти в рядах комуністичної партії, вони

займали керівні пости в адміністрації, їх радо вибирали до органів самоуправління.

При аналізі мішаних подружж Вежбіцький, уникаючи немилозвучного слова “асиміляція”, поняття нерозривно пов’язаного з цим питанням, усупереч здоровому глуздові твердив, що мішані подружжя стають мостом між двома громадами й культурами. Крім цього, на його думку, взаємини між українцями й органами шкільної влади були (ідеться про початок 1970-х років) бездоганні. У тому самому часі в тижневику “Наше слово” постійно з’являлися статті про трагічний стан українського шкільництва й недвозначні натяки на закулісні махінації шкільної влади. Дивно, що соціолог не зауважив якого-небудь тиску на українців з боку польського оточення, бо, за його словами, єдиною причиною занепаду українського шкільництва в Польщі був “брак охочих до навчання цієї мови”.

Вежбіцький радо згадує про випадки, коли українці робили в Польщі кар’єру, займаючи відповідальні посади в народній господарці. Обійшовши мовчанням процеси відчужження та денационалізації, на які особливо наражені загублені в чужому середовищі молоді люди, варшавський науковець з не зовсім зрозумілим оптимізмом переконував, що їхні особисті професійні успіхи мали позитивний вплив на життя всієї української громадськості в Польщі.

Піддавшись пануючим у Польщі настроям, ряди лакувальників української дійсності збільшив працівник Інституту політичних наук Вроцлавського університету Казімеж Пудло. Його соціологічна праця “Лемки” досить однобічно представила хід акції “Вісла”, причому промовчано існування концтабору Явожно й затушовано брутальні методи, застосовані військом під час переселення. З другого боку, соціолог не пожалів рожевих фарб при змалюванні життя переселенців на західних землях, хоча дійсність цього не підтверджувала.

Науковий працівник ПАН у Познані Анжей Квілецький, прихильник сумнівної вартості теорії про національний дуалізм лемків, не заікнувшись ствердив, що польська

держава завжди виступала проти асиміляції непольського населення, натомість завмирання діяльності УСКТ серед переселених на захід лемків він оцінював позитивно, трактуючи це як прояв їхньої стабілізації на західних землях. Водночас соціолог закидав лемкам, що вони жили в ізоляції, не шукаючи контактів з польським населенням, через що між поляками навіть поширилася фраза “скритний українець”. Згодом виявилося, що лемкам і полякам проживати разом нелегко, бо, за даними Квілецького, із сіл на Лемківщині, до яких повернулися виселені звідти в 1947 році лемки, багато польських осадників переїздило до інших місцевостей.

Було б очевидним перебільшенням твердити, що з закінченням війни й післявоєнних міграційних рухів зникли польсько-українські антагонізми - практика показує, що при різних нагодах відживають старі ресентименти. З проголошенням репатріації до Польщі наприкінці 1944 року більшість галицьких поляків, зокрема львів'ян, не мала наміру рухатися з місця в переконанні, що війна не закінчена і “Львів знову буде польський”. До того, з наказу еміграційного уряду ворожі репатріації настрої підтримувало львівське командування АК. Після Ялтинської конференції (лютий 1945 року) зголосень на виїзд було чимраз більше, причому, як з гіркотою писав автор праці про переселення Я.Чернякевич:

“Також українізація спричинила до росту настроїв виїзду. Ставлення українських націоналістів до польської мови й культури, заперечення всіх польських надбань у минулому збуджували зрозумілі реакції. Хоч і покладено край широкому терору, поляки та українці надалі ворогували, а репатріація виявилася єдиним способом розв’язки нарстаючого століттям конфлікту”¹⁾

Для польських репатріантів із Волині і Галичини, які поселилися на західних землях, вістка про приїзд якихось українців з акції “Вісла”, ще й до того називаних бандерівцями, була справжнім шоком. Годі дивуватися, що від самого початку співжиття обох груп населення складалося якнайгірше, а переживання воєнних років стали між ними непрохідним муром.

Прозаїк Я. Бжоза писав, що поляки з Галичини навіть після переселення до Польщі часто згадували про “переслідування гітлерівців і бандерівців”, про те, як “уціліли після різні бандерівців” і як сиділи “над трупами помордованіх”.

На сторінках роману З. Тшішки “Дім над Одрою” в описі галицьких репатріантів мовиться: “Там, на своєму, дозволяли безкарно лютувати бандерівцям, душогуби здириали з них шкіру, палили живцем”. Прагнуучи відтворити задушливу атмосферу в національно мішаній місцевості, Тшішка вкладає в уста однієї з дійових осіб своєї книжки, яка хоче скомпрометувати в польському середовищі немилу йому українку, слова: “Треба б пригадати кому слід, що Льонька православна, а в її родині багато різунів”.

Виявляється, для одного з героїв збірки оповідань Г.Панаса “Право війни” український селянин і бандерівець - це тотожні поняття:

“Іноді, коли побачу котрогось із цих бандерівців, то мене так і підкидає... Виглядають смиренно, проте я чув, що це були сукин сини, мерзотники... Тепер з ними панькаються, як зі смердячим яйцем”.

З творчої лабораторії Панаса вийшла повість “Грішники”, дія якої відбувається на території Східної Пруссії і яка, мабуть, дає найширшу панорamu життя поляків і українців на західних землях. З наміром відібрati синові охоту одружитися з українкою Ольгою мати розповідає йому про криваві подiї в її рiдному селi на Волинi пiд час вiйни (“а Ольга - ця сама гайдамацька кров”) і загрожує, що в разi одруження вiдречеться його.

Один із польських персонажів Панаса звертається до українця: “Так говорите, сусiде, наче б вас хтось переслідував. Добре знаєте, що це неправда. Маєте пiльги, маєте привileї, що нашi на це нарiкають...”. Йому на пiдмогу приходить мiсцевий учитель, зауваживши: “Коли iснують антагонiзми на нацiональному тлi, то перш за все або що тут i говорити, майже виключно викликають їх вашi земляки...”.

У світлі таких описів отримуємо образ невдячних і вічно невдоволених українців, хоч польська держава так дбайливо ними опікується. Варто нагадати, що дія повісті відбувається під час найбільшої духовної депресії в житті українського населення, коли воно було позбавлене елементарних громадянських прав - цей період дослідники не без рації назвали “Десять років неіснування” (1947-1956).

ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ВЧОРА І СЬОГОДНІ

За останні роки серед польської громадськості помітно зросло зацікавлення українською тематикою, водночас з'явилось чимало борзописців, які відчули кон'юнктуру на цього роду твори. Саме серед них слід шукати зображенів найбільших звірств і спеціалістів по роз'ятрюванню старих ран, причому вражає однобарвна тональність їхніх творів, в яких годі знайти виправдання для української сторони. Тоді, як злодіяння німців і Авшвіц-Освенцим - це, по суті, закритий розділ у польській історії, до якого в Польщі звичайно повертаються з нагоди якогось візиту з-за кордону або круглої річниці, про “українських різунів” пишеться постійно, з гідною подиву систематичністю. Постає враження, що мотором цієї перманентної акції є певні інфіковані вірусом українофобства середовища, яким залежить на тому, щоб ця тема не зникла зі сторінок преси й літератури.

Це факт, що частина людей пера трактує сусідів за Бугом і Сяном не інакше, як всі інші народи, а навіть позитивно оцінює теперішнє національне відродження України, бачачи в ній потенційного союзника проти Росії. З другого боку, немале число літераторів і мемуаристів, які не можуть забути “червоних ночей” і “польського Львова”, по сьогоднішній день настроєні до українства вороже, будучи носіями антиукраїнських ідей. Сприяла цьому пануюча в країні атмосфера, причому лихоманка навколо Вільна і Львова, розв’язана неоендецькими елементами, перекинулася на велику частину польської громадськості. Цікаво, що в тому

часі, коли варшавські політики подорожували по західних країнах, шукаючи фінансової допомоги для анемічної польської господарки, а навіть грошей на реставрацію старовинних пам'яток Krakova, знаходилися гроші на те, щоб відновлювати польські історичні пам'ятки у Львові і Вільні. Симптоматичне також те, що велика частина поляків на Литві свого часу підтримувала російський "Інтерфронт", який виступав проти незалежності Литви, натомість деякі римо-католицькі священики в Західній Україні висловлювалися проти легалізації УКЦ. Водночас неприхильні українські справі кола дістали до рук новий козир, розголошуючи, що організатори установчого з'їзду РУХу в Києві у вересні 1989 року на залі між гербами українських міст помістили герби Перемишля і Холма.

За правилами логіки, з бігом часу негативний стереотип українця в польській пам'яті повинен зблянкути, а слова соціолога А. Квілецького зазвучали оптимістично, коли він сказав:

"Давній стереотип "українця-бандерівця", який означає у свідомості людей зі сходу українського терориста, молодому поколінню, яке має новий позитивний досвід із співжиття з національною меншістю, в попередньому значенні взагалі незрозумілій".

Однаке, Квілецький не добачає того, що автори багатьох десятків виданих протягом післявоєнних років великими тиражами тенденційних книжок, які, хоч і часто написані в стилі "як собі малий Івась уявляє війну", є дуже популярні серед молодих поляків і дбають про те, щоб цей стереотип був також сьогодні підростаючому поколінню зрозумілим.

Ось перелік дешевих, отже загальнодоступних, кишеневого формату видань бібліотеки "Жовтого тигра", темою яких є польсько-українська боротьба, із зазначенням року видання й тиражу, (тисяч примірників):

- З. Земболовський "Чота" (1964) 160
- В. Сулеєвський "Рись" в акції" (1965) 200
- Р. Згурецький "Атака відбудеться опівночі" (1966) 200
- К. Славінський "Хрищата" (1966) 250

3. Дамський "Люди вовчих стежок" (1969) 210
В. Ярніцький "В погоні за "Бурлакою" (1969) 210
Т. Далецький "Бойовий курс Бещади" (1971) 240
К. І. Стажик "Проти смерті" (1972) 210

Коли до цього додати кілька інших книжок на цю саму тему, яких перелік не охоплює, то загальна кількість томиків, кинута на книжковий ринок, значно перевищить 2 мільйони.

1987 року тиражем 50 тисяч примірників з'явився 12-те з черги видання повісті Я. Герарда "Заграви в Бещадах", причому загальна сума тиражу всіх видань досягла півмільйона. Подібно, як 30 років тому, на обкладинці книжки можна прочитати, що вона рекомендована для молоді середніх шкіл як обов'язкова лектура, додаймо, що екранизацію твору не один раз показувало польське телебачення.

Перевидавалися такі книжки, як "Щоденник "Мухи" М. Куніцького і нагороджена на літературному конкурсі повість Р. Братного "Сніги пливуть".

"Постріли під Тисною" С. Мисьлінського видано три рази (1971, 1978, 1987), разом 60 тисяч примірників. З доповненого третього видання книжки віє ще гіршим шовіністичним духом, ніж з двох попередніх. Серед знімків першого видання були два рідкісні, які представляли вояків УПА під час Служби Божої, цих фото в наступних виданнях немає. Хоч і з запізненням, хтось згадався, що, показуючи великий гурт людей в уніформах, виструнчених обабіч престолу, при якому священик відправляє богослужіння, важко переконати польську громадськість, що відділи УПА були бандами.

Писання В. Сулеєвського, автора багатьох дилетантських публікацій на тему українського націоналізму, осягнули загальний тираж понад 300 тисяч примірників, прозові твори Ф. Замойського з'явилися кількістю 100 тисяч.

Для орієнтації варто відзначити, що тиражі книжок нечисленних авторів, які пробували об'єктивно глянути на проблематику польсько-українських взаємин, наприклад, романів Є. Енджеєвича, М. Русінка і А. Кусьневича, а також

праць істориків З. Вуйціка, В. Серчика і Я. Козіка, не перевишили кількох тисяч примірників.

Протягом минулого десятиріччя, тобто під час прогресуючої в Польщі лібералізації, завдяки якій можна було про все відверто писати, у творах різних авторів зазвучали тони, здавалося б давно переспіваних пісень, а вістря спрямованих проти українців писань не притупилося - їхній зміст став навіть більш в'ідливим. Ріст агресивності, мабуть, пов'язаний з тим, що підтоптані представники воєнного покоління перед відходом з цього світу хочуть востаннє на повний голос засвідчити те, за що боролися багато років: утверждення польськості на Сході. Їхні твори, хоч іноді не без побрязкування зброєю, звучать скорботним реквіємом утраченим "кресам".

Вісімдесяті роки позначалися появою публікацій плодовитого борзописця, який на українській проблематиці вирішив зробити кар'єру. Ідеється про Е. Пруса, три пасквільні твори якого видано в 1985-1988 роках, а передбачено видання наступних.

Під крикливим заголовком "Бещади у вогні" вийшла книжка А. Бати, видано збірник споминів міліціонерів, перевидано спогади Р. Братного. З'явилися праці Р. Дмовського й публікації про Дмовського, мемуари ендецьких лідерів С. Грабського і Е. Ромера, генералів В. Сікорського і К. Соснковського - видання, в яких важко дошукатися об'єктивного ставлення до української проблеми. Опубліковано чимало книжок про вересень 1939 року і польське підпілля, воєнних спогадів, автори яких рідко гляділи на українців ласкавим оком і, звички до "Східної Малопольщі", зневажливо писали про "так звану Західну Україну".

Відносно творів мемуарного характеру, то певна небезпека криється в тому, що деякі автори описували події (в Польщі можна навіть говорити про повінь воєнної мемуаристики) не на підставі пережитого, а почутого від інших, до того, роблять це багато років після війни. Не раз згадуваний волинський хроніст Б. Янік історію трьох польських сіл біля Рокітна написав понад 20 років після війни, використовуючи

розвіді їх колишніх мешканців. Такі, почуті від третіх осіб, не завжди перевірені реляції пустили в обіг Е. Прус, Р. Братни, А. Сtronська і деякі інші автори.

За останні роки не забували також про українців представники художньої літератури, причому помітне цікаве явище: чим далі від війни й чим менше серед живих її учасників, спроможних співставляти видумане з воєнною дійсністю, тим більше розпалювалася творча уява польських літераторів. По два романи випустили на книжковий ринок Ф. Замойський і Ф. Сікорський, вийшли повісті Г. Домінічака і Я. Лисаковського, збірка оповідань Р. Братного, з'явилися книжки про карколомні пригоди польських суперменів у боротьбі з УПА авторства С. Мисьлінського і Я. Ястшембського. І знову повторюються відомі трафарети: під пером Ястшембського воскресли одіозні оунівці - "звичайні бандити, вовчки, що засмакували крові й мордували для присмості, маскуючи це політичними мотивами", а в томі прози Мисьлінського, одного з найбільш запопадливих фабрикаторів наклепів на УПА, читаємо про голі тіла замордованих польських дівчат у костелі й речення: "Де пройшли сотні УПА, рідко обходилося без крові й вогню. Зникали населені поляками оселі".

Не зایво буде в цьому місці процитувати уривки з прозового твору Ф. Сікорського "Верба зелена" (з поданням сторінки книжки), щоб мати уявлення, чим польські белетристи сорок років після війни живили польську молодь:

- у Кадлубиськах вирізали поляків до пня (37);
- палили польські села й мордували Богу духа винне польське населення (40);
- побачив двох сильно побитих мужчин. Мали відтяті вуха, носи, вибрані очі й відрубані руки (119);
- бо там, наприклад, вагітній жінці розпороли живіт і ненароджені близнюки поклали одно при одній груді матері, друге при другій, семилітній дівчинці запхали до піхви соснову шишку (123);
- заскочили й замордували кілька польських родин на сам Свят-вечір. Голови деяких помордованих лежали в мисках зі стравою (190);
- ти не бачив п'ятирічної дівчинки, надітої промежиною на штакету (205).

Подібні звинувачення можна зустріти в повісті Сікорського “День нахилився на захід” (1986), де один із поляків згадує: “Адже я сам бачив у Єсечині хлопців моїх років з вибраними очима, відтятими геніталіями, декотрі спалені на вугіль”²⁾

На пануючу в Польщі атмосферу вказує поведінка деяких літераторів, які вважали за необхідне на сторінках своєї книжки хоча б одним недоброзичливим словом згадати про українців, навіть тоді, коли ці зауваження до дії твору не були потрібні. Роман Братни, пишучи про зовсім інші справи, нараз пригадав собі українця - вояка польської армії, якогось Гриця, що з вибухом війни обіцяв стріляти в спину польських офіцерів. В іншому місці книжки дія несподівано переноситься з сонячної Венеції в Бещади, причому письменник згадує про “смерть генерала”, “самостійну Україну” і “жорстокість різунів”. Не забув також естет Братни про декоративні елементи - є в нього згадка про лемківську церковку.

Ця своєрідна манія переслідування не давала також спокою польським політикам, а в томі прози “Спалена земля” подано текст промови, що її виголосив на партійній конференції в Катовицях 22 лютого 1983 року тодішній I секретар ПОРП генерал Войцех Ярузельський. І хоч конференція мала зовсім інші завдання, генерал - учасник боротьби з УПА й насильної депортації українського населення до УРСР - нараз пригадав собі українців, закинувши західним радіостанціям напасницьким тоном, що вони:

“Присвячують багато уваги вихвалянню фашистських банд УПА, які мають на сумлінні звірячі вбивства, між іншим, тисячів поляків. Цим гітлерівським посіпакам і колабораціоналістам побудовано навіть на Заході пам’ятник”.³⁾

Після слово до другого, доповненого видання повісті “Спалена земля” В. Ярніцького, на якій читаємо присвяту: “Загиблим у боротьбі з українським націоналізмом”, містить інформацію про нову “провокацію українських націоналістів”. Йдеться про аферу лікаря з Івано-Франківська М. Кухтяка, якого, буцімто пробували втягнути до співпраці з американською розвідкою та українки з Франції Ірини

Зеленої, яка восени 1983 року мала приїхати до СРСР в ролі політичного кур'єра.

ДАЛЬША ДОЛЯ СТЕРЕОТИПУ

Незважаючи на півстолітній період, який відділяє людство від Другої світової війни й твердження оптимістів про поступове відмирання в Польщі негативного стереотипу українця, по країні далі курсує чимало старих помилкових поглядів, які забезпечують йому безперешкодне існування. Як видно, внутрішня потреба відсвіжувати дрімаючий у підсвідомості поляків "український комплекс" наказувала окремим авторам дбати про те, щоб і надалі образ злого українця не зникав зі сторінок польської літератури.

Численні книжки, які останнім часом з'явилися в польських книгарнях, сповнюють серця поляків-україnofілів і українців-полонофілів турботою. Тоді, коли деякі мислячі поляки, хоч і несміло, почали згадувати про боротьбу УПА з німцями, указуючи на безпідставність ототожнювання повстанських відділів з бандами, багато белетристів (С. Мисьлінський, Я. Лисаковський, Я. Ястшембський) не перестають писати про бандитський характер українського підпілля й запопадливе вислужування перед гітлерівцями.

Довідник Кароля Муравського про варшавські цвинтарі (1989) зафіксував прізвища похованих там визначних поляків, серед яких чимало військових. Звичайно біля кожного прізвища автор подає тільки рік народження і рік смерті, так є також біля прізвища героя Радянського Союзу генерала А. Вашкевича, загиблого в Німеччині навесні 1945 року, натомість при прізвищі генерала Сверчевського Муравський не забув додати "загинув у боротьбі з бандами українських націоналістів"

Розділ довідника, названий "Цвинтар повстанців Варшави", містить розповідь варшав'янки про те, як українець застрілив її дітей, а вона, вагітна й важко поранена, весь день пролежала серед трупів.

Подібні тони зустрічаємо в опублікованих 1990 року спогадах Ірени Ровецької, доньки загиблого в Саксенгавзен шефа АК, де в описі Варшавського повстання знайшлося речення про “вересень 1944 року, коли німці і українці в страшний спосіб вигубили населення й безжалісно спалили цілий Маримонт”.

Автор монографії про Личаківський цвинтар (1988) Станіслав Ніцея, пишучи про місто Лева, занотував:

“30 червня 1941 року було окуповане гітлерівською армією. Через чотири дні німці при допомозі українських націоналістів учинили один із найбільш вражаючих злочинів...”⁴⁾

Ніцею не можна вважати за необізаного в історії аматора, адже він доцент Інституту історії ВПШ в Ополю, що гірше -подібні помилкові інформації поширює професор університету в Познані Чеслав Лучак. Видана ним науково-популярна праця “Загибель” (1989), попри багату бібліографію, справляє враження пропагандистського видання, що їх масово видавали в Польщі в перших роках після війни, причому історик уперто повторює, що львівських науковців розстріляли “німці та українські націоналісти з батальйону “Нахтігаль”. Під час екзекуції мав також загинути колишній прем'єр-міністр і ректор Львівської політехніки Казімеж Бартель, хоч, за іншими польськими даними, Бартель загинув дещо пізніше у львівській в'язниці.⁵⁾

На слід деяких незрозумілих практик у польських виданнях натрапляємо в спогадах К. Гожковського, де між іншим знайшлося обірване на півслові речення: “дня 27 червня Львів оточила німецька армія...”. Дальншого тексту бракує, натомість виноска до цього речення, поміщені наприкінці розділу, подає інформацію, яка ніяк не підходить до книжки, виданої державним науковим видавництвом 1989 року, тобто тоді, коли в країнах Східної Європи тривала гарячкова акція ліквідації “білих плям”: “Пропускаємо частину першого пункту з інформацією про долю українських в'язнів перед вторгненням до Львова німецьких військ”.⁶⁾ Дивно, що люди, які не побоялися видавати книжки про винищенння польських офіцерів у Катині та депортації польського населення в

Сибір, перелякалися публікації даних про злочини НКВД у львівських в'язницях.

Анджей Л. Щесняк виявив більше відваги, бо, змальовуючи в книжці "Катинь" (1989) трагічні червневі події 1941 року, написав:

"Найжахливіші злочини скено у Львові, де в чотирьох в'язницях, зокрема Бригідках і Замарстинові, кількість замордованих досягала, за підрахунками, 7-8 тисяч".⁷⁾

Тільки біда, що, читаючи ці слова, хтось, необізнаний з проблемою, може прийняти жертви терору НКВД за поляків, а не українців, які становили величезну більшість забитих.

Картини, добре знайомі з багатьох антиукраїнських видань, виринають при читанні книжки "У смузі смерті" (1989) Генріха Псцуха, того самого публіциста, який провів інтерв'ю з генералом Пожогою. Отже, знову читаемо про співпрацю українців з німцями, різню Богу духа винних поляків, "українську сокиру", так звану демократизацію УПА, тобто ліквідацію чужинців, неясні обставини смерті С. Бандери і таке подібне. Слід відзначити, що Псцух не написав у своїй книжці, яка носить виразні прикмети компіляції, нічого нового, дбайливо зібравши докупи всі наклепи на українську визвольну боротьбу, що їх постили в обіг його попередники на чолі з Мисьлінським, Батою і Прусом.

Песимістичні думки навігають публікації, які з'явилися в Польщі протягом 1990 року, причому надміром об'єктивності не грішать також книжки наукового характеру. Історик В. А. Серчик, пишучи в закінченні другого виправленого й поширеного видання "Історії України" про триваючий "процес ревізії стереотипу українця в очах поляків", не усвідомлював, що новим виданням своєї книжки частково сам спричинився до дальнього укріплення цього стереотипу. Низка косметичних поправок у новому виданні (між іншим, розділ "Зрада Мазепи" замінено на "Справа Мазепи") не вберегла книжки від старих помилок, причому її автор:

- некритично повторює слова тодішньої большевицької пропаганди про "неприборкану самоволю січових стрільців", погроми євреїв і переслідування поляків урядом Директорії;

- уряд Я. Стецька називає маріонетковим, слово: незалежність у реченні “проголошено незалежність України” бере в лапки;

- закидає українцям співучасть у вбивстві трьох тисяч громадян Львова, натякаючи на участь у ліквідації львівських науковців;

- твердить, що дивізія “Галичина” вживалася головно до боротьби з польськими і радянськими партизанами, причому в індексі прізвищ подано, що її командиром був Роман Шухевич (Тарас Чупринка);

- пише, що УПА тісно співпрацювала з німцями, була ними вишколена і озброювана;

- драматизуючи післявоєнні події на Закерзонні, підтримує тезу про “закерзонські дикі поля”.

Не зрозуміло, чому в другому виданні “Історії України” загальновизнаного історика В. Серчика все ще читаємо, що Ярослав Галан був “замордований українськими націоналістами у Львові”, тоді як у тому самому часі навіть квазіісторик Е. Прус відверто писав про вбивство Галана органами НКВД.

Немало далеких від об’єктивності даних можна зустріти в популярно-науковій публікації Юзефа Туровського про 27-му волинську дивізію АК під заголовком “Пожежа” (1990). Автор книжки, який у довоєнній Польщі дорахувався всього 3,2 млн. українців, далі повторює помилкові твердження про “Нахтігаль”, вислужування українців перед німецькою окупаційною владою та інші ворожі українству трафарети.

На початку 1990 року з’явилися спогади про Волинь Вінценти Романовського “Кайнові дні”, автор яких інкримінує українцям різні тяжкі злочини, причому цих закидів так багато, що видавництво на всякий випадок у вступі до книжки застереглося, пишучи: “Звинувачення автора не є скеровані на адресу всього українського населення, яке мешкало на цій території...” І знову волинський мемуарист нагадує старі, як же знайомі справи: свячення ножів, безпричинне вбивство невинних людей, дитину, що її розп’ято, дитину, прибиту ножем до стола, нарешті

четирилітнє дитя, надіте на палю. Багато сцен, мов живцем, переписані від інших писак цього гатунку.

На сторінках повісті “Вири Збруча” (1990) Габріеля Зиха, дія якої відбувається в галицькому містечку Підволочиська над Збручем, відчутна атмосфера неповаги до автохтонного населення, причому читаємо образливі епітети: українська голота, гайдамацька голота, примітивна голота... Виступає в ній “український примітивний хлоп”, який про себе самокритично каже: “Я русин, аж смердить”.

“Українець з виглядом ватажка” хизується своєю участю у війні “під Коновальцем”, що автор негайно використав для зауваження: “Належав до загону янічарів, підлеглого самому Коновальцеві”. Запозичивши в німців визначення Saisonstaat, яким вони називали Польщу, Зих глузливо пише про “сезонну державу галицьких українців”, тобто ЗУНР, яка проіснувала в боротьбі з підтримуваною Антантою Польщю від осені 1918 року до літа 1919 року.

Серед українських жінок містечка автора зацікавили тільки дві сестри, яких він вирішив ширше описати, - Ксеня і Ганка, неповнолітні проститутки.

Наприкінці 1990 року у Варшаві вийшла видана свого часу на Заході й віддавна не чужа польському читачеві повість В. Одоєвського “Засипле все, завіє...”, в якій одіозні українці безжалісно винищують поляків. Перевидаються інші, написані в подібному дусі, повісті цього останнім часом популярного над Віслою автора.

Схиляючись перед модою на “кресову літературу”, видавництва радо перевидавали довісні твори на цю тему. До них слід зарахувати спогади Марії Дунін-Козіцької “Буря зі сходу” (1990), присвячені подіям на Україні в 1917-1920 роках, де можна знайти згадки про “орди Петлюри” й гасло “різати ляхів”, водночас слова “самостійна Україна” взято в лапки.

Дбаючи про патріотичне виховання польської молоді, в Гданську перевидали повість Гелени Закшевської “Діти Львова” (1990). Герої цього невеликого за обсягом твору - львівські “орленти” - відважно лупцють своїх противників,

“голіруч кидаються на кулемети й здобувають їх у боротьбі з удесяtero сильнішими руськими відділами”.

Не шкодуючи темних фарб у зображені противників, авторка показує українця, який трясеться зі страху, мов у пропасниці, шоковано повторюючи “Господи, помилуй!”; вояків УГА, які втікають, “не думаючи про ніщо інше, як рятування життя”; німецькі батареї, які прикривають відступ українських військ і кільканадцятирічного Адася, що йому “руський шпигун” підкинув револьвер і якого за цей револьвер розстріляли під муром.

Про характер виданої в 1919 році книжки, яка, за словами видавця, у міжвоєнному періоді була в Польщі серед молоді дуже популярна, свідчать такі вжиті в ній висловлювання: гайдамацьке панування, країна, залита бандами ворогів, п’яні гайдамаки, звірюки, дики потвори, злочинці, дикиуни, гірші від звірят, дикиуни, керовані злочинною німецькою рукою. Є також мова про “жахливі насильства та вбивства, безкарно вчинені невинному населенню”.

Годиться відзначити, що польські видавництва обіцяли порадувати своїх читачів новою порцією подібної літератури, а, врахувавши дедалі численніші лаві “любителів Львова” і “любителів кресів”, таких творів напевно не забракне. Країна, яка відчуває дошкульний брак паперу, планує видати новий пасквіль Е. Пруса “Ошуканий фашизм” з провокаційним підзаголовком “Із співпраці українських націоналістів з німцями під час війни й окупації”.

Незважаючи на факт, що окремим польським авторам, усупереч законам фізики, вдалося пустити в рух шовіністичне перпетуум-мобіле, яке протягом понад 40 років по сьогоднішній день затрює атмосферу, хочеться ці міркування закінчити оптимістичним акордом. Є скромні підстави для твердження, що все-таки існує можливість роз’яснити захмарене небо польсько-українських взаємин, зокрема, коли спостерігати прояви отверзіння серед представників світлої частини обох громадськостей і новаторське переосмислення застарілих уявлень про українців серед великої частини молодих поляків. Було б труїзмом додавати, що це

серйозно збільшує шанси на цілковиту ліквідацію в Польщі негативного стереотипу українця.

ШУКАЮЧИ МОДУС ВІВЕНДІ

Чільні представники польських і українських кіл завжди багато дискутували на тему необхідності покращання польсько-українських взаємин. Водночас наводилися приклади зусиль представників обох народів знайти прийнятний для обох сторін модус вівенді. Таке важке завдання взяв на себе після кровопролитної Хмельниччини гетьман Іван Виговський, на жаль, Гадяцький договір 1658 року, який при крашому розумінні його ваги з боку обох партнерів міг на довгі роки змінити вигляд політичної карти Східної Європи, залишився нездійсненим.

Через півстоліття зарисувався перспективний союзний трикутник Батурин - Варшава - Стокгольм, а гетьман Мазепа кував з королем Станіславом Лещинським сміливі плани. Однаке, було вже пізно, бо насильно європейзована геніальним адміністратором з нахилами злочинця царем Петром I Москва прискореною хodoю входила в гурт європейських великороджав, а нещасна Полтавська битва 1709 року знівечила українські задуми.

Після смерті короля Яна Собеського Польща вже не мала володаря великого формату, натомість права Гетьманської України поступово скорочувалися під тиском експансивної Росії. На Правобережжі гніт польської шляхти викликав виснажливі для обох сторін гайдамацькі повстання, однаке, ці змагання були малопомітними епізодами на фоні європейської політики, неістотними сутичками порівняно з тим, що обом народам готували будівничі російської імперії.

Початок кінця польської державності - перший поділ Польщі (1772) - збігся з кінцем українських політичних прагнень - ліквідацією Гетьманщини (1764) і зруйнуванням Запорізької Січі (1775).

Придавлені тим самим окупантам, поляки і українці почали, хоч і дуже обережно, шукати шляхів до порозуміння. Декабристи на Україні, а згодом члени Кирило-Мефодіївського Братства контактували з польськими революціонерами, чимало українців стало учасниками польських повстань проти Росії в 1831 і 1863 рр., щоправда, представники найбільш свідомої частини молоді устами Володимира Антоновича заявили, що їм з людьми, які борються за Польщу в кордонах з-перед 1772 р., не по дорозі. Дали про себе знати старі упередження, тому незважаючи на відозву польського Тимчасового національного уряду “До братів русинів”, яка закликала до боротьби проти спільногоРвога - Росії, українські маси залишилися байдужими. Також “Золота грамота” й обітниця надати селянам право земельної власності не зуміли склілити їхніх симпатій на сторону поляків - подекуди вони навіть збройно виступили проти польських повстанців, активно діючи в лавах створеної царським урядом т. зв. сільської сторожі.

Сприятливі умови для нормалізації польсько-українських взаємин виникли в Галичині, коли вона протягом 146 років (1772-1918) перебувала в межах доволі ліберальної австрійської держави. Попри спорадичні спроби, чинені в цьому напрямі, через егоцентризм і політичну непоміркованість нагоди не використано, причому, безперечно, більше вини на сумлінні поляків, які в Галичині задавали тон як політичному, так і суспільно-культурному життю.

Однією з істотних перешкод у нормалізації взаємин стало домагання українців адміністративного поділу Галичини на Західну (польську) й Східну (українську). Поляки рішуче відкинули цю вимогу, а на Слов'янському конгресі в Празі (червень 1848) хоча й “переговори русинів з поляками в Галичині” закінчилися угодою, яка визнавала галицьким українцям політичну й культурну рівноправність, справу поділу відкладено на пізніше. Однаке, незабаром стало ясно, що гуманні положення працької угоди не мають шансів на здійснення.

Гласом воліючого в пустелі залишився “Голос перестороги” (Сянік, 1848) священика з Лемківщини Василя Подолинського, брошура, в якій духовник закликав обидва народи до порозуміння. Подібна доля зустріла видану з цією самою метою в 1882 р. розвідку Пантелеймона Куліша “Крашанка русинам і полякам на Великдень”. Без більших успіхів шукали співпраці з польськими соціалістами Драгоманов, Франко і Павлик. Коротке життя мала наприкінці XIX ст. “нова ера”, коли протягом кількох років здавалося, що підтримані київською “Громадою” галичани зможуть на базі партнерства домовитися з поляками.

Ідея польсько-українського порозуміння завжди мала багатьох противників, головно в колах національної демократії (ендеції). На думку Р. Дмовського, який твердив, що “самостійна Україна - це блеф, до того блеф австрійсько-німецької продукції”, а в Галичині він готов до розмов за умови, що “руси (українці) зречуться національно-державницьких прагнень”, сама історія показала, що всяка примирлива акція супроти українців шкідлива й тільки довела до дальнього загострення взаємин. Не що інше, як непримирима позиція ендеків, підтриманих римо-католицьким кліром, звела нанівець зусилля намісника Галичини графа М. Бобжинського напередодні Першої світової війни знайти спільну мову з українцями на базі боротьби з москоофільством. Сьогодні наївно звучать слова Дмовського, коли він, натякаючи на політичну незрілість сусідів, заявив: “З цілковитою певністю слід сподіватися, що з моментом, коли зникнуть ворожі Польщі австро-німецькі впливи, між поляками і русинами запанують дружні взаємини.”

Збройні змагання за Галичину в 1918-1919 рр. відгородили польську громадськість від української китайським муром, нінашо здалися кількаразові спроби медіації між воюючими сторонами різних антанцьких місій генералів Бертельмі, Боті і Дельвіга.

Варшавський договір 1920 р. між Пілсудським і Петлюрою з наміром, після перемоги над ЧА, коштом відданої Польщі Галичини, на території Правобережжя створити українську

державу, був неприйнятний для галичан і вони не підтримали “походу на Київ”.

Певні шанси поліпшення політичного клімату в Галичині з'явилися з обранням на першого президента II Речі Посполитої, прихильника толерантної політики супроти нацменшин Габрієля Нарутовича, який у вересні 1922 р. вніс до сейму проект автономії Східної Галичини. Члени національної демократії бачили в його обранні “загрозу єдності держави” і, вказуючи на підтримку кандидатури Нарутовича непольським населенням, заявили, що не визнають уряду, сформованого президентом, накиненим полякам чужими національностями: євреями, німцями і українцями. Президентство Нарутовича тривало кілька днів, 16 грудня 1922 р. він був забитий ендецьким фанатиком.

Як здається, завдання понад силу ставив польським селянам керівник селянського руху Вінценті Вітос. В одній із промов, він висловив свій погляд на польсько-українські взаємини, не добачаючи у своїх словах внутрішніх суперечностей:

“Мусимо здобутися на великі зусилля, особливо тут, на кресах, слід зміцнити польськість, не датися українцям, але не допустити до виникнення взаємної ненависті. Потрібний є спокій. З місцевим українським населенням поляки повинні співпрацювати”.⁸⁾

Слід додати, що інспірсвана Вітосом селянська партія “П’яст” була проти того, щоб держава трактувала слов’янські меншини так, як поляків, обстоюючи погляд, який зраджує залишки месіанських ідей у польській психіці:

“Польський народ перевищає слов’янські меншини рівнем науки, культури, а також з погляду політичного, морального, інтелектуального вироблення. Польща має виконати щодо цих народів певну місію, і вони не можуть без неї обйтися.”⁹⁾

До людей, які в міжвоєнній Польщі намагалися привести до польсько-українського порозуміння на базі Варшавського договору, належав Тадеуш Голувко, один із творців т.зв. прометейської ідеї, з допомогою якої хотів запрягти українців у колісницю польської східної політики. Як пише його біограф Іво Вершлер, Голувко - ініціатор плану державної асиміляції українського населення - був переконаний у ефективності своєї програми, згідно з якою, українці мали

по-українськи розмовляти, а по-польськи думати. “Віра в реальність цієї програми виникала з глибокого переконання про культурну вищість польського народу над українцями, білорусами чи євреями”.¹⁰⁾

Убивство Голувка бойовиками ОУН дало противникам порозуміння козир до рук, мовляв, співпраця з українцями неможлива, адже вони забиди людину, яка прямувала до створення самостійної України над Дніпром, відверто критикувала політику Дмовського в Галичині й антиукраїнську шкільну реформу Грабського, виступала за українізацію православної Церкви на Волині. 23 грудня 1932 року на подвір’ї львівської в’язниці Бригідки повисли на шибениці члени ОУН Білас і Данилишин, звинувачені, між іншим, у вбивстві Голувка і, як пише Вершлер: “Їх смерть потрясла українську громадськість та знову зменшила й так невеликі шанси порозуміння”.

Після пацифікації Галичини 1930 р. обидві сторони чинили спроби прочистити загущену атмосферу - українці були шоковані брутальною рішучістю поліційно-військової акції, натомість польський уряд занепокоєний українськими протестами в Лізі Націй, які викликали широкий резонанс серед світової громадськості. Велися розмови групи послів до сейму від УНДО з представниками проурядової політичної організації ББВР, однаке, закінчилося, як не раз у минулому: “Лютневі розмови виявили, що для акту польсько-українського примирення ще бракує сприятливого клімату”.¹¹⁾

Частина керівництва УНДО (Мудрий, Целевич, Луцький) все-таки далі пробувала довести до нормалізації польсько-українських взаємин. Не дивлячись на деякі початкові успіхи й поступки польського уряду, через невиконання ним основних українських дезидератів і загострення антиукраїнського курсу після смерті Пілсудського (1935), справа порозуміння зайшла в глухий кут.

Експериментальним полем для досліджень над можливістю згідливого співжиття поляків і українців стала герметично ізольована від решти українських земель Волинь. Однаке експеримент колишнього міністра в уряді УНР, волинського

воєводи Генріха Юзефського, тобто спроба практичного застосування політики державної асиміляції, закінчилася жалюгідним фіаско. У результаті - на початку 1938 р. Юзефського переведено до іншого воєводства, щоправда серед деяких українських кіл він був доволі популярним, а при від'їзді з Волині гурт селян прощав його на залізничній станції співом польського національного гімну українською мовою. Напередодні війни атмосфера значно погіршала, бо наслідник Юзефського на посту поєводи виявився прихильником політики твердої руки.

Накипіла роками ненависть вилилася з небувалою силою в роки Другої світової війни, причому навіть сталінсько-гітлерівський Дамоклів меч, що навис як над поляками, так і українцями, не стримав взаємовинищування. Почалося від кривавих порахунків сусідніх сіл, жалюгідні й соромні для обох народів події, яким неспроможні були перешкодити командування УПА і АК, згодом, коли розкрутилася спіраль ненависті, вони також дали себе втягнути в коловорот цих змагань. Локальні спроби припинити боротьбу не мали більшого успіху, причому по сьогоднішній день обидві сторони звинувачують одну одну в браку доброї волі. Політичні помилки закукурічених сусідів коригувало саме життя: нерідко члени АК сиділи з вояками УПА в тих самих льохах гітлерівського, а пізніше комуністичного режиму.

Деякі дані про спроби нормалізації польсько-українських взаємин можна знайти в монографії про "Бюро інформації і пропаганди АК". За даними її автора, уповноважений АК вже 15 квітня 1940 року мав розмову з представником українців, головою УЦК Володимиром Кубійовичем. Цей останній "висловив готовність продовжувати контакти за умови значних поступок на користь українців (в тому числі визнання права "Великої України" аж до земель по Горлиці, Ряшеву, Замостю, Владаву і Пінську). За цих умов розмови перервано".¹²⁾

На сторінках згаданої монографії мовиться про зондувальні розмови кур'єра лондонського уряду Яна Новака (З.Єзьоранського) з делегатом ОУН Володимиром Горбовим, які

відбулися в 1941 році. Згодом почалися переговори, що їх провадив комендант львівської АК генерал Казімеж Савіцький з представниками українського підпілля і митрополитом Андреєм Шептицьким. Протягом 1943 року відбулося кільканадцять зустрічей, які, проте, не дали видимих результатів, хоч із перервами тягнулися до лютого-березня 1944 року вже за наступного львівського коменданта АК полковника Владислава Філіповського.

Переконані у своїй безгрішності, поляки твердили, що відповідальність за безуспішний хід переговорів падає виключно на українців, бо екзильний уряд і польське підпілля не раз простягали в їхню сторону руку до згоди. Лондонський уряд ще 24 серпня 1940 року в “Тезах польської закордонної політики, засудивши імперіалістичні прагнення СРСР, заявив:

“Ці прагнення скеровані не тільки проти польської держави, але й проти народів Східної Європи. Цим народам Польща забезпечить повні національні права”.

У березні 1942 року польські офіційні кола проголосили, що після закінчення війни нова польська держава признає українцям більше прав, ніж вони мали їх до війни, за умови, що “під час теперішньої війни докажуть, що хочут з нами згідно співжити”. Запевняючи, що Польща матиме на увазі інтереси інших народів, польський уряд підкреслював недоторканність східного кордону і ставив галицьким українцям неприйнятну вимогу визнати польсько-український кордон, установлений Ризьким договором 1921 року по ріці Збруч.

Підпорядкована командуванню АК організація “Wachlarz” (“Віяло”), яка автономно діяла від осені 1941 року на території України, Білорусі і Литви, одним із своїх завдань бачила “наскільки можливо, почати спільну акцію з українцями-полонофілами”. Невідомо, ким мали бути ці полонофіли, натомість керівники АК нарікали, що важко було втягнути до будь-якої співпраці “місцевих людей за Бугом”. Перший відділ організації (всіх відділів було 5), що мав діяти в напрямі Львів - Тернопіль - Вінниця, до початку

1943 року, тобто кінця існування “Віяла”, не вийшов із організаційної стадії, тоді, як у тому самому часі на Білорусі польське підпілля могло похвалитися деякими успіхами.

Автор монографії про організацію “Wachlarz” нарікав, що “українці, серед яких націоналістичні тенденції влітку 1942 року досягли високого ступеня концентрації, паралізували всякі найменші починання польської сторони...”¹³⁾ Комендант організації підполковник Я. Влодаркевич - “Дам’ян”, який у березні 1942 року поїхав з Варшави до Львова, як здається, між іншим, з наміром нав’язати контакти з “українцями-полонофілами”, помер наглою смертю у Львові за нез’ясованих обставин.

З метою підкреслити миролюбність волинських поляків та їхнє прагнення домовитися зі своїми найближчими сусідами, водночас, показати брак доброї волі цих останніх, М. Фіалка наводить приклад дикунства, який повинен був повністю здискредитувати українців в очах цивілізованого світу: на початку липня 1943 року у пов. Ковель були по-звірячому забиті (розірвані кіньми) два члени польської делегації, які їхали на переговори.¹⁴⁾

Незважаючи на старі антагонізми й упередження, навіть за німецькими гратахами представники обох народів шукали шляхів до порозуміння. Спогади політичного діяча Володимира Стакова містять інформацію про контакти Степана Бандери і генерала Ровецького - “Грота” в німецькому концтаборі Саксенгавзен.

Згідно зі словами Стакова, Ровецький “особливо підкреслював конечність наладнання дружніх польсько-українських взаємин”. Обидві сторони (посередником у розмовах був Стаків) вирішили не оглядатися на минуле, натомість зосередитися на майбутньому. Ровецький мав навіть заявити, що “вже тепер слід рахуватися з’ утратою наших східних територій на користь українців, бо цього вимагає визвольна політика польського народу”.¹⁵⁾ В інтерв’ю, що його Стаків 1963 року дав польській редакції радіо “Вільна Європа” в Мюнхені, говорилося: “Генерал був добре зорієнтований в українських справах, і ми багато говорили на ці теми. Він

усвідомлював потребу коректних польсько-українських стосунків у майбутньому”.

Попри мирні запевнення Ровецького з наближенням фронту командування АК, повіривши в можливість реставрації “Східної Малопольщі”, опрацювало план, згідно з яким напередодні приходу ЧА Армія Крайова мала вдарити на відступаючих німців і захопити владу на втрачених Польщею після 17 вересня 1939 року землях. Метою цієї концепції було поставити Москву (а також західноукраїнську громадськість) перед доконаним фактом і виступити в ролі “господаря цих земель”.

Поляки, які часто закидали українцям політичну неграмотність, цим разом самі виявили жалюгідну короткозорість, повіривши в те, що своїм планом “Burza” примусять СРСР визнати старі кордони Польщі і зможуть установити польську адміністрацію, підлеглу лондонському урядові.

Після закінчення війни численні спроби наладнання співпраці велися в локальному масштабі. Протягом 1945-1946 років мали місце розмови керівництва УПА з представниками польського підпілля на території Закерзоння, приїздив навіть у цій справі з Галичини представник ГВШ-УПА підполковник Юрій Лопатинський. Платформою співпраці маластати боротьба з комунізмом на території Польщі та УРСР. Конкретним результатом укладеного договору був спільний наскок відділів УПА і ВІН на Грубешів наприкінці травня 1946 року. Водночас досягнуто домовленості, згідно з якою підрозділи УПА й поаковське підпілля (АК розпушено 19 січня 1945 року) вирішили себе взаємно не поборювати й не чіпати цивільного населення.¹⁶⁾ *

Під час післявоєнних років сталінського, а потім брежнєвського лихоліття обидва народи, позбавлені права свободно висловлювати свою волю, не мали можливості провадити відвертий діалог, якщо не рахувати спорадичних контактів інтелектуалів УРСР і ПНР та скромних польсько-українських зустрічей-дискусій, організованих з ініціативи більших гуртків УСКТ. Ці дискусії не були для українців легким завданням, бо іноді польська сторона, зловживаючи поняттям

націоналізму, українські визвольні рухи від Виговського по “Чупринку” - Шухевича називала націоналістичними, а евентуальному противників цього погляду неважко було наклеїти небезпечний у комуністичній системі ярлик націоналіста. Закріпився лицемірний погляд, за яким поляк, що борався за незалежність Польщі, вважався патріотом, натомість українець, який борався за незалежність України, - націоналістом.

Попри непідготованість до цього роду діяльності як польської, так і української громадськостей більш серйозні спроби діалогу мали місце на еміграції, а в деяких країнах Заходу постали польсько-українські товариства й відбулося кілька спільніх наукових конференцій, натомість на сторінках преси з'явився чимало статей на цю тему. З пропозицією налагодження співпраці й визнання існуючого польсько-українського кордону виступило на початку 1980-х років кілька польських опозиційних партій. В останньому десятиріччі ХХ століття, у зв’язку з будовою незалежних держав Польщі і України, постала база для встановлення партнерських взаємин, хоч і непокоїть факт, що питання співпраці захопило невелику частину інтелігенції, тоді як серед польського, так і українського загалу далі не видно більших зрушень. З другого боку, за всіма ознаками, питання фактичної незалежності України перед лицем загрози з боку північного сусіда, якому важко погодитися з цим фактом, музика майбутнього, алгебраїчна задача з великим числом невідомих. Однаке, не дивлячись на численні “плями на сонці”, події останніх років незаперечно засвідчують: це, що діється в царині польсько-українських взаємин є рухом уперед, а людей, які розуміють потребу порозуміння між двома народами, дедалі більше, водночас вони поступово переключаються з дискусій на шлях конкретних починань.

СКОРОЧЕННЯ

АБН	- Антибільшевицький Блок Народів
АК	- Армія Крайова - AK - Armia Krajowa
ББWR	- Безпартійний блок співпраці з урядом - BBWR - Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
БРСР	- Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
ВХ	- Хлопські (Селянські) батальйони - BCH - Bataliony Chłopskie
ВІН	- Свобода і Незалежність - WIN - Wolność i Niezawisłość
ВОП	- Військо охорони кордонів - WOP - Wojsko Ochrony Pogranicza
ВПШ	- Вища педагогічна школа - WSP - Wyższa Szkoła Pedagogiczna
ГВШ	- Головний військовий штаб УПА
ГГ	- Генеральна Губернія - GG - Generalgouvernement
ЗУНР	- Західно-Українська Народна Республіка
ЗЧ ОУН	- Закордонні частини ОУН (С. Бандери, від 1946р.)
КГБ	- Комітет державної безпеки - Комитет государственной безопасности
КПЗУ	- Комуністична партія Західної України
КПРС	- Комуністична партія Радянського Союзу
МВС	- Міністерство внутрішніх справ - MSW - Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
МО	- Громадянська міліція - MO - Milicja Obywatelska
НКВД	- Народний комісariat внутрішніх справ - Народный комиссариат внутренних дел
НС	- Наше Слово
НСЗ	- Національні збройні сили - NSZ - Narodowe Siły Zbrojne
НТШ	- Наукове Товариство ім. Шевченка
ОУН	- Організація Українських Націоналістів
ОУНм	- Організація Українських Націоналістів (А. Мельника)
ОУНр	- Організація Українських Націоналістів (С. Бандери, до 1946 р.)
ПАН	- Польська Академія Наук - PAN - Polska Akademia Nauk
ПЖ	- Польська жандармерія УПА
ПП	- Полк піхоти
ПОРП	- Польська об'єднана робітничча партія - PZPR - Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

- ПНР** - Польська Народна Республіка - PRL - Polska Republika Ludowa
- ПР** - Польська робітнича партія - PPR - Polska Partia Robotnicza
- РОА** - Русская Освободительная Армия
- РОНА** - Русская Освободительная Народная Армия
- RSHA** - Головний уряд державної безпеки - Reichssicherheitshauptamt
- СА** - Штурмові відділи - Sturmabteilungen
- СБ** - Служба безпеки - SB - Służba Bezpieczeństwa
- СБ ОУН** - Служба Безпеки ОУН
- СД** - Служба безпеки - SD - Sicherheitsdienst
- СРСР** - Союз Радянських Соціалістичних Республік
- СС** - Охоронні відділи - SS - Schutzstaffeln
- СІША** - Сполучені Штати Америки
- УБ** - Уряд безпеки - UB - Urząd Bezpieczeństwa
- УВО** - Українська Військова Організація
- УГА** - Українська Галицька Армія
- УГВР** - Українська Головна Визвольна Рада
- УДК** - Український Допомоговий Комітет
- УКЦ** - Українська Католицька Церква
- УНДО** - Українське Національно-Демократичне Об'єднання
- УНО** - Українське Національне Об'єднання
- УНР** - Українська Народна Республіка
- УПА** - Українська Повстанська Армія
- УРСР** - Українська Радянська Соціалістична Республіка
- УСКТ** - Українське Суспільно-Культурне Товариство
- УСС** - Українські Січові Стрільці
- УЦК** - Український Центральний Комітет
- ФРН** - Федеративна Республіка Німеччина
- ЦК ПОРП** - Центральний Комітет ПОРП - КС PZPR - Komitet Centralny PZPR
- ЧА** - Червона Армія

Примітки

- I.
1. Galicyjska działalność wojskowa Piłsudskiego 1906-1914, Warszawa 1967, str. 669.
2. Dmowski R. - Polityka polska i odbudowanie państwa, Warszawa 1989, II t. str. 206.
3. Wapiński R. - Roman Dmowski, Lublin 1988, str. 103.
4. Bałowski H. - Z polityki międzynarodowej XX wieku, Kraków 1979, str. 222.
5. Romer E. - Pamiętnik paryski 1918-19, Wrocław, 1989, str. 44.
6. Mysłek W. - Przedmurze, Warszawa 1987, str. 54.
7. Pruszyński K. - Podróże po Polsce. Podróże po Europie, Kraków 1966, str. 259.
8. Serczyk W. A. - Historia Ukrainy, Wrocław 1979, wyd. I str. 351; Wrocław 1990, wyd. II str. 355.
9. Romer E. - Pamiętnik... str. 42.
10. Pruszyński K. - Podróże po Polsce... str. 13.
11. Listopad 1918..., Warszawa 1988, str. 56, 57.
12. Wróbel P. - Listopadowe dni 1918, Warszawa 1988, str. 137, 139.
13. Stefan Rowecki w relacjach, Warszawa 1988, str. 332, 333.
14. Myśliński S. - Akcja zagłady, Warszawa 1988, str. 98.
15. j. w. str. 204.
16. Lovell J. - Koniec chorągu, Kraków 1968, str. 138, 139.
17. Segal K. - Smierć archiwariusza, Warszawa 1967, str. 68.
18. Sobiesiak J. - Z walk z bandami UPA w 1947 r., kwart. WPH. Nr.4, Warszawa 1972, str. 192-194.
19. Sikorski F. - Dzień nachylił się ku zachodowi, Warszawa 1986, str. 35.

II

1. Krakowski S., Grabski A. - Dzieje Polski Feudalnej (do 1775). - Kwart. Instytutu Pol. Radz. nr. 3-4, Warszawa 1956, str. 201, 202.
2. Korolewicz-Wajdowa J. - Sztuka i życie, Wrocław 1969, str. 64.
3. Galicyjska działalność wojskowa Piłsudskiego 1906-14, Warszawa 1967, str. 675.
4. Wróbel P. - Listopadowe dni 1918, Warszawa 1988, str. 109, 128-129.
5. O Wincentym Witosie, Warszawa 1984 str. 352.
6. Caban M. - Powrót zza rzeki Styks, Warszawa 1966, str. 56.
7. Zamoyski F. - Powrót nad rzekę, Warszawa 1967, str. 176.
8. Torzecki R. - Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-29, Kraków 1989, str. 352.
9. Chlebowski C. - Wachlarz, Warszawa 1983, str. 18.
10. Naszkowski M. - Lata próby, Warszawa 1965, str. 396.
11. Fijałka M. - 27 Wołyńska dywizja piechoty AK, Warszawa 1986, str. 14
12. J. w. str. 12.
13. Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-45, Warszawa 1989, str. 45-47.
14. Sadzewicz M. - Rodzina Płomieńczyków, Warszawa 1966, str. 33.
15. Sobiesiak J. - Przebraże, Warszawa 1971, str. 82.
16. Sulewski W. - Leśne fronty, Lublin 1971, str. 94.
17. Sobiesiak J. - Przebraże, str. 130.
18. Cybulski H. - Czerwone noce, Warszawa 1977, str. 79.
19. Kisielewski W. - Batalion śmiały, Lublin 1966, str. 44.
20. Romanowski W. - Kainowe dni, Warszawa 1990, str. 76, 77.
21. Deportacje i przemieszczenia str. 65.
22. Brzoza J. - Ziemia, Katowice 1963, str. 61.
23. Mach W. - Góry nad Czarnym Morzem, Łódź 1984, str. 240.
24. Odojewski W. - Zasypie wszystko, zawleje..., Warszawa 1990, str. 338.
25. Blum I. - Z dziejów WP w latach 1944-48, II wyd. Warszawa 1968, str. 25.
26. Sulewski W. - Lasy w ogniu, Warszawa 1962, str. 194.
27. Harasymowicz J. - Wybór wierszy, Warszawa 1967, str. 252.
28. Jastrzębski J. - Ścieżki kaprala Smereka, Rzeszów 1989, str. 61-63.
29. Dolinski J. - Obraz trawiony wspomnieniem, Warszawa 1982, str. 308.
30. Żaror P. - Kierunek wschodni w strategii wojskowo-politycznej gen. W. Sikorskiego 1940-43, Warszawa 1988, str. 199.
31. Łuczak C. - Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań 1979, str. 210.

32. W walce o utrwalenie władzy ludowej w Polsce 1944-1947, Warszawa 1967, str. 125-126.
33. Mazur G. - Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939-45, Warszawa 1987, str. 253.
34. Stefan Rowecki w relacjach, Warszawa 1988, str. 17.
35. Sobiesiak J. - Przebraże, str. 86.
36. Sulewski W. - Lasy w ogniu, Warszawa 1962, str. 195.
37. Torzecki R. - Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-45, Warszawa 1972, str. 330.
38. Podlaski K. - Białorusini, Litwini, Ukraińcy - nasi wrogowie czy bracia, Warszawa 1984, str. 95.
39. Prus E. - Herosi spod znaku tryzuba, Warszawa 1985, str. 306.
40. Polegli w walce o władzę ludową, Warszawa 1970, str. 30, 31.
41. Olszewski E. - Początki władzy ludowej na Rzeszowszczyźnie 1944-47, Lublin 1974, str. 216, 217.
42. Stefan Rowecki...str. 17.
43. Janik B. - Było ich trzy, Warszawa 1970, str. 263.

III.

1. Romanowski W. - Kainowe dni, Warszawa 1990, str. 19.
2. Segal K. - Śmierć archiwariusza, Warszawa 1967, str. 65-67.
3. Romer E. - Pamiętnik paryski 1918-19, Wrocław 1989, str. 180.
4. Bata A. - Bieszczady w ogniu, Rzeszów 1987, str. 70, 71.
5. Odojewski W. - Wyspa ocalenia, Warszawa 1964, str. 62.
6. Odojewski W. - Zmierzch świata, Warszawa 1962, str. 76, 77.
7. Mach W. - Góry nad Czarnym Morzem, Łódź 1984, str. 261, 262.
8. Brainty R. - Pamiętnik moich książek, Warszawa 1985, str. 158, 159.
9. Adamski J. - Odwiedziny, Kraków 1975, str. 102-103.
10. Kaczmarek K. - Ósmy bydgoski, Warszawa 1962, str. 338.
11. Wałach S. - Był w Polsce czas, Kraków 1971, str. 75.
12. Gerhard J. - Łuny w Bieszczadach, Lublin 1973, str. 285-286.
13. Szelągowski W. - Wzburzony San, Warszawa 1973, str. 352.
14. Kisielewski W. - Batalion śmiałych, Lublin 1966, str. 109.
15. Biliska Maja - Ogień nad Solinką, Warszawa 1981, str. 18.
16. Mularczyk Andrzej - Co się komu śni, Warszawa 1968, str. 220.
17. Myśliński S. - Strzały pod Cisną, Warszawa 1971, str. 98.
18. Sobiesiak J. Jegorow R. - Burzany, Warszawa 1964, str. 124.
19. Putrament J. - Pół wieku-Wojna, Warszawa 1963, str. 219, 220.
20. Panas H. - Prawo wojny, Olsztyn 1969, str. 189, 190.
21. Ziembikiewicz Z. - W partyzancie u "Rysia", Warszawa 1978, str. 117.
22. Koprowski J. - Teraz i zawsze, Łódź 1968, str. 94, 97.
23. Fijałka M. - 27 Wołyńska dywizja piechoty AK, Warszawa 1986, str. 46
24. Janik B. - Było ich trzy, Warszawa 1970, str. 105.
25. j. w. str. 266, 267.
26. Putrament J. - Pół wieku... str. 224.
27. Adamski J. - Odwiedziny... str. 114.
28. Myśliński S. - Strzały... str. 111.
29. j. w. str. 149.
30. Bata A. - Bieszczady...str. 186.
31. Koziół U. - Postoje pamięci, Warszawa 1964, str. 171.
32. Prus E. - Atamania UPA, Warszawa 1988, str. 163, 164.

IV

1. Fijatka M. - 27 Wołyńska dywizja piechoty AK,
Warszawa 1986, str. 14.
2. Brzoza J. - Ziemia, Katowice 1963, str. 81-86.
3. Sroga A. - Akt pierwszy, Warszawa 1966, str. 109.
4. Dominiczak H. - Żołnierze granicznych dróg, Warszawa
1984, str. 228.
5. Blum I. - Z dziejów WP w latach 1944-48,
Warszawa 1968, II wyd., str. 110.
6. Prus E. - Herosi spod znaku tryzuba, Warszawa
1985, str. 151.
7. Jegorow R. - Pajęczyna, Lublin 1968, str. 23.
8. Szczęśniak A. Szota W. - Droga do nikąd, Warszawa
1973, str. 312.
9. Prus E. - Atamania UPA, Warszawa 1988, str. 289.
10. Bata A. - Bieszczady w ogniu, Rzeszów 1987, str. 159.
11. Dominiczak H. - WOP w latach 1945-48, Warszawa
1971, str. 256.
12. Domino Z. - Pragnienia, Warszawa 1967, str. 34-35.
13. Sobiesiak J. - Burzany, Warszawa 1964, str. 318.
14. Kisielewski W. - Batalion śmiały, Lublin 1966, str. 82.
15. Zamojski F. - Dwaj z kaemów, Lublin 1972, str. 302.
16. Broniewska J. - Z pamiętnika korespondenta
wojennego, Warszawa 1965 t. II, str. 51, 52.
17. Blum I. - Z dziejów WP... II wyd. str. 287.
18. j. w. I wyd. str. 213.

- V.
1. Grabski S. - Pamiętniki, Warszawa, 1989, I t. str. 392.
 2. Torzecki R. - Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-29, Kraków 1989, str. 139, 140.
 3. Cygański M. - Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1919-39, Łódź 1962, str. 94, 127.
 4. Dabrowski S. - Koncepcje powojennych granic Polski... Wrocław 1971, str. 109.
 5. Markiewicz J. - Odpowiedzialność zbiorowa ludności polskiej... Warszawa 1958, str. 40.
 6. Wilczur J. - Do nieba nie można odrazu, Warszawa 1961, str. 53, 54.
 7. Jurys A. Szafar T. - Pitaval polityczny 1918-39, Warszawa 1971, str. 410.
 8. Piecuch H. - Siedem rozmów z gen. dyw. W. Pożoga, Warszawa 1987, str. 10.
 9. Prus E. - Pannacionalizm, Katowice 1976, str. 77, 78.
 10. Cygański M. - Mniejszość niemiecka w Polsce..., Łódź 1962, str. 144.
 11. Turlejska M. - Prawdy i fikcje, Warszawa 1968, str. 103.
 12. Caban M. - Powrót zza rzeki Styks, Warszawa 1968, str. 277.
 13. Jurga T. - U kresu II Rzeczypospolitej, Warszawa 1985, str. 508.
 14. Józef Piłsudski w opiniach polityków i wojskowych, Warszawa 1985, str. 363.
 15. j. w. str. 363.
 16. Sosnowski K. Cieniom Września, Warszawa 1988, str. 239.
 17. Jarnicki W. - Spalona ziemia, Łódź 1984, str. 337.
 18. Zamojski F. - Powrót nad rzekę, Warszawa 1967, str. 219.
 19. Gorzkowski K. - Kroniki Andrzeja. Zapiski z podziemia 1939-41, Warszawa 1989, str. 160.
 20. Fijałka M. - 27 dyw. piechoty AK. Warszawa 1989, str. 14.
 21. Szczęśniak A. Szota W. - Droga do nikąd, Warszawa 1973, str. 108.
 22. Torzecki R. - Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-45, Warszawa 1972, str. 257, 258.
 23. Gajewski J. - Canaris, Warszawa 1977, str. 163, 164.
 24. Wilczur J. - Do nieba..., str. 27.
 25. j. w. str. 25.
 26. Bartoszewski W. - Lozy Żydów Warszawy 1939-1943, Londyn 1983, str. 62
 27. Prus E. - Atamania UPA, Warszawa 1988, str. 20.
 28. Wilczur J. - Do nieba... str. 26.
 29. Strauss-Marko S. - Czysta krew, Łódź 1966, str. 278, 280.
 30. Hryniewiecki W. - My z Zamojszczyzny, Warszawa 1970, str. 112.
 31. Caban M. - Powrót zza rzeki Styks, Warszawa 1966, str. 279.
 32. Zamojski F. - Noc nad miastem, Warszawa 1985, str. 93-96.

33. Zamojski F. - Ciemność, Lublin 1971, str. 129-130.
34. Myśliński S. - Akcja zagłady, Warszawa 1988, str. 56.
35. Segal K. - Smierc archiwariusza, Warszawa 1967 str. 145.
36. Bartelski L. - Powstanie Warszawskie, Warszawa 1967, str. 278, 279.
37. Sulewski W. - Żołnierze trzech strzał, Warszawa 1972, str. 70.
38. Torzecki R. - Kwestia ukraińska w Polsce... str. 177-178.
39. Gomułka W. - Z kart naszej historii, Warszawa 1970, str. 192-193.
40. Kunicki M. - Pamiętnik "Muchy", Warszawa II wyd. 1967, str. 67.
41. Sulewski W. - Na północ od Bieszczadów, Lublin 1972, str. 61.
42. Szczęśniak A. Szota W. - Droga do nikąd, Warszawa 1973, str. 172.
43. Janik B. - Było ich trzy, Warszawa 1970, str. 231.
44. Broniewska J. - Z pamiętnika korespondenta... Warszawa 1965, II t. str. 16, 17.
45. Sulewski W. - Głosy z daleka, Warszawa 1971, str. 101.
46. Caban M. - Powrót zza rzeki... str. 279.
47. W walce o utrwalenie władzy ludowej 1944-47, Warszawa 1967, str. 119.
48. Torzecki R. - Kwestia ukraińska... Warszawa 1972 str. 300, 301.
49. Prus E. - Atamania..., str. 220, 221.
50. Grygiel J. - ZWZ, AK w obwodzie Zamojskim 1939-44, Warszawa 1985, str. 250, 254.
51. Sulewski W. - Lasy w ogniu, Warszawa 1962, str. 195.
52. Z lat wojny i okupacji 1939-45, Warszawa 1971, t.III str. 122.
53. Ziembikiewicz Z. - W partyzance u "Rysia", Warszawa 1978, str. 141.
54. Zamojski F. - Noc nad miastem... str. 25, 26, 56.

VI.

1. Grabski S. - Pamiętniki, Warszawa 1989, tom II str. 231.
2. Drożdżyński A. Zaborowski J. - Oberländer, Poznań 1960, str. 184.
3. Cybulski H. - Czerwone noce, Warszawa 1977, str. 7.
4. Janik B. - Było ich trzy, Warszawa 1970, str. 231.
5. Sobiesiak J. Jegorow R. - Burzany, Warszawa 1964, str. 192-195.
6. Caban M. - Powrót zza rzeki Styks, Warszawa 1966, str. 280, 281.
7. Sikorski F. - Iwa zielona, Wrocław 1984, str. 25.
8. Kisiel R. - Bez munduru my żołnierze, Warszawa 1969, str. 249.
9. Sulewski W. - Na partyzanckich ścieżkach, Warszawa 1968, str. 153.
10. Ziembikiewicz Z. - W partyzance u "Rysia", Warszawa 1978, str. 257.
11. Myśliński S. - Służący pod Cisną, Warszawa 1971, str. 104.
12. Prus E. - Herosi spod znaku tryzuba, Warszawa 1985, str. 277.
13. Mysłek W. - Przedmurze, Warszawa 1987, str. 74-75.
14. Lerski J. - Emisariusz Jur, Warszawa 1989, str. 89.

VII.

1. Sobiesiak J. - Z walk z bandami UPA w 1947 r., Kwart. WPH nr. 4, Warszawa 1972, str. 194.
2. Gorzkowski K. - Kroniki Andrzeja, Warszawa 1989, str. 364.
3. Kunicki M. - Pamiętnik "Muchy", Warszawa 1959, str. 255 I wyd.
4. j. w. II wyd. Warszawa 1967, str. 76.
5. j. w. II wyd. Warszawa 1967, str. 63.
6. Caban M. - Powrót zza rzeki Styks, Warszawa 1966, str. 59-63.
7. Odojewski W. - Zasypie wszystko, zawieje..., Warszawa 1990, str. 38.
8. Kiwka Z. - Araukarie pana Crolla, Poznań 1970, str. 112.
9. Zamojski F. - Noc nad miastem, Warszawa 1985, str. 50.
10. Grabski S. - Pamiętniki, Warszawa 1989, t. I, str. 222, 223.
11. Polska w latach 1918-1939, Warszawa 1986, str. 48, 49.
12. Korpalska W. - W. E. Sikorski, Wrocław 1988, str. 88.
13. Myśliński S. - Akcja zagłady, Warszawa 1988, str. 219.
14. Zamojszczyzna-Sonderlaboratorium SS, Warszawa 1967, str. 484 t. I
15. Bartelski L. - Powstanie Warszawskie, Warszawa 1967, str. 59, 88.
16. Czas dokonany, Lublin 1977, str. 242.
17. Prus E. - Herosi spod znaku tryzuba, Warszawa 1985, str. 201.
18. Sulewski W. - Na północ od Bieszczadów, Lublin 1972, str. 43.
19. Blum I. - Z dziejów WP, Warszawa 1968, wyd. II str. 251.
20. Ryszka F. - "Sprawa polska" i sprawy Polaków, Warszawa 1966, str. 132.
21. Bata A. - Bieszczady w ogniu, Rzeszów 1987, str. 3.
22. Adamski J. - Odwiedziny, Kraków 1975, str. III.
23. Zamojski F. - Noc..., Warszawa, str. 58.
24. Myśliński S. - Akcja..., str. 143, 144.
25. Prus E. - Atamania..., str. 162.
26. Cybulski H. - Czerwone noce..., str. 319.
27. Romanowski W. - Kainowe dni, Warszawa 1990, str. 74.
28. Kotowicz W. - Godzina przed świątem, Warszawa 1963, str. 206, 207.

VIII.

1. Czerniakiewicz J. - Repatriacja ludności... Warszawa 1987, str. 38, 39.
2. Sikorski F. - Dzień nachylił się ku zachodowi, Warszawa 1986, str. 28.
3. Jarnicki W. - Spalona ziemia, Łódź 1984, str. 348, 349.
4. Nicieja S. - Cmentarz Łyczakowski we Lwowie, Wrocław 1988, str. 37.
5. Łuczak C. - Zagłada, Warszawa 1989, str. 25.
6. Gorzkowski K. - Kroniki Andrzeja, Warszawa 1989, str. 497.
7. Szczęśniak A. L. - Katyń, Warszawa 1989, str. 38.
8. O Wincentym Witosie, Warszawa 1984, str. 169.
9. Miedzy Polską etniczną a historyczną, Wrocław 1988, str. 214, 215.
10. Werschler I. - Tadeusz Hołówko, Warszawa 1984, str. 350.
11. Chojnowski A. - Koncepcje polityki narodowościovnej.. Wrocław 1970, str. 176.
12. Mazur G. - Biuro Informacji i Propagandy..., Warszawa 1987, str. 209.
13. Chlebowski C. - Wachlarz, Warszawa 1983, str. 251.
14. Fijałka M. - 27 Wołyńska dywizja piechoty AK, Warszawa 1986, str. 57.
15. Stefan Rowecki w relacjach, Warszawa 1988, str. 317.
16. Szczęśniak A. Szota W. - Droga do nikąd, Warszawa 1973, str. 339-343.

Бібліографія

A). Наукові і популярно-наукові праці

- Bartelski Lesław - Powstanie Warszawskie, Warszawa 1967.
- Bartoszewski Władysław - Losy Żydów Warszawy 1939-1943, Londyn 1983.
- Bata Artur - Bieszczady w ogniu, Rzeszów 1987.
- Batowski Henryk - Rozpad Austro-Węgier 1914-1918, Wrocław 1965.
- Batowski Henryk - Z polityki międzynarodowej 20 wieku, Kraków 1979.
- Bernas Franciszek, Bernas - Mikulska Julietta, Klęska, Warszawa 1966.
- Bernasiowie Franciszek i Julietta - V Kolumna, Warszawa 1972.
- Bielecki Teofil, Ławski Jan - Gdy umilkły ostatnie strzały, Warszawa 1969.
- Blum Ignacy - Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1944-1948, Warszawa I wyd. 1960, II wyd. 1968.
- Borkiewicz Adam Józef - Powstanie Warszawskie 1944, Warszawa 1964.
- Chlebowski Cezary - Wachlarz, Warszawa 1983.
- Chojnowski Andrzej - Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-39, Wrocław 1970.
- Ciechanowski Jan - Powstanie Warszawskie, Warszawa 1984.
- Cieślak Tadeusz - Hitlerowski sojusz z nacjonalizmem ukraińskim w Polsce - "Z dziejów stosunków polsko-radzieckich", Studia i materiały tom V, Warszawa 1969.
- Cygański Miroslaw - Mniejszość niemiecka w Polsce w latach 1919-1939, Łódź 1962.
- Czerniakiewicz Jan - Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944-48, Warszawa 1987.
- Dąbrowski Stanisław - Koncepcje powojennych granic Polski w programach i działalności polskiego ruchu ludowego w latach 1939-1945, Wrocław 1971.
- Daszkiewicz Andrzej - Ruch oporu w regionie Beskidu Niskiego 1939-1944, Warszawa 1975.
- Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-45, Warszawa 1989.
- Dmowski Roman - Polityka polska i odbudowanie państwa, Warszawa 1989.

- Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939, Warszawa 1989.
- Dominiczak Henryk - WOP w latach 1945-48, Warszawa 1971.
- Drożdżyński Aleksander, Zaborowski Jan - Oberländer, Poznań 1960.
- Dyktatury w Europie środkowo-wschodniej 1918-1939, Wrocław 1973.
- Eckert Marian - Historia polityczna Polski lat 1918-1939, Warszawa 1985.
- Encyklopedia Drugiej Wojny Światowej, Warszawa 1975.
- Encyklopedia Powszechna (tomy I-IV), Warszawa 1973-76.
- Fijałka Michał - 27 Wołyńska dywizja piechoty AK, Warszawa 1986.
- Gajewski Jan - Canaris, Warszawa 1977.
- Galicyjska działalność wojskowa Piłsudskiego 1906-14, Warszawa 1967.
- Garlicki Andrzej - Józef Piłsudski, Warszawa 1988.
- Ginalski Edmund - 40 pułk artylerii lekkiej, Warszawa 1968.
- Gomułka Władysław - Z kart naszej historii, Warszawa 1970.
- Gondek Leszek - Działalność abwehry na terenie Polski, Warszawa 1974.
- Góra Władysław, Halaba Ryszard - O utworzenie i utrwalenie władzy ludowej 1944-48, Warszawa 1968.
- Góra Władysław, Juchniewicz Mieczysław - Walczyli razem, Lublin 1972.
- Grygiel Jan - Związek walki zbrojnej, Armia Krajowa w obwodzie Zamojskim 1939-44, Warszawa 1985.
- Guerin Alain - Komandosi zimnej wojny, Warszawa 1971.
- Iwaszkiewicz Jarosław - Stanisława Wysocka i jej kijowski teatr "Study", Warszawa 1963.
- Jaszuński Grzegorz - Z polityki niedostatecznie, Warszawa 1967.
- Jędruszcza Hanna i Tadeusz - Ostatnie lata Drugiej Rzeczypospolitej 1935-39, Warszawa 1970.
- Józef Piłsudski i jego legenda, Praca zbiorowa, Warszawa 1988.
- Józef Piłsudski w opiniach polityków i wojskowych, Warszawa 1985.
- Juchniewicz Mieczysław, Rzepski Stanisław - Szlakiem 34 pp., Warszawa 1961.
- Juchniewicz Mieczysław - Poczta polowa 52160 - Z dziejów 35 pp., Warszawa 1963.
- Jurga Tadeusz - U kresu II Rzeczypospolitej, Warszawa 1985.
- Juryś Roman, Szafar Tadeusz - Pitaval polityczny 1918-1939, Warszawa 1971.
- Juzwenko Adolf - Polska a "Biała Rosja", Wrocław 1973.
- Kaczmarek Kazimierz - Ósmy Bydgoski, Warszawa 1962.
- Kirchmayer Jerzy - Powstanie Warszawskie, Warszawa 1964.
- Korpalska Walentyna - Władysław Eugeniusz Sikorski, Wrocław 1988.
- Koźmiński Maciej - Polska i Węgry przed Drugą Wojną Światową, Wrocław 1970.

- Krakowski Stefan, Grabski Andrzej - Dzieje Polski Feudalnej (do 1795). Kwartalnik Instytutu Pol. Radz". Nr. 3-4, Warszawa 1956, str. 180.
- Kraków-Kijów, Praca zbiorowa, Kraków 1969.
- Kwilecki Andrzej - Łemkowie-Zagadnienia migracji i asymilacji, Warszawa 1974.
- Leszczyński Kazimierz - Heinz Reinefahrt, Warszawa-Poznań 1961.
- Lubicz-Nycz Bronisław - Batalion "Kiliński" AK 1940-1944, Warszawa 1986.
- Łuczak Czesław - Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań 1979.
- Łuczak Czesław - Zagłada, Warszawa 1989.
- Mały słownik historii Polski, Warszawa 1964.
- Markiewicz Jerzy - Odpowiedzialność zbiorowa ludności polskiej powiatu biłgorajskiego podczas okupacji hitlerowskiej, Warszawa 1958.
- Mazur Grzegorz - Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939-1945, Warszawa 1987.
- Micewski Andrzej - W cieniu Marszałka Piłsudskiego, Warszawa 1969.
- Micewski Andrzej - Kardynał Wyszyński prymas i mąż stanu, Paryż 1982.
- Międzynarodowe tło agresji Rzeszy niemieckiej na Polskę w 1939 r., Warszawa 1986.
- Między Polską etniczną a historyczną, Wrocław 1988.
- Mórawski Karol - Przewodnik historyczny po cmentarzach warszawskich, Warszawa 1987.
- Mystek Wiesław - Przedmurze, Warszawa 1987.
- Nicieja Stanisław - Cmentarz Łyczakowski we Lwowie, Wrocław 1988.
- Okęcki Stanisław - Ruch partyzancki w Polsce 1939-1945, Warszawa 1968.
- Olszewski Edward - Początki władzy ludowej na Rzeszowszczyźnie 1944-1947, Lublin 1974.
- Podhorodecki Leszek - Zarys dziejów Ukrainy, Warszawa 1976.
- Podhorodecki Leszek - Dzieje Kijowa, Warszawa 1982.
- Podkowiński Marian - W kregu Hitlera, Warszawa 1987.
- Podlaski Kazimierz - Białorusini, Litwini, Ukraińcy - nasi wrogowie czy bracia, Warszawa 1984.
- Polegli w walce o władzę ludową, Warszawa 1970.
- Polska w latach 1918-1939, Praca zbiorowa, Warszawa 1986.
- Proces trzech biskupów słowackich, Praga 1952.
- Prus Edward - Utworzenie kolaboracyjnego rządu ukraińskich nacjonalistów i ogłoszenie we Lwowie w 1941 r. "samostojnej derżawy" pod protektoratem Trzeciej Rzeszy, "Z dziejów stosunków polsko-radzieckich" - Studia i materiały - IX, Warszawa 1972.
- Prus Edward - Pannacionalizm, Katowice 1976.
- Prus Edward - Herosi spod znaku tryzuba, Warszawa 1985.
- Prus Edward - Władysław Świętojurski, Warszawa 1985.
- Prus Edward - Atamania UPA, Warszawa 1988.
- Pruszyński Ksawery - Księga ponurych niedopowiedzeń, Warszawa 1957.

- Puchalski Zbigniew - Wola w Powstaniu Warszawskim (I-4.VIII. 44), "Z lat wojny i okupacji" t. III
Warszawa 1971.
- Pudło Kazimierz - Osadnictwo Łemkowskie na Dolnym Śląsku w latach 1947-1969, Wieś Dolnośląska tom XX,
Wrocław 1970
- Pudło Kazimierz - Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947-1985, Wrocław 1987.
- Rawicz Jerzy - Pozostało do wyjaśnienia, Warszawa 1979.
- Reiss Józef - Mała historia muzyki, Warszawa 1959.
- Rok 1863 na Ukrainie - Pamiętnik nieznanego autora,
Kraków 1979.
- Romeyko Marian - Przed i po maju, Warszawa 1967.
- Ruszczyk Marek - Strzały w "Zachęcie", Katowice 1987.
- Ryszka Franciszek - "Sprawa polska" i sprawy Polaków,
Warszawa 1966.
- Rzepski Stanisław - 8 Dywizja piechoty, Warszawa 1970.
- Serczyk Władysław - Historia Ukrainy-wyd. I, Wrocław
1979; II wyd. Wrocław 1990.
- Serczyk Władysław - Hajdamacy, Kraków 1972.
- Sław Aleksander - O kwestii ukraińskiej w Polsce-"Nowe Drogi" Nr. 8, Warszawa 1958.
- Sulewski Wojciech - Lasы w ogniu, Warszawa 1962.
- Sulewski Wojciech - Pod bokiem generalnego gubernatora,
Warszawa 1965.
- Szczęśniak Antoni, Szota Wiesław - Droga do nikąd,
Warszawa 1973.
- Szczęśniak Andrzej Leszek - Katyń, Warszawa 1989.
- Szota Wiesław - Zarys rozwoju OUN i UPA, Warszawa,
Wojskowy Przegląd Historyczny Nr. 1 1963.
- Torzecki Ryszard - Niektóre aspekty hitlerowskiej polityki
wobec Ukraińców (1940-44), "Z dziejów stosunków
polsko-radzieckich" t. V, Warszawa 1969.
- Torzecki Ryszard - Kwestia ukraińska w polityce III
Rzeszy 1933-1945, Warszawa 1972.
- Torzecki Ryszard - Kwestia ukraińska w Polsce w latach
1923-29, Kraków 1989.
- Turlejska Maria - Rok przed klęską, Warszawa 1960.
- Turlejska Maria - Prawdy i fikcje, Warszawa 1968.
- Turowski Józef - Pozoga. Walki 27 Wołyńskiej dywizji
AK, Warszawa 1990
- Tysiąc lat dziejów Polski, Warszawa 1980.
- Ukraina - teraźniejszość i przeszłość - Praca zbiorowa,
Kraków 1970.
- Wapiński Roman - Roman Dmowski, Lublin 1988.
- Wasiały Kazimierz - Szkolnictwo i kultura grup
narodowościowych w Polsce Ludowej - "Przegląd
zachodnio-pomorski", Szczecin 1972.
- Wereszycki Henryk - Pod berłem Habsburgów, Kraków 1975.
- Werschler Iwo - Tadeusz Hołówko, Warszawa 1984.
- Wierzbicki Zbigniew T. - Awans społeczno-kulturalny
ludności ukraińskiej w PRL, kwartalnik "Lud" tom
LVIII, Wrocław-Poznań 1974.
- Wojtas Andrzej - Krztalowanie się form działalności
zbrojnej BCH na Lubelszczyźnie (1940-44), "Z lat
wojny i okupacji" t. III, Warszawa 1971.

- Wołczew Wsiewołod - Przyczynek do stanowiska ugrupowań obozu londyńskiego na Lubelszczyźnie wobec kwestii ukraińskiej, "Z dziejów stosunków polsko-radzieckich", Studia i materiały tom V, Warszawa 1969.
- Wołoszyn Włodzimierz - Pod Budziszynem i Dreznem. Z dziejów 30 pp. Warszawa 1963.
- W obronie władzy ludowej 1944-52, Warszawa 1985.
- Wróbel Piotr - Listopadowe dni 1918, Warszawa 1988.
- Wróblewski Mikołaj - Służba budowlana "Baudienst" w Generalnym Gubernatorstwie 1940-45, Warszawa 1984.
- Wrzosek Mieczysław - Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921, Białystok 1988.
- W walce o utrwalenie władzy ludowej 1944-1947. Praca zbiorowa, Warszawa 1967.
- Załuski Zbigniew - Czterdziesty czwarty. Warszawa 1969.
- Załuski Zbigniew - Drogi do pewności, Warszawa 1984.
- Zamojszczyzna - Sonderlaboratorium SS - Zbiór dokumentów, Warszawa 1979.
- Zbrodnia niemiecka w Warszawie 1944 r. Zeznania - zdjęcia, Poznań 1946.
- Z dziejów współpracy Polaków, Ukraińców i Rosjan, Kraków 1975.
- Zgrzywa Stanisław - Gmina Stary Zamość 1939-1944, Lublin 1964.
- Zielinski Henryk - Historia Polski 1914-1939, Wrocław 1985.
- Z lat wojny i okupacji 1939-1945 t. III. Praca zbiorowa, Warszawa 1971.
- Żarów Piotr - Kierunek wschodni w strategii wojskowo-politycznej gen. Władysława Sikorskiego 1940-43, Warszawa 1988.

Б). Мемуаристика

- Barczak Zbigniew - Jak sen, jak zły sen, Kraków 1971.
- Beck Józef - Ostatni raport, Warszawa 1987.
- Bratny Roman - Pamiętnik moich książek, Warszawa 1985.
- Broniewska Jadwiga - Z pamiętnika korespondenta wojennego, Warszawa 1965.
- Caban Mikołaj - Powrót zza rzeki Styks, Warszawa 1966.
- Cybulski Henryk - Czerwone noce, Warszawa 1977.
- Czas dokonany - Wspomnienia z Lubelszczyzny, Lublin 1977.
- Czas gorących serc - Praca zbiorowa, Rzeszów 1984.
- Czerwiński Józef - Z wołyńskich lasów na berliński trakt, Warszawa 1972.
- Doliński Józef - Obraz trawniony wspomnieniem, Warszawa 1982.
- Dudziński Bolesław - Wojenne wędrówki, Łódź 1971.
- Dunin-Kozicka Maria - Burza od wschodu, Warszawa 1990.
- Filar Alfons - Gdy umilkły działa, Warszawa 1972.
- Gogołowska Stanisława - Szkoła okrucieństwa, Lublin 1964.
- Gorzkowski Kazimierz - Kroniki Andrzeja. Zapiski z podziemia 1939-41, Warszawa 1989.
- Grabski Stanisław - Pamiętniki, Warszawa 1989.

- Graza Roman - Bez maski, Warszawa 1962.
- Hryniwiecki Witold - My z Zamojszczyzny, Warszawa 1970.
- Iwaszkiewicz Jarosław - Książka moich wspomnień, Kraków 1957.
- Janik Bronisław - Było ich trzy, Warszawa 1970.
- Kasztelan Wacław K. - Na granicznych rubieżach, Warszawa 1972.
- Kirchmayer Jerzy - Pamiętniki, Warszawa 1975.
- Kisiel Roman - Bez munduru my żołnierze, Warszawa 1969.
- Klukowski Zygmunt - Dziennik z lat okupacji, Lublin 1958.
- Konwicki Tadeusz - Kalendarz i klepsydra, Warszawa 1962.
- Korolewicz-Wajdowa Janina - Sztuka i życie, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
- Kruk Tadeusz - Karabin i menażka, Warszawa 1964.
- Kunicki Mikołaj - Pamiętnik "Muchy", Warszawa I wyd. 1959; II wyd. 1967.
- Lepiecki Mieczysław - Pamiętnik adiutanta, Warszawa 1987.
- Lerski Jerzy - Emisariusz Jur, Warszawa 1989.
- Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach, Warszawa 1988.
- Lovell Jerzy - Dziewczęta płaczą nadaremnie, Kraków 1962.
- Lovell Jerzy - Koniec choratu, Kraków 1968.
- Łyżwa Jerzy - Wierchami Karpat, Warszawa 1964.
- Maliszewski Aleksander - Na przekór nocy, Warszawa 1967.
- Mularczyk Andrzej - Co się komu śni, Warszawa 1968.
- Naszkowski Marian - Lata próby, Warszawa 1965.
- O Wincentym Witosie. Relacje i wspomnienia, Warszawa 1984.
- Pamiętnik żołnierzy baonu "Zośka", Warszawa 1986.
- Pamiętniki oficerów - Praca zbiorowa, Warszawa 1967.
- Piecuch Henryk - Siedem rozmów z generałem dywizji Władysławem Pożoga, Warszawa 1987.
- Piecuch Henryk - W smudze śmierci, Warszawa 1989.
- Pokrzywa Jan - Wiele przeszliśmy rzek, Warszawa 1965.
- Pruszyński Ksawery - Podróże po Polsce - Podróże po Europie, Kraków 1966.
- Putrament Jerzy - Pół wieku - Wojna, Warszawa 1963.
- Rafałowski Aleksander - I spoza palety, Warszawa 1970.
- Roman Władysław - Oficer do zlećń, Warszawa 1989.
- Romanowski Wincenty - Kainowe dni, Warszawa 1990.
- Romer Eugeniusz - Pamiętnik paryski 1918-19, Wrocław 1989.
- Rowecka-Mielczarska Irena - Ojciec, wspomnienia córki gen. Stefana Roweckiego, Warszawa 1990.
- Sikorski Feliks - Kabeciacy w akcji "Wiśla", Warszawa 1989.
- Sobiesiak J. Jegorow R. - Ziemia płonie, Warszawa 1961.
- Sobiesiak J. Jegorow R. - Burzany, Warszawa 1964.
- Sobiesiak Józef - Z walk z bandami UPA w 1947 r., Kwartalnik WPH Nr. 4, Warszawa 1972.
- Sobiesiak Józef - Brygada Grunwald, Warszawa 1984.
- Sosnkowski Kazimierz - Cieniom Września, Warszawa 1988.
- Stefan Rowecki w relacjach-Praca zbiorowa, Warszawa 1988.
- Stojowski Andrzej - Podróż do Nieczajny, Wrocław 1968.
- Strauss-Marko Salomon - Czysta krew, Łódź 1966.
- Strońska Anna - Tyle szczęścia dla szweców, Warszawa 1981.
- Strzały o świcie - Praca zbiorowa, Warszawa 1962.

- Szelagowski Władysław - Kryptonim "Bastion", Warszawa 1966.
- Sztumberk-Rychter Tadeusz - Artylerzysta piechurem, Warszawa 1966.
- Szymański Tadeusz - Świtanie jutra, Warszawa 1974.
- Wałach Stanisław - Był w Polsce czas, Kraków 1971.
- Waydel-Dmochowska Jadwiga - Dawna Warszawa, Warszawa 1958.
- Wilczur Jacek - Do nieba nie można od razu, Warszawa 1961.
- Willner Jakub - Moja droga do Mauthausen, Lublin 1963.
- Ziembikiewicz Zbigniew - W partyzantce u "Rysia", Warszawa 1978.
- Z tamtych dni - Praca zbiorowa, Warszawa 1965.

B). Belatristyka

- Adamski Jan - Odwiedziny, Kraków 1975.
- Bilska Maja - Ognie nad Solinką, Warszawa 1981.
- Bratny Roman - Śniegi płyną, Warszawa 1961.
- Bratny Roman - Jeżeli żyjesz..., Kraków 1989.
- Braun Andrzej - Próżnia, Warszawa 1969.
- Bronisławski Jerzy - Szable i lichwiarze, Warszawa 1970.
- Brzoza Jan - Ziemia, Katowice 1963.
- Bystrzycki Przemysław - Płynie rzeka, płynie... Poznań 1982.
- Damski Zbigniew - Ludzie z wilczych ścięzek, Warszawa 1969.
- Daszkiewicz Tadeusz - Kryptonim "Radość", Łódź 1968.
- Dominiczak Henryk - Żołnierze granicznych dróg, Warszawa 1984.
- Domino Zbigniew - Pragnienia, Warszawa 1967.
- Gall Natalia - Nie otworzą się drzwi Sezamu, Poznań 1968.
- Gerhard Jan - Łuny w Bieszczadach, Lublin 1973 (wyd. 9).
- Harasymowicz Jerzy - Wybór wierszy, Warszawa 1967.
- Harasymowicz Jerzy - Córka rzeźnika, Warszawa 1974.
- Iwaszkiewicz Jarosław - Sława i chwała, Warszawa 1963.
- Jarnicki Władysław - W pogoni za Burłakiem, Warszawa 1969.
- Jarnicki Władysław - Spalona ziemia, Łódź 1984.
- Jastrzębski Janusz - Ścieżki kaprala Smereka, Rzeszów 1989.
- Jegorow Ryszard - Pajęczyna, Lublin 1968.
- Jegorow Ryszard - Sędziole bez togi, Lublin 1968.
- Kisielewski Władysław - Batalion śmiały, Lublin 1966.
- Kiwna Zbigniew - Araukarie pana Crolla, Poznań 1970.
- Koprowski Jan - Teraz i zawsze, Łódź 1968.
- Korczak Jerzy - Noc w Quedlinburgu, Poznań 1971.
- Kotowicz Waldemar - Godzina przed świętem, Warszawa 1963.
- Koziół Urszula - Postoje pamięci, Warszawa 1964.
- Lysakowski Jan - Gorące wzgórze, Rzeszów 1984.
- Lysakowski Jan - Julia umierała samotnie, Rzeszów 1988.
- Mach Wilhelm - Góry nad Czarnym Morzem, Łódź 1984.
- Myśliński Stanisław - Strzały pod Cisną, Warszawa 1971.

- Myśliński Stanisław - Akcja zagłady, Warszawa 1988.
 Nosal Zbigniew - Święty Krzyż, Łódź 1970.
 Odojewski Włodzimierz - Zmierzch świata, Warszawa 1962.
 Odojewski Włodzimierz - Wyspa ocalenia, Warszawa 1964.
 Odojewski Włodzimierz - Zasypie wszystko, zowieje..., Paryż 1973; Warszawa 1990.
 Panas Henryk - Grzesznicy, Łódź 1966.
 Panas Henryk - Prawo wojny, Olsztyn 1969.
 Pick Norbert Zenon - Bój o Wielinę, Warszawa 1959.
 Prajs Julia - Krzywe litery, Warszawa 1960.
 Sadzewicz Marek - Rodzina Piłomieńczyków, Warszawa 1966.
 Sandauer Artur - Proza, Kraków 1972.
 Segal Kalman - Śmierć archiwariusza, Warszawa 1967.
 Segal Kalman - Świat pełen racji, Katowice 1967.
 Sikorski Franciszek - Iwa zielona, Wrocław 1984.
 Sikorski Franciszek - Dzień nachylił się ku zachodowi, Warszawa 1986.
 Sobiesiak Józef - Przebraże, Warszawa 1971.
 Sroga Alojzy - Akt pierwszy, Warszawa 1966.
 Stażyk Krystyna - Przeciw śmierci, Warszawa 1972.
 Strumph-Wojtkiewicz Stanisław - Noc nad Omylną, Warszawa 1967.
 Strumph-Wojtkiewicz Stanisław - Wbrew rozkazowi, Warszawa 1979.
 Sulewski Wojciech - "Ryś" w akcji, Warszawa 1966.
 Sulewski Wojciech - Na partyzanckich ścieżkach, Warszawa 1968.
 Sulewski Wojciech - Glosy z daleka, Warszawa 1971.
 Sulewski Wojciech - Leśne fronty, Lublin 1971.
 Sulewski Wojciech - Na północ od Bieszczadów, Lublin 1972.
 Sulewski Wojciech - Żołnierze trzech strzał, Warszawa 1972.
 Szlagowski Władysław - Wzburzony San, Warszawa 1973.
 Szlagowski Władysław - Pseudonim "Myron", Warszawa 1974.
 Tetter Jan - Błekitny kogut, Lublin 1968.
 Trziszka Zygmunt - Dom Nadodrański, Łódź 1968.
 Wołoszynowski Julian - Przed wschodem księżyca, Warszawa 1971.
 Zakrzewska Helena - Dzieci Lwowa, Gdańsk 1990.
 Zamojski Ferdynand - Powrót nad rzekę, Warszawa 1967.
 Zamojski Ferdynand - Ciemność, Lublin 1971.
 Zamojski Ferdynand - Dwaj z kaemów, Lublin 1972.
 Zamojski Ferdinand - Noc nad miastem, Warszawa 1985.
 Zamojski Ferdinand - Azyl nad Dniestrem, Warszawa 1986.
 Zgórnicki Ryszard - Atak nastąpi o północy, Warszawa 1966.
 Zych Gabriel - Wiry Zbrucza, Warszawa 1990.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Адамський Я. 79, 82, 86, 88, 138, 186, 188, 189
Ландерс В., ген. 134
Антонович В. 7, 23
Архипенко О. 46
“Байда”, курінний УПА 32, 175, 176
Балей С. 22
Банах А. 22
Бандера Степан 29, 31, 37, 39, 56, 68, 95, 124, 125, 140, 145, 150, 172, 173, 182, 183, 226
Барановський Я. 124
Баранський Я. 30
Барвінський В. 191
Бартель К. 214
Бартельський Л. 143, 181
Барчак З. 39, 50
Бата А. 31, 68, 77, 79, 85, 86, 89, 101, 115, 134, 153, 156, 176, 182, 185, 210, 215
Батовський Г. 178
Бах-Зелевський фон, ген. 144
Бек Ю., міністр 17, 155, 156
Березовський М. 24
“Беркут”, член ПЖК-УПА 96
Бернас Ф. і Ю. 133
Бертельм Й., ген. 221
Белецький Т. 161, 165
Бернацька Марія 20
Бжоза Я. 36, 40, 56, 68, 86, 91, 92, 147, 206
Бистшицький П. 129
Білас В. 223
Більська Мая 37, 84, 104
“Бір”, сотенний УПА 32, 84, 102
Біスマрк О. фон, князь 117
Блюм І., ген. 35, 58, 94, 100, 112, 145, 184
Бобжинський М., граф 18, 66, 221
Богун І., полк. 189
Бондарчук С. 23
Боркевич А. 144
Боровець Т., “Бульба” 52, 125, 126, 147, 172
Боровиковський В. 24
Бортнянський Д. 24
Бота М. ген. 221
Бохенський А. 167
Братин Р. 42, 54, 81, 86, 98, 106, 113, 188, 200, 210, 211, 212
Браун А. 65
Бродій А. 177
Броневська Яніна 69, 111, 148
Броніславський С. 95
Брюховецький І., гетьман 14, 24
Бузалка М., списокол 157
Бургарт-Букацький С., ген. 28
“Бурлака”, сотенний УПА 175, 176
Валах С. 65, 82, 93, 113, 144
Вася К. 202, 203, 209
Вашкевич А., ген. 213
Ведель А. 24
о. Вергун П. 163
Верещицький Г. 15, 155
Верлан 24
Вершигора П., ген. 149, 177
Вершлер І. 222, 223
Вехтер Отто 71
Вежбіцький З. 203, 204
Виговський І., гетьман 14, 219, 228
Висоцька Станіслава 25

- Вишиваний В. (Габсбург), архікнязь 178
 Вишнівський А., міністр 55
 Вишнівський С., кардинал 21, 164
 Вишневецький Ярема., князь 63
 Вільнер Я. 58, 136
 Вільчур Я. 55, 75, 123, 131, 134, 136, 153, 187, 191
 Вітос В. 47, 222
 Власов А., ген. 142, 173, 182
 Владаркевич Я., підполк. 226
 Водзік Г. 184
 Войнаровський Я., підполк. 142
 Войтас А. 152, 197
 Войташек Я., список 157
 Войцеховський С., пол. през. 8
 Войцеховський Я. 81
 о. Волошин Августин, 8, 177
 Волошин В. 64, 120, 161
 Волошиновський Ю. 38
 Врубель П. 28, 45
 Врублевський М. 131, 140
 Вуйцік З. 210
 Гаевський Я. 121, 134
 Гай vas Я. 183
 Галан Я. 216
 Галь Наталія 20, 65, 101
 Гальський 89
 Гарасимович Є. 62, 81
 Гарліцький А. 29
 Гашек Я. 13
 Гебельс Йосиф 119
 Герард Я. 31, 32, 33, 83, 86, 98, 102, 104, 105, 113, 114, 147, 176, 184, 191, 198, 209
 Герен А. 31, 118
 Гете Й.В. 167
 Гінальський Є. 113
 Гітлер А. 29, 94, 125, 140, 168, 172, 176, 178
 Гоголовська Станіслава 135, 136, 191
 Гоголь М. 13
 Гожковський К. 131, 168, 169, 214
 Гайдич П., список 157
 Головацький Я. 15
 Голод І., "Кірпічний" 183
 Головко Т. 222, 223
 Гомулка В. 144, 145, 202
 Гондек Л. 118
 Гонта Іван 28, 45
 Гончар Олеся 177
 Горбовий В. 224
 Гордієнко К., кошовий 14
 Грабський С. 66, 117, 156, 178, 210, 223
 Граза Р. 34, 103, 107, 188
 Григель Я. 150, 151
 Гриневецький В. 107, 197
 о. Гриньох І. 163
 Грицай Д., "Перебийніс" ген. 184
 Гріммельстгазен Г. 57
 "Громенко", сотенний УПА 176
 Гроскуорт Гельмут 124
 Грушевський М. 43, 44
 о. Гук 160
 Гура В. 57
 Гурка О. 110
 Далецький Т. 209
 "Дальнич", шеф СБ-ОУН 100
 Дамський З. 100, 209
 Даниленко С. Т. 89
 Данилишин Д. 223
 Дармохвал В. 137
 Дащенко В. 160
 Дащенко Т. 92
 Дельвіг С., ген. 221
 Дембінський, ген. 127
 Демянюк І. 134
 Детько Д. 24
 Дзержинський Ф. 133
 Дідик Галина 30
 Дірлевангер Оскар, полк. 143
 Дмовський Р. 7, 16, 19, 26, 117, 178, 179, 210, 221, 223
 Долинський Л. 22
 Долінський Ю. 49, 65, 71, 92, 98, 103, 111, 128
 Домінічак Г. 37, 81, 82, 86, 93, 101, 112, 115, 176, 185, 192, 211
 Доміно З. 36, 93, 97, 104, 105
 Дорошенко П., гетьман 14
 Драгоманов М. 221
 Дровняк Пикифор 22
 Дрожджинський А. 132
 Дудзінський Б. 26
 Дунін-Козіцька Марія 217
 Дяченко П., полк. 143, 144
 Екер М. 179
 Єгоров Р. 95, 109, 146, 147, 175
 Сінджеєвич Є. 209
 Сіндрющак Т. 66, 119
 Жепський С. 113
 Зaborовський Я. 132
 о. Завадський М., майор 61
 Закшевська Гелена 217
 Залізняк Максим 24, 28, 45
 Залуський З., полк. 47, 53, 67, 132
 Замойський Ф. 39, 40, 48, 56, 75, 84, 86, 110, 125, 135, 139, 147,

- 154, 157, 159, 172, 173, 174,
 190, 209, 211
 Згжива С. 137
 Зтурецький Р. 208
 Зелена Ірина 213
 Зелінський Г. 21, 118
 Зембікевич З. 59, 85, 86, 137, 152,
 162
 Зембловський З. 208
 Зих Г. 216, 217
 Іван ХХІІІ папа 164
 Івашкевич Я. 24, 27, 219
 о. "Кадило", капелан УПА 162
 Камінський М., полк. 142, 182,
 188
 Канаріс Вільгельм 118, 121, 124,
 127, 134, 164
 Капустянський М., ген. 175
 Качмарек К. 82
 Каштельян В. 101, 107, 161, 167
 Квілецький А. 125, 131, 156, 204,
 205, 208, 209
 Киселевський В. 55, 83, 84, 86,
 93
 Киселевський С. 16
 Ківка З. 109, 141, 147, 171, 172
 Кірхмаєр Е., ген. 44, 144
 Кісель Р. 48, 109, 138, 160
 Кіщак Ч., ген. 105
 о. Кладочний О. 37
 Клюковський З. 59, 67, 140
 Кмєцік Я. 177
 Ковпак С., ген. 57, 100, 177
 Коzik Я. 210
 Козловський Е., полк. 128, 173
 Козловський М. 180
 Козьмінський С. 16
 Козъвол Уршуля 89, 186, 191
 Коморовський Т., "Бур" ген. 68
 Конвицький Т. 38
 Коновалець Євген 29, 31, 118, 119,
 124, 128, 175, 182, 216, 223
 Коперник М. 22, 136
 Копровський Я. 86
 о. Кордецький А., пріор 169
 Королевич-Вайдова Яніна 44
 Корольов С. 23
 Корчак С. 54, 105
 Костомаров М. 43
 Кот С. 55
 Котович В. 53, 105, 197
 Кох Ганс 119, 168
 Кох Еріх, райхс-комісар 168
 Коцко Адам 44, 178
 Крисик Ф. 117
 Кричевський М.С., полк. 23, 63
 Крук Т. 61, 174, 175, 198
 "Крук", російський УПА 96
 Крушельницька Соломія 22, 44
 Кубайович В. 125, 136, 224
 Кузнецов М. 147
 Кузьміч, кап. ВП 70
 Куліш П. 221
 Кульчицький Ю. 22
 Куніцький М. "Муха" 41, 106, 108,
 136, 146, 166, 169, 170, 209
 Кусьневич А. 74, 209
 Кухтяк М. 212
 о. Лаба В. 183
 Лавський Я. 161
 "Ластівка", сотенний УПА 32, 35,
 64, 194
 Левандовський К. 120
 Левицький Борис 177
 Левицький Григорій 22
 Левицький Дмитро худ. 24
 Левицький Дмитро політик 177
 Лепецький М., майор 46, 194
 Лерський Є. 47, 165
 Лещинський К. 143
 Лещинський С., пол. король 219
 Лижва Е. 122, 186
 Лисаковський Я. 42, 86, 93, 105,
 123, 130, 139, 198, 211, 213
 Лисенко Микола 24
 Лівицький А., през. УНР 24
 Ломніцький Т. 106
 Лопатинський Ю., "Калина" ко-
 мандир УПА 227
 Луцький О. 223
 Лучак Ч. 66, 72, 131, 135, 151,
 214
 Лянгнер В. ген. 128
 Льюель Е. 32, 47, 70, 185, 201,
 202
 Мадайчик Ч. 137, 181
 Мазепа І., гетьман 14, 15, 219, 225
 Майський І. 74
 Малішевський А. 75
 Маркевич Є. 122, 137
 Марусин М., архієпископ 157
 Матулевич Ю. Б., єпископ 156
 Мах В. 57, 81, 100, 189
 Махно Нестор 28, 88, 92
 Мельнік Андрій 95, 124, 128, 130,
 147, 175, 183
 Менцинський Модест 22
 Мислек П. 155, 157, 165
 Мисьлінський С. 31, 36, 72, 84,
 86, 89, 93, 96, 101, 102, 104,
 105, 140, 162, 165, 172, 175,

- 180, 183, 187, 192, 198, 199,
 209, 211, 213, 215
Мишуга Олександр 22
Мізерний В. 124
Мішевський А. 118, 164
Мончинський Ч. 179, 186
Мроздовицький С., (Морозенко),
 полк. 23, 63
Мудрий В. 223
Мулярчик А. 61, 64, 84, 106, 187
Муравський К. 213
Наливайко С. 24
Нарутович Г., пол. през. 194, 222
Нашковський М. 51, 122, 126
Нерон, рим. ціsar 32, 92
Нечай Д. полк. 24
Ніцєс С. 214
Новак Я., "Єзъоранський" 224
Носаль З. 37
Нуркевич З. 33
Оберлендер Теодор 158, 183
Одоєвський В. 20, 37, 41, 57, 64,
 69, 80, 122, 141, 159, 171, 174,
 190, 217
Окенецький С. 60
Оліва В., ген. 105
Ольшевський Є. 73
Опман А. 45
 "Орест", командир УПА 100, 106,
 176, 198
Павлик М. 221
Падеревський Ігнаци 193
Панас Г. 85, 86, 130, 186, 196,
 206
Петен Ф., маршал 118
Петлюра Симон 18, 27, 29, 31,
 33, 37, 78, 95, 123, 147, 164,
 171, 188, 221
Петрів В., ген. 177
Петро I рос. цар 219
Перацький Б., міністр, 7, 30, 46,
 119, 168, 194
Пецух Г. 86, 106, 215
Пік Н. З. 108
Пісусдський Юзеф, 8, 18, 29, 46,
 49, 118, 123, 128, 221, 223
Подгородецький Л. 14, 23, 26, 28,
 71, 174
Подковінський М. 124
 о. **Подолинський В.** 221
Пожога В. ген. 30, 32, 86, 99, 105,
 106, 113, 114, 125, 132, 153,
 161, 192, 215
Покшива Я. 63, 103, 105
Поль В. 10
- Потоцький А.**, граф, 7, 44, 45,
 117, 177, 178
Прагловський А., полк. 128
Прайс Юлія 40, 42, 78
Прус Е. 29, 30, 32, 55, 67, 69, 72,
 74, 77, 82, 86, 89, 90, 94, 95,
 99, 100, 102, 110, 122, 126,
 127, 132, 133, 135, 136, 144,
 145, 149, 151, 158, 164, 176,
 177, 182, 183, 192, 194, 210,
 211, 215, 216, 218
Прушинський К. 26, 27
Пудло К. 115, 160, 174, 194, 201,
 204
Путрамент Є. 85, 86, 88
Пухальський З. 144
Пфефер Р., ген. 179
Равіч Є. 119
Райнфарт Гайнц, ген. 143, 144
Рафаловський А. 46
Ревай Ю. 120
 "Рен", курінний УПА 31, 32, 85,
 97, 176, 198
Реттінгер М. 172
Рідз-Смігли Е., маршал 129
Рильський Максим 24, 165, 177
Рильський Тадей 7, 23
 "Рись", командир БХ 60, 161, 162,
 197
Ришка Ф. 71, 143, 184
Ровецька Іреніа 214
Ровецький С., ген. 30, 52, 69, 74,
 182, 183, 226, 227
Розсадовський Т., ген. 28
Розумовський К., гетьман 24
Роксолана, султанша 22
Роман В. 128
Романовський В. 28, 55, 69, 70,
 77, 79, 86, 109, 154, 169, 195,
 216
Ромейко М. 163
Ромер Е. 17, 19, 26, 46, 79, 178,
 210
Роткевич Я., ген. 111
Русинек М. 209
Савіцький К., ген. 164, 225
Сагайдачний П., гетьман 22, 23
Садзевич М. 52
Сандауер А. 138
Сверчевський К., ген. 31, 32, 82,
 115, 144, 176, 213
Сегаль К. 33, 37, 38, 78, 141, 182,
 196, 197, 204
Семирадський Г. 22
Сеник О. 95, 124

- Серчик В. 15, 25, 26, 27, 29, 66,
 120, 140, 145, 173, 195, 210,
 215, 216
 Сенкевич Г. IV, 10, 25, 34, 39,
 45, 79, 105, 108, 189
 Сивіцький М. 22
 Сікорський В., ген. 19, 51, 74, 179,
 186, 210
 Сікорський П., архієпископ 165
 Сікорський Фелікс 61
 Сікорський Францішек 35, 40, 41,
 54, 58, 72, 75, 76, 86, 97, 138,
 141, 146, 150, 153, 159, 175,
 187, 190, 195, 196, 210, 211,
 212
 Сіма Горія 113
 Січинський Мирослав 7, 44, 117
 Скарадзінський Б. 74
 Скоропадський П., гетьман 147,
 168
 Слав А. 125, 131, 192, 193, 202
 Славінський К. 208
 Слівій Г. 15
 Сліпий Й., кардинал 163, 183
 Собанський М., граф 23
 Собесяк Ю., "Макс" 34, 50, 51,
 52, 53, 69, 70, 85, 86, 92, 95,
 96, 105, 106, 109, 114, 132,
 141, 146, 150, 151, 158, 159,
 168, 173, 190, 195
 Собеський Ян, пол. король 219
 Сосиковський К., ген. 20, 129, 210
 Сргор А. 71, 93
 Стадіон-Вартгаузен Франц 168
 Стажик Кристина 86, 157, 209
 Сталін Й. 76, 94
 "Стах", сотенний УПА 32, 98, 175
 Стхав В. 226
 Сташинський Б. 183
 Ствош Віт 22
 Стецюко Ярослав 30, 125, 216
 Стойовський А. 19, 25, 141, 186
 Сtronська Анна 20, 79, 80, 82,
 211
 Струмф-Войткевич С. 48, 128
 "Стяг", провідник УПА 96, 106
 Судник П. 86, 114
 Суленський В. 53, 60, 70, 86, 127,
 137, 143, 146, 148, 149, 150,
 152, 159, 161, 162, 164, 183,
 184, 195, 208, 209
 Сушко Р., полк. 121, 124, 126,
 131
 "Тарас", командир УПА 86
 Тарасевич О. 22
 Тетер Я. 54, 187
 Тожецький Р. 51, 68, 69, 71, 118,
 119, 121, 124, 125, 133, 140,
 143, 145, 150, 163
 Томашевський Є. 195
 Торквемада Т. 82
 Турлейська Марія 127, 133
 Туровський Ю. 216
 Тишішка З. 56, 206
 Тютюнник Ю., ген. 29
 Уейський К. 196
 Федъкович Ю. 24
 Філіпповський В., полк. 225
 Фіалка М. 51, 70, 86, 87, 150,
 180, 226
 Філяр А. 34, 60, 61, 68, 70, 96,
 103, 192
 Франк Ганс, губернатор 125, 131
 Франко Іван 189, 221
 Хмельницький Б., гетьман 14, 24,
 34, 175, 181
 Хойновський А. 163
 Хомишин Г., єпископ 161, 163,
 169
 "Хрін", сотенний УПА 31, 32, 91,
 96, 113, 118, 175, 176
 Хрушцов Микита 190
 Цабан М. 47, 127, 171
 Целевич В. 223
 Цесляя Т. 131, 150, 183
 Цибульський Г. 34, 37, 54, 69, 86,
 95, 97, 109, 110, 158, 180, 181,
 187, 195
 Циганський М. 126
 Цялка-Скоропад І. 177
 Чарнецький М., єпископ 182
 Червінський Ю. 69, 149
 Чернякевич Я. 67, 205
 Шаласі Ф. 113
 Шандрук П. ген. 134
 Шварцбарт С. 31, 146
 Шевченко Тарас 24
 Шеля Якуб 32
 Шельонговський В. 33, 35, 60, 64,
 83, 86, 102, 105, 175, 199
 Шептицький А., архієпископ 163,
 164, 165, 171, 172, 183, 225
 Шептицький Станіслав, ген. 165
 Шиманський Т. 175
 Шота В. 67, 69, 105, 120, 131,
 133, 156, 158, 163, 173, 182
 Шпонтак І., "Залізняк", курінний
 УПА 33, 60
 Штраус Соломон 136
 Штумберк-Рихтер Т. пполк. 153
 "Шум", сотенний УПА 96

Шухевич Р., "Чупринка", ген. 30,
31, 125, 126, 173, 216, 228
Щесняк А. 67, 69, 109, 131, 133,
163, 182, 215
Щесняк А. Л. 105, 221
Юзефський Г. 47, 49, 182, 224
Юрга Т. 127
Юхневич М. 57, 86, 113, 186
о. "Яворенко", капелан УПА 162
Ягода-"Черник", командир УПА
161
Янік Б. 50, 76, 81, 86, 87, 88, 91,
97, 109, 125, 136, 148, 153,
158, 187, 210
Яри Ріко 124
Ярніцький В. 96, 98, 120, 130,
150, 209, 212
Ярузельський В., ген. 105, 212
Ястшембський Я. 63, 103, 124,
211, 213
Яшунський Г. 29

$$\int_{\mathbb{R}^n} \left| \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{\partial}{\partial x} \right)^k \tilde{G}_N(x,y) \right|^2 dx \leq C \int_{\mathbb{R}^n} \left| \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{\partial}{\partial x} \right)^k G_N(x,y) \right|^2 dx$$

Мирослав Трухан
НЕГАТИВНИЙ СТЕРЕОТИП УКРАЇНЦЯ
В ПОЛЬСЬКІЙ ПІСЛЯВОЄННІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Здано до складання 10.06.92
Підписано до друку 15.08.92
Формат 60×90 1/16. Папір офсетний № 1.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,0.
Тираж 3000 прим.

Виготовлено з готових фотодокументів
видавничого підприємства «Троян», Львів.
Друкарня видавництва «Закарпаття».
Ужгород. Гагаріна, 42/1.

ЗМІНИ В ПОКАЖЧИКУ ІМЕН

48 - зайве
150 - додати

- Адамський Я. 76
Андерс В., ген. 196
Антонович В. 220
Бандера С. 30, 140, 148, 175, 215
Барчак З. 38, 39
Бата А. 112
Белецький Т. 165
Бжоза Я. 35, 36
Більська Мая 36, 37
Бондарчук С. 24
Боровець Т., "Булиба" 125
Братни Р. 200, 209
Бургарт-Букацький С., ген. 27, 28
Васяк К. 209
Войнаровський Я., підполк. 137, 142
Герард Я. 33
Гітлер А. 170, 176, 178
Домінічак Г. 36, 37
Замойський Ф. 130
Зих Г. 216
Івашкевич Я. 25, 319
Камінський М., полк. 181, 182, 188
Каштелян В. 167
Квілецький А. 209
Коновалець Е. 120, 128, 216, 217, 223
Кубійович В. 131, 136
Куніцкий М. "Муха" 109, 111, 166
"Ластівка", сотенний УПА 187, 194
Лисаковський Я. 139, 198
Льовель С. 33
Мазепа І., гетьман 215, 226
Махно Нестор 78, 88
Мельниченко Андрій 125, 128, 130
Мисьлінський С. 32, 97, 173, 184, 199
Мончинський Ч. 186
Нащиковський М. 126
Нерон, рим. ціsar 90, 92
"Орест", командир УПА 198
Петен Ф., маршал 113, 148
Петлюра С. 34, 141, 143, 171, 182, 188, 217
Перацький Б., міністр 7, 8
Пілсудський Юзеф 123
Пожога В. ген. 185, 192
Прус Е. 96, 119
"Рен", курінний УПА 83, 85, 93, 97, 198
Пудло К. 194
Райненфарт Гайнц, ген. 144
Реттінгер М. 165, 172
"Рись", командир БХ 59, 60, 152
Ровецький С., ген. 68, 183
Ромер Е. 27
Роткевич Я., ген. 112
Сагайдачний П., гетьман 23
Сегаль К. 38, 182, 204
Серчин В. 37
Сенкевич Г. 14
Сікорський П., архієпископ 159, 165
Сікорський Францішек 146, 210
Собесік Ю., "Макс" 35, 141, 190, 191
Сталін Й. 75, 76
"Стах", сотенний УПА 94, 98
Стронська Анна 82
Сушко Р., полк. 134
"Тарас", командир УПА 84, 86
Торкемада 80, 83
Уйський К. 189, 196
Хмельницький Б., гетьман 78, 184
Хомишин Г., єпископ 155, 161, 169
"Хрін", сотенний УПА 89, 94, 118
Шварцбарт С. 141, 146
Шеля Якуб 31, 32
Шельонговський В. 32, 33, 35, 36
Шептицький А., архієпископ 23, 156, 162, 171, 172
Шота В. 68
Шухевич Р., "Чупринка", ген. 34
Щесняк А. 105, 216
Щесняк А. Л. 215, 221
Юзефський Г. 182
Янік Б. 79, 84

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ

<i>Стр.</i>	<i>Рядок знизу</i>	<i>Рядок зверху</i>	<i>Замість</i>	<i>Mac бути</i>
62	13	-	нотабенас	нотабене
86	8	-	загадано	згадано
111	-	2	"Rzeszów"	"Rzeszów"
112	-	17	села	сіл
113	9	-	34 п.	34 пп.
113	-	17	34 п.	34 пп.
131	-	14	G~}wna Opieku^cza	Główna Opiekunica
202	-	2	1978	1972
230	3	-	ПР	ППР
236	-	12	Lozy	Los
237	3	-	Śmierc	Śmierć
238	3	-	Drozdzyński	Drozdzyński
238	3	-	OberlUnder	Oberländer
241	4	-	Losy	Los
242	-	17	Jósef	Józef
244	-	13	Krakó	Kraków

